

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

Cüneyt COŞKUN

MICHEL FOUCAULT: ÖZNE VE İKTİDAR



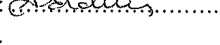
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Ali UTKU

ERZURUM-2010

TEZ KABUL TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Ali UTKU danışmanlığında Cüneyt COŞKUN
tarafından hazırlanan bu çalışma 06.10.2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından
Felsefe Anabilim Dalı'nda Tütsek Lisans
tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :	Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM	İmza:	
Jüri Üyesi:	Yrd. Doç. Dr. Ali Utku	İmza:	
Jüri Üyesi:	Yrd. Doç. Dr. Ali Utku	İmza:	
Jüri Üyesi:	İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. - / - / 2010

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MICHEL FOUCAULT'DA ÖZNE

1. 1. DELİLİK ÖZNESİ VE KAPATMA.....	8
1.2. BELİRLEYEN VE BELİRLENEN ÖZNE: İNSAN	14
1. 3. SÖYLEMSEL BİR ÜRÜN: ÖZNE	18
1. 4. TARİHSEL BİR TERTİBAT: CİNSELLİK.....	25
1. 5. ENTELEKTÜEL ÖZNE.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

MICHEL FOUCAULT'DA İKTİDAR

2. 1. İKTİDAR NEDİR?	33
2. 2. İDEOLOJİ, İDEOLOJİK İKNA VE İKTİDARIN MEŞRULUĞU SORUNU ..	37
2. 3. SİYASİ İKTİDAR/PASTORAL İKTİDAR	42
2. 4. İKTİDAR ARAÇLAR	46
2. 4. 1. Konsensüs ve Şiddet	46
2. 4. 2. Özgürlük ve Direniş	48
2. 5. POLİTİK BİR ANATOMİ.....	51
2. 5. 1. Disiplin.....	51
2. 5. 2. Panoptik	55
2. 5. 3. Biyo-iktidar	58
2. 6. DEVLET VE DEVLET AKLI PROBLEMİNE BAKIŞ	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**FOUCAULT'DA ÖZNE VE İKTİDAR İLİŞKİSİ**

3. 1. İKTİDAR ALANI VE ÖZNE.....	66
3. 2. İKTİDARIN BİREYSELLEŞTİRME TEKNİKLERİ VE KİMLİK SORUNU	69
3. 3. SÖYLEM- İKTİDAR İLİŞKİSİ	73
3. 4. BİLGİ-İKTİDAR İLİŞKİSİ	76
3. 5. CİNSELLİK-İKTİDAR İLİŞKİSİ	81
SONUÇ.....	85
KAYNAKÇA	88
ÖZGEÇMİŞ.....	94

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MICHEL FOUCAULT: ÖZNE VE İKTİDAR

Cüneyt COŞKUN

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ali UTKU

Temmuz 2010, sayfa: 94+VI

Jüri: Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Yrd. Doç. Dr. Ali UTKU

Yrd. Doç. Dr. Abamüslim AKDEMİR

Bu çalışmada, Michel Foucault'nun Batı kültüründe insanın özneye dönüştürülme süreçlerine yönelik eleştirileri ve iktidar olgusunu modern sorgulamalardan farklı olarak bir ilişkiler bütünü içinde değerlendiren düşünceleri, özne-iktidar ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Batılı yerleşik düşünce geleneklerinin egemenliğini sarsan Foucault'nun, doğrudan kendisinden değil, tarihselliğinden hareketle ele aldığı öznenin hangi söylem ya da pratiklerin ürünü olduğuna yönelik değerlendirmeleri incelenmektedir. Foucaultcu eleştirel teori bağlamında delilik, suç, cinsellik gibi öznellik deneyimleri ve bu deneyimlerin ilişkili olduğu iktidar sistemleri, denetim, disiplin, hiyerarşik gözetim gibi normalizasyon süreçleri ve bilgi-iktidar ilişkisi çözümlenmektedir.

Ulaşılan sonuçlar açısından, Foucault'ya göre özne bir söylemsel inşadır ve her iktidar belli teoriler, kavramlar üretip elde ettiği ürünü hakikate dönüştürerek, denetim ve bağlılık yoluyla ideolojik amaçlarına uygun, kendi kimliğine bağlanmış özneler inşa etmeyi arzular. Çeşitli teknikler ve araçlar kullanarak meşruiyetini temellendiren iktidar, sadece siyasal bir etkinlik olarak değil, özne/bireyin içinde yer aldığı, ilişkiler kurduğu her yerde var olan ve özne/bireyin üzerinde işleyen bir mekanizma olması açısından da değerlendirilmelidir. Foucault'nun özne-iktidar ilişkilendirmesi, özneyi klasik düşünce tarzından ayırması, iktidarı zorlama ve baskı unsuru olarak gören düşünce yapısından uzaklaştırarak aidiyet ifade eden bir olgu değil, karmaşık bir ilişkiler ağı olarak ele alması, güncel felsefi söylemlerin makro ve mikro iktidar ilişkilerini yeniden gözden geçirmesi gerektiğini göstermesi bakımından önem arz eder.

Anahtar Kelimeler: Özne, İktidar, Bilgi, Cinsellik, Söylem.

ABSTRACT
MASTER THESIS

MICHEL FOUCAULT: SUBJECT AND POWER

Cüneyt COŞKUN

Supervisor: Asst. Prof. Ali UTKU

July 2010, pages: 94+VI

Jury: Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Asst. Prof. Ali UTKU

Asst. Prof. Abamüslim AKDEMİR

In this study, the criticism of Michel Foucault toward the processes of transforming human beings into subjects in the Western culture, and his thoughts evaluating the notion of 'power' in a whole of various relationships, which is different from the modern questionings, are treated within the context of subject-power relationship. It also examines the evaluation of Foucault –who undermines the sovereignty of the long tradition of Western ideas– about which discourses or practices produce subject which Foucault does not treat directly from itself, but through its historicity. Such experiences of subjectivity as madness, crime, sexuality, and such related normalization processes as power systems, control, discipline and hierarchical observation, and the relationship between knowledge-power are analyzed in the light of Foucault's critical theory.

In terms of the results achieved, for Foucault a subject is a discursive construction, and by creating certain theories and concepts and then transforming the end-product into truth any power desires to construct subjects who lend themselves submissively to its ideological purposes through control and obedience. Having justified its legitimacy by using various means and techniques, power should be evaluated not only as a political activity but also as a mechanism in which subjects/individuals take place and build relationships –a ubiquitous mechanism that operates on subjects/individuals. Foucault's notion of subject-power relationship, his separating subject from its classical reception, his treatment of power not as a fact that expresses belonging or an element of coercion and pressure, but as a network of complex relations are crucial to show that current philosophical discourses should reconsider micro and macro power relations.

Key Words: Subject, Power, Knowledge, Sexuality, Discourse.

ÖNSÖZ

Dünyaya ve onu çevreleyen evrene ait olgu ve olaylara rasyonalite temelinde çözüm arama çabası olarak yapılabilecek genel bir felsefi tanımlama, insan ve insana dair araştırmalarda önem arz eden bazı kavramların incelenmesini gerektirir. Özne ve iktidar da bu kavramlardandır. Farklı dönemlerde farklı algılama şekillerine göre incelenen bu iki kavram, tarihsel süreç içinde genel olarak insanın merkeze çekildiği veya uzaklaştırıldığı dönemlerde farklı anlamlar kazanmıştır. Modern dönemde insanın merkeze alınması ve aynı zamanda hem bilginin öznesi hem de nesnesi konumuna geçirilmesi söz konusudur. Postmodern anlayış, bu düşünce tarzının uzun süreli egemenliğine son vermek adına çeşitliliği, heterojen yapıyı, çoğulluğu, bireyselliği, özgünlüğü temel argümanlar olarak belirlemiştir. Bu belirleme Aydınlanma'nın tüm rasyonel biçimlerine karşı bir tez niteliğindedir. Özne ve iktidar algısı da bu açıdan ele alınmıştır. Tahakkümü, zorlamayı, baskıyı meşrulaştırmaya çalışan disiplinci iktidar mekanizmalarına karşı düzenleyici bir iktidar anlayışıyla iktidar ilişkilerini insan ve insanın içinde olduğu her alana yayarak çözümlenmiştir. Bu anlayış XVIII. yüzyıldan itibaren özellikle de XIX. yüzyılda etkin olmaya başlamış, çeşitli aygıtlarla iktidarın meşruluğu lehine üretici düzenlemelere gidilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, çağdaş felsefenin önemli isimlerinden bir olan Michel Foucault'nun özne ve iktidarı anlama/anlamlandırma kriterlerini filozofun felsefi düşünceleri açısından incelemektir. Foucault öncesi ve Foucault'da, "özne nedir, öznenin bir gerçeklik olarak ortaya çıkışı nasıldır, özne iktidarın üretimi midir, özne-iktidar ilişkisi nedir, iktidar nedir, nerededir, iktidar sahibi/sahipleri kimlerdir?" gibi sorulara yine Foucault'nun ifade ettiği (biyo-iktidar, bilgi, söylem, cinsellik, delilik, standartizasyon vb.) kavramlar etrafında cevaplar bulabilmektir.

Çağımızın önemli ve önemli olduğu kadar da anlaşılması zor Fransız düşünürü Michel Foucault'yu daha iyi tanımamda ve anlamamda katkı sağlayan, bu konuda çalışmam için beni yönlendiren ve araştırma sürecinde desteğini esirgemeyen saygı değer hocam ve tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ali UTKU'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

Age.	: Adı geçen eser
Agm.	: Adı geçen makale
Agy.	: Adı geçen yer
Bkz.	: Bakınız
ev.	: Çeviren
ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa Numarası
vb.	: Ve benzerleri
Vol.	: Volume / Cilt
Yay.	: Yayınları/Yayıncılık/Yayınevi
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

İnsanlık tarihi, insanoğlunun yeryüzü serüveninde yaşam ve yaşama dair tüm gereklilikleri elde ederek var olma, varlığının devamlılığını sürdürebilme çabasına tanıklık etmiştir. Gerek doğa ile olan mücadele gerekse ihtiyaçların karşılanması anlamında bireyler arası mücadelenin varlığı, var olma savaşında şahsî bir çabanın yetersizliğini ortaya koymuştur. Bu durum güçlü (doğa/birey-bireyler) karşısında var olma, varlığının bekasını sağlama anlamında insanları bir arada olmaya, daha doğru ve genel bir ifadeyle toplum olmaya yönlendirmiştir. Bu bakış tarzıyla ortaya konacak bir toplumsal kuramın inşasında ve toplumsal pratiklerin yönlendirmesinde merkezi konuma sahip iki temel kavram önem arz etmektedir; bunlardan biri “özne” diğeri de “iktidar”dır. Özneyi, modern döneme kadar var olması için başka bir şeye ihtiyacı olmayan “töz”e yakın bir tanımlamadan, bilgiye temel oluşturan rasyonel ve istençli bir varlık olarak gören bir dönüşüme kadar çeşitli tanımlamalar içinde görmek olanaklıdır. Modern anlamda özne, var olan her şeyi denetimi altına almayı isteyen, tahakkümcü, totaliter yapısını bilime, bilimsel bilgiye ve akla olan sarsılmaz inancıyla temellendirmiştir. Doğayla olan araçsal ilişkisini, insanın ilerlemesi ve geleceğini kurması açısından önemli bir odak noktası olarak belirlemiştir. Bu algılayış tarzı, postmodern düşünürler kadar, Michel Foucault tarafından da eleştirilmiştir. Çünkü modern anlayışın aksine Foucault’da özne söylemsel bir inşadır. Bu nedenle Foucault, modernitenin kurucu özne kurgusundan vazgeçilmesi, ancak bunun özne kategorisinin tamamen bırakılması ya da yeniden inşası anlamına da gelmemesi gerektiğini; öznenin bir öncül değil, bir çözümleme konusu kılınması ve özneyi kuran söylemin kuramsal temelleri ve bunların gerçekleşmesine izin veren bağlantıların araştırılması gerektiğini düşünür. Bu bağlantılar da kuşkusuz iktidar olgusuyla ele alınıp açıklanabilir.

1926 yılında Poitiers’de taşralı seçkin bir ailenin oğlu, başarılı bir doktorun çocuğu olarak dünyaya gelen Paul-Michel Foucault, ailesinin doktor olması ısrarlarına rağmen, ilgisini felsefe ve psikoloji alanlarında yoğunlaştırdı. 1946 yılında Fransa’nın en önemli eğitim kurumlarından biri olan Ècole Normale Supérieure’ye kabul edildi. 1948’de felsefe, 1949’da psikoloji lisans derecesi aldı. Bu dönemlerde özellikle Louis Althusser ve Jean Hyppolite’in öğrencisi oldu. 1950 yılında Komünist Parti’de yer aldıysa da bu birliktelik fazla sürmedi. İdeolojik her bildirime karşı bir tavır alıp, tüm

standartlaştırıcı teorileri reddetti ve 1952 yılında Komünist Parti'den ayrıldı. Bir süre hastanelerde psikolog olarak çalışan Foucault, çalışmalarında buradaki deneyimlerinden önemli ölçüde yararlanmıştı. 1953'te Althusser'in yerine École Normale Supérieure'de felsefe asistanlığı yapmaya başladı. Paris Psikoloji Enstitüsü'nde psikopatoloji ve deneysel psikoloji diploması alması filozofun araştırmalarında büyük rol oynamıştır. 1954'de *Akıl Hastalığı ve Kişilik* adlı ilk kitabını yayımladı. İsveç Uppsala'daki Maison de France'a direktör olarak bir dönem çalışan Foucault, burada *Deliliğin Tarihi* üzerine çalışmalar yaptı ve 1961'de bu çalışmasını doktora tezi olarak savundu. Clermont-Ferrand'da felsefe bölümünün başına geçen filozof, *Kliniğin Doğuşu*, ardından da 1966'da insan bilimlerinin arkeolojisini ele aldığı ve büyük bir etki yaratan, geniş çapta tartışmalara neden olan *Kelimeler ve Şeyler*'i yayımladı. *Kelimeler ve Şeyler*'de bir "bilgi" nesnesinin nasıl oluşabildiğini ve belli bir söylemsel türün nasıl işlemiş olduğunu görmeye çalışan Foucault, XVII. yüzyıldan beri insanın dile getirdiği bilimsel söylemlerin ve XVIII. yüzyıl boyunca yeni bir nesnenin ortaya çıktığını bunun da "insan" olduğunu göstermiştir.¹ 1968 yılındaki öğrenci olaylarında Tunus'ta bulunan Foucault, politik sorunlardan dolayı Paris'e döndükten sonra Vincennes Üniversitesinin felsefe bölümünün başına geçti. *Kelimeler ve Şeyler*'de kullandığı yöntemin değerlendirildiği *Bilginin Arkeolojisi* adlı eseri yayımladı. 1970'de Fransa'nın en saygın kurumlarından olan Collège de France'da "Düşünce Sistemleri Tarihi" adında kendisi için kurulan kürsüye başkanlık etti. 1975'te iktidar ilişkileri, teknikleri, stratejileri ve taktiklerini ele aldığı ve bireyin Batı kültüründe nasıl özneleştirildiğinin çözümlemesini yaptığı *Hapishanenin Doğuşu*'nu yayımladı. Sonraki yıl altı cilt olmasını düşündüğü *Cinselliğin Tarihi* adlı çalışmanın ilk cildi olan *Bilme İstenci*'ni yazdı. Bu çalışmasında cinselliğin, Antik Yunan'dan beri bastırılmadığını tam tersine bedene nüfuz edebilmek için iktidar tarafından üretilen demografik bir planlamanın ürünü olduğunu iddia etti. Ölümünden önce tamamlayamadığı *Cinselliğin Tarihi*'nin ikinci ve üçüncü ciltleri daha sonra yayımlanmıştır. Ayrıca birçok makale, söyleşi ve kitaba ek olarak Collège de France'da verdiği dersler kitap halinde yayınlanmıştır.² 1984 yılında AIDS'ten ölen Foucault, XX. yüzyılda geleneksel düşüncenin temellerini kökten sarsacak düşünsel bir etkiye sahiptir.

¹ Michel Foucault, "Kimsiniz Siz, Profesör Foucault?", *Felsefe Sahnesi / Seçme Yazılar 5*, Çev. Işık Ergüden, ed. Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004, s. 90.

² Michel Foucault, "Michel Foucault", *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, , Çev. Işık Ergüden, Osman Akınbay, ed. Ferda Keskin, Ayrıntı Yay., İstanbul 2005, s. 8-9.

Farklı dönemlerde, farklı isimlerce, “iktidar nedir, iktidar nerededir, iktidar sahibi/sahipleri kimdir?” gibi sorular iktidarın etkileri ve sonuçları etrafında irdelenmeye çalışılmıştır. İktidarı, bir eylemde bulunma gücü veya yeteneği; etkide ya da eylemde bulunma olanağı veren siyasî, hukukî ve ahlâki güç; devlet yönetimini elinde bulunduranların, bir toplumu yönetenlerin siyasî, hukukî ve fiilî gücü şeklinde tanımlamak olanaklıdır. Oysa Foucault’da iktidar, tanımlandığı üzere tek tip, merkezi, olumsuz, dışlayan bir yapı değildir. Aksine iktidar, topluma etki eden, toplumu içine alan, pozitif bir yapının varlığıdır. Foucault, iktidarı tamamıyla tarihsel bir olgu olarak ele alır. İktidar ilişkileri ve tekniklerini adalet, tıp, psikiyatri ve cinsellik açısından değerlendirerek delilik, akıl hastaneleri, hapishaneler, eğitim kurumları gibi odak noktaları belirleyip bireye ve topluma ait her alana en umulmadık açıklamalarla yeni bir iktidar algısı sunmuştur. “Şey”leştirmeden öte eyleme geçirildiği zaman var olan, özgürlük-iktidar gibi ikilikleri aynı potada eritebilen bir postmodern siyasî algılayışın iddiasında olmuştur.

Bu çalışmada, Michel Foucault’nun Batı kültüründe insanın özneye dönüştürülme süreçlerine yönelik eleştirileri ve iktidar olgusunu modern sorgulamalardan farklı olarak bir ilişkiler bütünü içinde değerlendiren düşünceleri, özne-iktidar ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde, öznenin etimolojik anlamından hareketle modern dönem öncesi ve sonrası öznenin anlamında gerçekleşen değişiklik bağlamında Foucault’nun özne kavramına getirdiği açıklamalar ve eleştiriler incelenmiştir. Özne kavramının algılanışında önemli olan delilik, kapatma, söylem, bilgi, cinsellik ve entelektüel vb. kavramların konunun incelenmesindeki önemi dikkate alınarak çalışmaya genişlik kazandırılmıştır. Foucault için özne, bir öncül değil, bir çözümleme konusu kılınması gereken söylemsel bir inşadır. Bu bağlamda hem Foucault öncesi teorinin hem de Foucault’nun özne nosyonu üzerine düşünceleri, bakışı, eleştirileri, etkileri gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde, iktidar kavramının etimolojik incelemesinden sonra tarihsel süreç içinde iktidar algısı ve buna bağlı olarak Foucault’nun iktidar üzerine düşünceleri ele alınmıştır. Daha önceki dönemlerde ya mutlak bir gücü ya da belli bir zümreye aitliği ifade eden siyasal bir olgu olarak iktidar kavramı, Foucault’nun eleştirileri ve önerileri açısından irdelenmiştir. Modernizmin normalleştiren, disiplin altına alan, baskı uygulayan, ürünleştiren tekniklerini yıkmayı amaçlayan Foucault için iktidar, mutlak

olmayan, parçalanmış, çoğulcu olup, direnme ve mücadeleyle ayrılmaz bir beraberlik içindedir. Üçüncü bölümde ise özne-iktidar ilişkisinde bilgi, cinsellik, söylem gibi kavramların iktidar üzerindeki etkisi ve bu kavramların iktidar ürünü olarak iktidar amaçlarına nasıl hizmet ettiğine dair Foucault'nun düşünceleri incelenmiştir. İktidarın insanlar üzerinde tam bir sahiplik kurmak için çeşitli teknikler ve araçlar kullandığını belirten Foucault'nun düşünceleri çerçevesinde, denetim, disiplin, hiyerarşik gözetim gibi normalleştirme sürecindeki pratikler ve birey-iktidar arasında kurulan bağlantı izah edilmeye çalışılmıştır.

Belirtilen sistematik içerisinde çalışmamızda, “Michel Foucault'da Özne ve İktidar Nedir?” sorusuna ve özne-iktidar ilişkisi bağlamında ortaya çıkan diğer bazı bağlantılı sorulara Foucault'nun felsefi düşünceleri, bakışı ve eleştirileri çerçevesinde cevap aranmıştır. Geleneksel düşüncenin kurucu özne ve disipline edici iktidar algısını sarsan Foucaultcu teori ve eleştiriler, söylem, bilgi, cinsellik gibi deneyimler de dikkate alınarak özne-iktidar ilişkisi içinde çözümlenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MICHEL FOUCAULT'DA ÖZNE

Felsefe tarihinde birçok değişimlere uğrayarak günümüze ulaşan “özne” terimi, Yunanca ‘*dayanak*’, ‘*temel*’ anlamındaki ‘*hypokaimenon*’un Latince muadili *subjectum*’dan gelmektedir. Özne, İngilizce’de *subject*⁽¹⁾, Fransızca’da *sujet*, Almanca’da ise *subjekt* ifadelerine karşılık gelen kavram olup, mantık alanında, “*bir şeyin, yani bir nitelik, özellik, karakteristik, yüklem ya da bağıntının kendisi hakkında tasdik ya da inkâr edildiği, evetlendiği ya da değillendiği şey*” olarak tanımlanır.³ Ayrıca “*özne-yüklem yapılı önermelerde yüklem bir niteliği ya da özelliğin taşıyıcısı*” anlamına da sahiptir.⁴ Terim, İlkçağ filozofu Aristoteles’in de ifade ettiği gibi, “*değişen durumlardan etkilenmeyerek hep kendisiyle aynı kalan, ‘orada’ gerçekten var olan, düşünen varlık olarak, salt zihinsel bir içerik olarak var olmak için kendisinden başka bir şeye gerek duymayan*”⁵ “*töz*”^{e(2)} çok yakın bir anlam içinde kullanılır. Bilen varlık olarak özne, diyalektik özdeşliğe göre, “ *bilinçli ve iradeli, bundan ötürü de etkin insan*”⁶ ya da “*Kendini ben-olmayanın, nesnenin karşısında bulunan, karşısına koyan; ya da karşısına konuştuğu, kendi karşısında bulduğu nesneye bilme ve eyleme ereği ile yönelen birey*”⁷ olarak da tanımlanmaktadır. Yine siyaset felsefesinde, *devletin yurttaşları için kullanılırken; Batı dillerinde “özne”ye karşılık gelen subject terimi, “kendisi üstüne konuşulan, üstüne düşünülen, kendisine ilişkin bir şey söylenen”i anlatmak için Türkçe’deki konu sözcüğüyle eşanlamlı olarak da kullanılmaktadır.*⁸ Modern özne/birey, düşünen, düşüncelerini dile getiren bir varlık olup kendisini ve çevresini zihninde yer alan değişmez yapıya dönüştürerek, kimliğini pekiştiren ontolojik bir inşa olarak tanımlanabilir.⁹ Ayrıca tarihsel süreç içinde öznenin, doğa-insan arasındaki bağlantının varlığı üzerinden üretime yönelik bir ilişki ağı içerisinde de

⁽¹⁾ Subject: Bağlı, tabi, maruz, özne, tebaa, uyruk. Bkz. Golden Dictionary, Haz. N. Arıkan, G. Yenal, G. Taşpınar, Altın Kitaplar Yay., İstanbul s. 619.

³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2002, s. 804.

⁴ Sarp Erk Ulaş, A. Baki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ü. Hüsrev Yolsal, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2002, s. 1113.

⁵ http://www.felsefeekibi.com/forum/forum_posts.asp?TID=34982. (Erişim tarihi: 23/04/2008).

⁽²⁾ Töz, bir şeyin kendisinden dolayı veya kendi sayesinde, başka şeylerden ayrılmış bir şey olarak, belirlenmiş bir doğaya sahip olduğu şey; bir şeyin, kendisi olmadan, her ne ise o olmadığı, fakat başka bir şey olduğu şey. Bkz. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.1035; Gunnar Skirbekk, Nils Gilje, *Antik Yunan’dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, Çev. Emrah Akbaş, Şule Mutlu, Kesit Yay., İstanbul 2006, s. 24.

⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002, s. 324.

⁷ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998, s. 148.

⁸ http://www.felsefeekibi.com/forum/forum_posts.asp?TID=34982. (Erişim tarihi: 23/04/2008).

⁹ Mukadder Erkan, *Samuel Beckett: İfadenin Arayüzü/ Arayüzün İfadesi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s. 25.

mevcudiyet kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla özne, dünya görüşlerine bağlı olarak entelektüel ya da kavramsal karşıtlıklarıyla birlikte üretim tarzı içindeki çelişkilerle, eylemlerle, bilgi ve varsayımlarla toplumun yapısal, ekonomik ilerlemesi doğrultusunda yeni anlamlar kazanmıştır.¹⁰

Modern dönemde özne kavramına yapılan birçok eleştiri, postyapısalcı/postmodern entelektüel gündemin en etkili ismi Michel Foucault (1926-1984) tarafından daha geniş kapsamlı olarak ele alınır. Birçok filozof gibi o da, öznenin hangi söylem ve pratiklerin ürünü olduğuyla ve özellikle farklı özne türlerinin nasıl üretildiğiyle oldukça fazla ilgilenir. Modern öznenin bilimsel-yönetimsel inşası ya da tözsel bir varlık olarak tasarlanması düşüncesine karşı Foucault, “*özne bir töz değil, bir biçimdir ve bu biçim öncelikle ya da daima kendisiyle özdeş değildir*” der.¹¹ Modern özne tasarımıyla –özellikle Descartes’la birlikte– insanın yeniden keşfedilmeye başlaması ya da Tanrı merkezli bir dünya anlayışından sıyrılarak insanın merkeze çekilmesi, düalitelerde birincil olanların ikincil olanları değersizleştirdiği bir yapılandırmanın göstergeleridir. Başka bir ifadeyle, birincil öncüllerin fiziksel, bilimsel, bedensel, deneyimsel olmanın gücünden yararlanarak kıymetlendirilmesi, meşruiyet temeli arayanlarca soyut, düşsel, yaratıcı, aşkın vb. olan ikincil öncüllerin hep önemsiz kılındığını gösterir. Ben-öteki, gerçeklik-görünüş, söylem-beti, okuma-algılama, söylemsel-duyumsal, söyleme-görme vb. ikiliklerde ikincil olanların birincil olanlar karşısında değer kaybetmesi birer örnek olarak gösterilebilir. Öznenin ya da özne üretiminin modern bilimin formel bilgi şekillerinden nasıl etkilendiğini detaylı olarak incelemeye çalışan Foucault, diğer postmodern düşünürlerle birlikte bu modern nitelik ve temellendirmeler altında modern özne tasarımıyla meşruluk kazandırma çabalarını etkisizleştirmeye çalışır. Çünkü Foucault’ya göre özne, ötekiler tarafından kontrol edilen ve ayrıca kendi bilgi ve bilinci aracılığıyla bir kimliğe bağlanmış olandır.¹²

Foucault, öznenin kurucu bir bilinç olmaktan ziyade kurulduğunu göstererek, özneyi merkezsizleştirmeye çalışır. Modern öznenin, uyruklarını emek sürecine hazırlayan, uyumlu kılmayı amaçlayan, her yerde disiplin altına alan, eğiten, gözetleyici bir toplumun işleyişlerinin bütünsel parçası olan hümanist bir kurmacanın ürünü

¹⁰ Sara Çelik, “Descartes’dan Foucault’ya Modern Özne ve Dönüşümleri Sorunu”, “*Özne*”, 7. Kitap Bahar 2007, s. 5

¹¹ Michel Foucault, “Bir Özgürlük Pratiği Olarak Kendilik Kaygısı Etiği”, *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 234.

¹² Clare O’Farrell, *Michel Foucault*, Sage Publications, London 2006, s. 110.

olduğunu ifade eder.¹³ Hümanizm, özneyi imtiyazlı bir şekilde ahlâki, epistemolojik, psikolojik ve toplumsal biçimlendirme ve konumlandırma ile incelemesine karşı, Foucault açısından özne, bir öncül olmaktan uzak, ama sadece bir çözümleme konusu yapılması noktasında oldukça önemlidir. Marksist ideoloji kuramı ve Freudçu psikanaliz kuramıyla öznenin merkezden uzaklaştırılmasına destek veren Foucault için, modernizmle birlikte öznenin aynı anda hem bilgi öznesi hem de bilgi nesnesi olarak kurulması, özneye devamlı aktif bir rol yüklemiştir ki öznenin bundan kurtarılması gerekir. Modernitenin temel kavram ve ilkeleriyle (tek tip, homojen, çizgisel, evrensel, bilimsel, yönetsel vb.) inşa edilmiş olan öznenin, iktidar meşruiyetinin ve bekâsının sürekliliği açısından iktidar tahakkümü altında modernizmin temel argümanları kullanılarak nesneleştirilmesi Foucault'nun yapacağı çözümlemenin önemini artırır. Bu nedenle Foucault, *“amacım insanların, bizim kültürümüzde, özneye dönüştürülme kiplerinin bir tarihini oluşturmaktır.”* der.¹⁴ Bu amaç doğrultusunda Foucault “özne nedir, nasıl oluştu?” tarzındaki klasik düşünce sorgulamasına yeni bir boyut kazandırarak, öznenin sadece nasıl oluştuğu değil, aynı zamanda, bir bilgi problemi olarak nasıl kurulduğu, modernitenin beklentileri içinde bireylerin nasıl toplumsal özne/öznelere haline getirildiği, nesneleştiği üzerine de incelemeler yapar. *“Özne, ya kendi içinde bölünmüş ya da başkalarından bölünmüştür, bu süreç onu nesneleştirir.”*¹⁵ Bu da ancak bireyi kategorize eden, bireyselliğini belirleyen, kimliğine bağlayan, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatan, doğrudan gündelik yaşama müdahale eden, bireyleri özne yapan bir formun varlığını gerektirir ki bu da bir tahakküm uygulayıcısı tarafından olanaklı kılınır.¹⁶ Dolayısıyla Foucault'nun çözümlemeye giriştiği özne, iktidara bağımlıdır.

İktidar, özne bölünmeleriyle nesneleştirme sürecine elverişli bir ortam sağlar. Nesneleştirme alternatifini değerlendirerek özne parçalanmasını sağlayan iktidar, normal-patolojik, akıllı-deli, sağlıklı-sağlıklı olmayan, genç-yaşlı vb. gibi ikilikler oluşturmayı meşruiyet temellendirmesine kaynak olarak kullanır. Bunun nedeni ise, toplumun varlık bütünlüğünü en iyi olanaklarla güçlü tutabilmektir. Bu bütünlüğü sağlamada hapisaneler, klinikler, akıl hastaneleri, rehabilitasyon merkezleri vb. iktidarın nesneleştirme sürecindeki aktif kurumlarıdır. XVI. yüzyılın sonundan XVII.

¹³ Steven Best, Douglas Kellner, *Postmodern Teori*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul 1998, s. 58.

¹⁴ Foucault, *Age.*, s. 58.

¹⁵ Foucault, *Agy.*

¹⁶ Foucault, *Age.*, s. 63.

yüzyılın başlarına kadar güncel içeriklerin önüne geçerek, olabilir, gözlemlenebilir, ölçülebilir, sınıflandırılabilir nesnelere tasarımlarını çizmesi, bilen özneyi (ve bir bakıma her türlü deneyden önce) belli bir duruma, belli bir bakışa ve belli bir işleve (okumak yerine görmek, yorumlamak yerine doğrulamak) zorlaması, bilgilerin doğrulanabilir ve yararlı olmak için yayılmak zorunda kalacakları teknik düzeyin (ve de belirlenmiş bir araçtan daha genel bir kip üzerinde) buyurduğu bir bilme istencinin ortaya çıkması, öznenin bölünmesiyle başlayan nesneleştirme sürecinde belli uğraklar kapı açar.¹⁷ Delilik ve kapatma bu sürecin ilk uğraklarını oluşturur.

1. 1. DELİLİK ÖZNESİ VE KAPATMA

Foucault, nesneleştirme girişimlerinde bazı kavramların tarihsel çözümlemesini yaparken evrenselleştirici, totalize edici, bütünlükçü bir anlamlandırma ve nesneleştirme tarzını eleştirir. Bu kavramlardan biri olan delilik, Tanrı'nın mükemmel aklı karşısında sonlu varlığa ait bir özelliktir. Modernizmle birlikte bilimsel olana veya ikiliklere olan düşkünlük bağlamında normal-anormal ya da akli-akli olmayan şeklinde yapılan her belirleme, birincil öncül olan aklın kıymetlendirilmesinde delilik öznesinin önemini artırır. İnsanoğlunun yaşam sınırları içinde belli bir deneyim olarak delilik, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar Avrupa tarihi içinde bir kültür şekli olarak görülür. Fakat delilik - özellikle Batı toplumunda- XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yeni bir ivme ile eski, geleneksel, değişmez kabul edilen varsayımlardan ve ideolojilerden kurtarılmak istenir. Ancak aklı daha çok özgürleştirmeyi ve yeniye yönelik kabulleri geliştirmeyi amaçlayan Aydınlanma dönemiyle birlikte, aklın kurucu bir ilke olarak benimsenmesinde, hatta desteklenmesinde *akıl-dışı* olanın tam olarak dışlanması da söz konusu değildir. Çünkü akıl, meşruluğunu ancak kendine göre ikincil olanla, aklî olmayanla (delilikle) temellendirebilir. Yani aklî olanın aklî olmayanla hem simetrik hem de asimetrik bir bağlantısı söz konusudur. Bu, öğelerden biri olmadan diğer bir öğenin varlığı üzerinde spekülasyon yapma olasılığının söz konusu olmadığı, karşılıklı bir ilişkiden bahsetmektir.

Delilik akla ilişkin bir biçim haline gelmekte veya daha doğrusu, delilik ile akıl sürekli olarak tersine dönebilen bir ilişki haline girmektedirler, bu da her deliliği onu yargılayan ve ona egemen olan kendi aklına sahip; her aklı da onda gülünç gerçeğini bulduğu kendi deliliğine sahip hale

¹⁷ Michel Foucault, *Ders Özetleri (1970-1982)*, Çev. Selahattin Hilav, YKY., İstanbul 1993, s. 14.

getirmektedir. Her biri diğzerinin ölçüsüdür ve bu karşılıklı atf hareketi içinde bunların ikisi de birbirlerini reddetmekte, ama her biri diğzerinin üzerine yaslanmaktadır.¹⁸

Dolayısıyla deliliğın karakterize edilmesi, akılla olan ikili ilişkinin sürekliliğı ve ölçü olarak kabul edilen, bilgi öznesi olarak tanımlanan aklın, delilik deneyine dâhil olmasıyla olanaklıdır.¹⁹

Deliliğın akıl karşısında olumsuz, kıymetlendirici, ikincil kabul edilmesi ve toplum içerisinde yeni toplumsal bir kategori olarak oluşturulması, yeni bir düzeni işaret eder. Elbette ki delilik, tarihsel olarak yeni bir ortaya çıkış değildir. Hatta deliliğı sadece bir hastalık olarak görmenin de yanlış olduğu ve Foucault'nun çözümlemesinin özünün de sadece bu olmadığı açıktır. Kaldı ki, delilik tarihte belli bir noktaya kadar ne tedavi uygulamasına tabii tutulan veya ıslaha ihtiyaç duyulan bir inceleme alanı ne de özel bir kavram – akli olumlayıcı- olarak görülmez. Deli, Ortaçağ'da cüzzamlılar gibi hor görülen, dışlanan bir kategori de değildir. “Meczip” olarak tanımlanan, kutlamalar ve eğlencelerin aranan öznesidir. XVII. yüzyılın başında Fransa'da halkın kendisini eğlendirdiğı meşhur delilikler vardı. Örneğın, *Blut d'Arbéres* gibi yayınlanan ve delilik düşüncesinin eserleri olarak okunan kitaplar yazılmıştır.²⁰ Yine deli,

Geleneksel Avrupa tiyatrosunda... Ortaçağ'dan XVIII. yüzyıla kadar merkezi bir rol üstlenmiştir. Deli, seyircileri güldürüyordu. Çünkü o diğzer aktörlerin görmedikleri şeyi görüyordu ve onların önünde düğümün çözülüşünü gösteriyordu. Yani o hakikati ustalıklarla ortaya çıkaran bir varlıktır. Shakespeare'in Kral Lear'ı iyi bir örnektir. Kral Lear kendi fantazmının kurbanıdır ama aynı zamanda hakikati anlatan biridir.²¹

Delilik öznesi tehlike, korku, endişe nedeni olarak değil, aksine modern döneme kadar, çoğru kişının söyleyemediğini dile getirebilen, doğaüstü güçlerle bağlantılı olarak öngörü ya da yorumlarda bulunabilen kişidir. Bu nedenle deli nosyonu, bilinç-dışılık içinde tarafsızlık göstergesidir.

Aklı, hakikat ve doğruluğın temeline oturtan Aydınlanma düşüncesi, akli olanın dışında kalanı, akıldan uzaklaşan her bakış tarzını, söylemi, anlama/anlamlandırma biçimini zıtlık ya da ikilikten yola çıkarak *öteki* diye yeniden

¹⁸ Michel Foucault, *Deliliğın Tarihi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 63.

¹⁹ Foucault, *Age.*, s. 279.

²⁰ Michel Foucault, *Psikoloji ve Ruhsal Hastalık*, Çev. Muhsin Hesapçioğlu, Birey Yay., İstanbul 2000, s. 101.

²¹ Michel Foucault, “Delilik ve Toplum”, *Büyük Kapatılma / Seçme Yazılar 3*, Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin, ed. Ferda Keskin, Ayrıntı Yay., İstanbul 2005. s. 81-82.

oluşturmuştur. Özellikle uç bir tip olarak toplumun içine giren, hakikatin taşıyıcısı olan, öteki (dışlanan) değil ama deli olmayanın göremediğini, dile getiremediğini farklı bir bakış açısıyla, farklı bir anlatım tarzıyla dile getiren akıl-dışı/deli özne, özellikle bu dönemde hor görülen, dışlanan, akli olmayan olarak yeniden tanımlanır. Başka deyişle, XVII. veya XVIII. yüzyılda deliliği “insanca” ele almak söz konusu değildir, çünkü delilik, tamamen insanlık-dışı görülmekle birlikte insana rasyonel doğasının serbest kullanım yolunu açan bir tercihin ters tarafında yer almaktadır. Dolayısıyla akıl, öteki olarak varlığını kabul ettiği deliliği, kuşatmakta, çevrelemekte, onun bilincine varmakta ve yerini belirlemektedir.²²

Delilik, XVII. yüzyıldan itibaren, hissedilmesi mümkün olmayan bir şekilde akıl düzenine doğru kaymıştır..... Deliliğin doğası gizli akıl olmak... Dünyada yalnızca aklın düzenlediği ve ona çoktan yabancılaşmış bir mevcudiyete sahip olmak olmuştur.²³

Foucault, delilik kavramıyla ortaya koymuş olduğu tarihsel gerçekliğin satır aralarını okurken, modern kültürün kendi iç dinamikleri içinde manipülasyonun var olduğunu ifade etmekten de kendini alamaz. İnsanı kendine rağmen ve amacını bilmediği bir bilgeliğin aleti haline getiren düzenin fark edilmeyen tarafı olarak delilik, hukuk ve toplum etrafında genel-geçer kaidelerin belirginlik kazandığı normalleştirme sürecinin içinde iktidar yarattığı olan kümeyle ilintilidir.²⁴ Daha açık bir ifadeyle delilik, akıl bozukluğu veya yabancılaşma olarak öne sürülen her kavramla nesneleştirme sürecinde bilgi nesnesi haline getirilerek, standartlaştırma girişiminde düalitenin ikincil değersiz ayağını oluşturur. Hatta doğal ritüelleri belirlemede, rasyonel olan-olmayan ayrımında ölçüt belirleme koşulu haline gelir. Dolayısıyla *şeyleştirilmiş* olan delilik öznesi, özne-nesne ilişkisinin ürünü olarak bilgi alanının yeni bir yüzünü oluşturur. Bu nesneleştirmede kullanılan araç kuşkusuz çeşitli iktidar kurumlarıdır. Bunlar akıl hastaneleri, klinikler, rehabilitasyon merkezleri, hapisaneler gibi kapatma/kapatılma alanlarıdır. Bu kurumların asıl amacı, her türlü toplumsal ve psikolojik düzensizliği elimine ederek hem akli hem gövdesi belirlenmiş, kolayca öğrenebilen özneler yetiştirmek ve normalleştirmeyi sağlamaktır.²⁵

²² Foucault, *Deliliğin Tarihi*, s. 225.

²³ Foucault, *Age*, s. 272.

²⁴ Foucault, *Agy*.

²⁵ Gencay Şaylan, *Postmodernizm*, İmge Kitabevi, Ankara 2002 s. 261.

XVII. yüzyıla özgü bir kurumsal yaratı olan kapatma, öncelikle tedavi amaçlı bir kurum olarak düşünülmüş olsa da daha sonra bazı endişelerden dolayı amacından sapmıştır. Toplumsallaştırma girişimi olarak kapatmayı, basit bir keyfiliğin ürünü olarak görmek elbette doğru değildir. Kapatmanın varlık gerekçesi, yasanın ve meşru düzenin işleyiş normlarına bir aykırılığın olmaması ve sistemce haklılaştırılmış bir yargılama mekanizmasına işlerlik kazandırmakta engel teşkil edecek bir durum ortadan kaldırılmasıdır. Önce bir sanık rolüne sokulan ve daha sonra da bir çözümleme konusu kılınan özne, sosyolojik yapının ve iktidar mekanizmasının kalıcı hakikatleri içinde doğru bir uygulamaya sokularak ıslah edilir. Böylece öznenin doğal yönüne ait doğru davranışları sergilemesi için bedensel olan/olmayan cezalandırmalarla normleştirilmeye çalışılır.

Oysa Ortaçağ'da hücrelerde kaderlerini bekleyen insan sayısı oldukça azdı, çünkü orada insanlar yargılanıncaya kadar, fidye ödeyinceye kadar veya infaz edilinceye kadar kapatılıyorlardı.²⁶

Delilik, XVII. yüzyıldan itibaren kapatma alanlarına çekilip Genel Hastaneler gibi hareketlerin kısıtlandığı belli dışlama yerlerine itilir. Kapatmak, bireylerin davranışları düzeyinde işe karışan, yaşam biçimlerini, söylem tiplerini, siyasal tasarımlarını ve niyetlerini, cinsel davranışlarını, otoriteyi reddedişlerini, kamuoyuna meydan okumalarını, şiddete başvurmalarını ceza öncesi bir düzeyde yaptırımlara bağlar. Kapatma, yasa adına olmaktan çok düzen adına müdahalede bulunan bir anlayışın ürünüdür. Batı Avrupa'da, klasik çağdan modernizme geçerken suçlulara karşı gözetlemenin cezalandırmaya oranla daha verimli ve etkili olacağı düşüncesinden hareketle geliştirilen bu yeni tavır –özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren– cezalandırma politikasında önemli değişikliklere neden olur. İktidar aleyhine her girişimin toplum düzenine saldırı olarak kabul edildiği bir ortamda, her suç korkunç işkencelerin konusu olmaktan çıkar. Artık rasyonel olan tavır, vücudu cezalandırmak değil, ruhu ıslah etmektir. Bu değişim, deliliğe karşı tutumda olduğu gibi kapitalizmin gelişmesi ve burjuva toplumunun kuruluş aşamasıyla da benzerdir. Suçlular, çalışarak ve üreterek cezalandırılmaya başlanır, böylece itaatkâr ve yararlı fertler topluma kazandırılmış olur. Bu durum modernizmin tüm toplumu bir disiplin toplumu haline getirme sürecindeki uygulamalarından biridir. Ceza uygulamalarında esnemeler,

²⁶ Foucault, "Büyük Kapatılma", *Büyük Kapatılma / Seçme Yazılar 3*, s. 105.

genelleşmeler ve rasyonellik adı altında yaratılan normlar, toplumun her alanını kontrol altına alan pratikler olarak görülmektedir.

Aslında kapatma, sadece deliler üzerinde işlemez; yoksulları, hastaları, serserileri, dilencileri, hovardaları, frengilileri ve suçluları da içine alır. Bu heterojen topluluğun kapatılması sadece delileri hastaneye kapatma durumu için değil, aynı zamanda, kendi mantıklılığında emin olan bir aklın ölçütlerine uymayan diğer bilgi nesnelerini de tüm kategorilere uyum sağlayan bir hale getirmesi açısından önemlidir. Ayrıca sağduyulu aklın, kendi grubunun ya da toplumun normlarına uymayacağına hüküm verdiği bütün diğer kişileri hapsedmesi dikkat çekicidir. O halde “delilik” tek bir kategori değildir. O, mantık yokluğu, yasal, tıbbî, sosyal hatta teolojik bakımdan da tanımlanabilir.²⁷ Bu nedenle, Paris’te 1656’da ilk örgütlü yapı olarak kurulan Genel Hastane’yi, bir tıp kurumu olmaktan ziyade hapsedme yeri olarak görmek gerekir. Çünkü Genel Hastaneler’in sadece belli bir kısmı delilerden oluşmaktadır. Bir diğer nokta da bu bir araya getirme işleminde ıslah etme yetkisi, kurum oluşturucusu (iktidar) tarafından yetkilerle donatılmış doktor, müdür, asayiş sorumlularına verilmiştir. Genel Hastaneler, ahlâki boşluktan ortaya çıkan problemleri gidermeye çalışırken, müdürler bu problemleri çözmek ve ahlâki boşluğu doldurmakla sorumlu kişilerdir. Bunlar her tür yönetim, idare, asayiş, yargı, ıslah ve ceza yetkisine sahiptirler. İşkence direği ve prangalar, hapisaneler ve yer altı zindanları vardır.²⁸

Büyük Kapatma, iktidarın, daha geniş alanda kendilerini denetleyebileceği ve bir “bilinç” tarafından güdülebilecek yetenekteki öznelere hem saf dışı bırakan hem de üreten kurumlarıyla toplum içinde normal pratiklerin rasyonel ve rasyonel olmayan ayrımını belirleyen kapitalist bir anlayışın ürünüdür.²⁹ Büyük Kapatma, parçalayıcı pratik olarak, toplumsal düzeyde yeni bir yapılandırma ve uyum bağlamında değerlendirilmesi gereken düzenleme aktarımıdır. XVII. yüzyıldan sonra önemli oranda etkisini hissettiren hem zihinsel hem de bedensel anlamda iyileştirme amaçlı hayata geçirilen ötekini bir yere kapatma girişimi, yasaklamanın menfiliği ile arzu edildiği gibi eğitmenin müspet metotları arasında kalan bir çözüm şeklidir. Ötekini fiili olarak dışlayan ve yasaların ötesine geçen bir yere kapatma eylemi, kendini, doğru yola

²⁷ David Macey, *Michel Foucault: Muhafif Yaşamlar*, Çev. Zeynep Okan, Güncel Yay., İstanbul 2005, s. 65.

²⁸ Foucault, *Deliliğin Tarihi*, s. 127.

²⁹ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Çev. Hülya Tufan, YKY., İstanbul 2004, s. 189.

getirme, iyileştirme, tövbe ettirme, güzel duygular edindirme gerekçeleriyle haklı çıkarır.³⁰

Kapatma nosyonunda dikkate değer bir nokta da XVII. yüzyılın son dönemlerinde Avrupa kültüründe oluşan özel bir hassasiyetin varlığıdır. Kapatmanın diğer bir şekli de bastırıcı, düzenleyici, normalleştirici, cezalandırıcı vb. niteliklerine ek olarak yoksullara, kimsesizlere, dilencilere, işsizlere, aylaklara barınma alanları sağlayarak, süreç içinde oluşan ahlâki boşluktan uzaklaştırıp yeni bir çalışma ahlâkı geliştirmektir. XVII. yüzyılda Batı dünyasında ortaya çıkan ekonomik bunalım, tembelliğin günah sayıldığı yeni dönemin de habercisidir. Ücret konusu, işsizlik, paranın değersizleşmesi ve azlığı gibi ekonomik nedenler, tüm Avrupa'da bu uygulamanın yaşamasına fazla olanak vermez ve bu türden tedbirler yetersiz kalır. Bu türden bir gayretin başarısızlığa mahkûm olması bizzat ruhsal hastalık kavramına indirgenmesindedir, yani psikoloji ve delilik arasında bir ilişki kurularak deliliğin özünü ve doğasını psikolojinin kavramlarıyla izaha çalışmak yabancılaşmış delilikten bahsetmektir.³¹ Bu durumda tedbirin yeni şekli, üretimde pay sahibi olacak ve herkesi toplumsallaşma sürecinin bir ferdi haline getirecek yapıya dönüşür. XVIII. yüzyılda bu anlamda bir tedbire hata, yanlış olarak bakılması, daha önce arzulanan çalışma ahlâkının oluşturulmasında ve geliştirilmesinde kapatmanın uygun bir yöntem olmadığı fark edilmesine neden olur.

Artık işsizleri değil kapatılmış olanlara iş vermek ve onları herkesin refahı doğrultusunda çalıştırmak söz konusudur.... Kapatılanlar çalışmak zorundadır. Emeklerinin tam değeri hesaplanmakta ve bunun dörtte biri onlara verilmektedir. Çünkü çalışma yalnızca bir meşguliyet değildir, üretken olması da gerekir.³²

Böylece kurum üretkenliği işleyen, teşvik edici bir sorumluluk da üstlenir.

Sonuç olarak, asıl kuruluş felsefesinden uzak, modern dönemin gereklerine uygun bir biçimlendirme olarak hapsedme, kapatma, cezalandırma, gözetim altında tutma gibi uygulamaların içeriği, ne akıl-dışı olanı (delilik, suçlu, hasta vb.) ıslah etmek ne aynı eylem/eylemlerin yeniden içinde olunmasına engel olacak pişmanlıklar yaratmak ne de akıl-dışı olanı topluma yeniden kazandırmaktır. Asıl amaç, kapitalist

³⁰ Foucault, *Ders Özetleri (1970-1982)*, s. 87.

³¹ Foucault, *Psikoloji ve Ruhsal Hastalık*, s. 111.

³² Foucault, *Ders Özetleri (1970-1982)*, s. 117.

anlayış içinde üretime yeni üreticiler, emekçiler katmaktır. Delileri dışlama usulleri, XIX. yüzyıldan başlayarak, sistemi sağlamlaştıran ve bütünüyle işleten siyasal çıkarlar doğrultusunda hatta gerektiğinde belirli ekonomik yararlılıklar kapsamında değerlendirilmiştir. Yoksa deliler, burjuvazinin kesinlikle umurunda bile değildir. Burjuvazi, suçluların, ekonomik olarak büyük önem taşımayan cezalandırılmalarını ya da topluma tekrar kazandırılmalarını kesinlikle umursamaz.³³ Kurum ve kuruluşlarıyla belli bir erkin amaçları doğrultusunda zihinsel ve bedensel şekillendirmelerle üretim sürecine katılacak şekleştirenmiş öznelerin varlığı, Batı kültürünün yeni anlayış eksenini oluşturmuştur. Böylece Batı kültüründe XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar geçen süreçte, modern anlayışın ilke ve nitelikleriyle ilişkisiz, rasyonaliteden uzak, akî olmayan söylem, tertibat ve uygulamalar, kapitalist zihniyetin amaç ve hedeflerine uygun yeni biçimler kazanmıştır.

1.2. BELİRLEYEN VE BELİRLENEN ÖZNE: İNSAN

Evrensellik, nesnellik, deneysellik, gözlemsellik, olgusalılık vb. özellikler etrafında şekil kazanan modern bilim anlayışı, Ortaçağ skolastik zihniyetinin yıkılmasıyla birlikte doğaya egemen olma içgüdüsünün baskınlığı içinde kendini gösteren yeni bir inşadır. Bir zamanlar, diğerleri arasında bir varlık olan insan, şimdi nesnelere arasında bir öznedir. Bu çerçevede, insanın anladığı şey, sadece dünyanın nesnelere değil, aynı zamanda nesnelere içinde bir nesne olarak kendisinin de araştırma konusu olduğunu fark etmesidir. İnsan, bilginin öznesi ve nesnesi olup çıkar.³⁴ Foucault, bu anlayış tarzının aslında modern söylemlere meşruiyet kazandırılması açısından maskeleyen olduğunu düşünerek, asılların karanlıkta kalmasını eleştirir. Bireyselliğin sınırlandırılması ve normalleştirme sürecine dâhil edilen öznenin çeşitli tekniklerle ürünleştirilmesi kabul edilemez. Nietzsche'nin etkisiyle olsa gerek "insanın ölümü" nü haykıran Foucault, insanın hem bilgi öznesi hem de bilgi nesnesi oluşuna itiraz eder. Bu itiraz, modernitenin getirisi insan modelinin aslında vaat edilen bir insan modeli olmadığına ve özne bölünmeleriyle "öteki"leştirmeyi ortaya çıkaran hümanizme yöneliktir.

³³ Michel Foucault, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, Çev. Şehsuvar Aktaş, YKY., İstanbul 2001, s. 47.

³⁴ Akt., David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yay., İstanbul 2005, s. 275-276.

Modern düşüncenin içinde olduğu haliyle insanın varoluş tarzı, onun iki rol oynamasına izin vermektedir: hem bütün pozitifliklerin temelindedir hem de ampirik şeylerin unsurunun içinde, ayrıcalıklı bile denilemeyecek bir şekilde mevcuttur. Bu olgu, hiç kuşkusuz “insan bilimleri” ne, nesne olarak insanı ampirik yanıyla ele alan şu bilgiler bütününe verilecek statü konusunda belirleyici olmuştur.³⁵

Bu tarz bir algılama, doğaya egemen olma yolunda kullanılan bilimin teknik, yöntem ve araçlarını aynı anda hem bilginin zorunlu nesnesi hem de bilmenin hükümran öznesi olan insan üzerinde de kullanma eğilimindedir. Bu açıdan bakıldığında, daha çok Batı tarihi içinde insanın yeniden keşfedilmeye başladığı dönem olarak görülen Rönesans ve devamında hümanist anlayışın bireylerin özneleştirilmesinde önemli olduğu görülür. Burada özneleştirme, öznenin bölünmüşlüğüyle hem aktif hem de pasif olarak bu yapı içindeki rolleriyle ilişkilidir. Bu durum özellikle Foucault'nun hümanizme olan eleştirileri bağlamında değer kazanmaktadır. Buna göre hümanist düşünce, ötekine hiçbir yer bırakmayan ve yalnızca “Öteki”nin/Yabancı'nın nasıl aynı zamanda Yakın ve Aynı/Bizden olduğunu göstermekle ilgilenen totalize sistemdir ve hümanizmin insanı, ötekini yalnızca onda kendi ben'ini/kişiliğini gördüğü ölçüde kabul eder.³⁶ Bu anlayış Foucault için gayri insani bir bakış açısıdır. Çünkü hümanizm insanı gayri insanidir; özneyi bedensiz, mecalessiz, renksiz iradeler olarak görüp, ben'i bütün dünyevi etkilerden koparmaya çalışarak somut, aktif insanî varlıklar olarak dünyaya dâhil edilmişliğimizi reddeder. Bu nedenle Foucault insan-merkezci bir önyargıdan kurtulmayı hedef edinir.³⁷ Kurucu bir özne tasarımı, potansiyel olarak etkin ve rasyonel bir eyleyici olmaktan uzak olan, sürekli form değiştiren, özdeş olmayan bir öznenin varlığını öngörmek gerekir. Bu özne- nesne düalitesinde modernitenin sarsılmaz ilkesi olan hükümran özne – ya da belirleyen özne- anlayışının yıkılmasına olanak sağlar.

Hiç kuşkusuz Batı kültüründeki insana ilişkin bir çözümleme, Foucault'nun önemli kaygılarından biridir. Bu çözümlemede öne çıkan husus, insan bilimlerinin bütünleştirici, homojen, tekkatlı, hiyerarşik yapısı içinde insana nasıl bir yer verildiğidir. Kendisine bilimsel bir statü veren beşeri bilimler, insanı, insan ve insana dair bütün pratiklerde belli bir sınıflandırma içine sokar. Gözetleyen, denetleyen,

³⁵ Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, Çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 479.

³⁶ Christopher Falzon, *Foucault ve Sosyal Diyalog*, Çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yay., İstanbul 2001, s. 29.

³⁷ Falzon, *Age.*, s. 29.

belirleyen, eğiten, öğreten, çatışma içine sokan ve özneler kurup nesneleştiren ilkeler ve ölçütler koyar. Bu ölçütler, özne-nesne ilişkisinin bir ürünü olarak yapılan kaba tanımlamada, öznenin hem gönderen hem de gönderilen konuma yerleştirilmesine işaret eder. İnsan bilimleri, öznenin oluşturulması işlevini yerine getirmek için her yöntemi kullanmakta ve yabancıları olduğumuz bir insan modeli dayatmaktadır. Dolayısıyla, Foucault'ya göre, insan bilimleri, bazı baskıcı aklileştirmelerin, çözülememiş bazı bilimsel sorunların, bazı pratik çıkarların etkisiyle, insanın bilimsel nesnelerin cephesine geçirilmesine karar verir.³⁸ İnsanın kendini Batı kültürünün içinde hem bilinmesi hem de üzerine düşünülmesi gereken bir şey olarak gördüğü gün ortaya çıkar.³⁹ Yani insan bilimlerini keşfetmek, ancak insanı olanaklı bir bilginin konusu yapmak, bilgi nesnesi olarak kurmak, insanın kendi özgürlüğünün ve kendi varoluşunun öznesi olması için bir bilgi nesnesi haline getirmekle olanaklıdır.⁴⁰ Bu durumda farklı ilişkiler içinde kendi kendini oluşturan, kendi pratiklerini kendi belirleyip şekillendiren aktif öznenin ziyade içinde bulunduğu toplumsal grup, kurum, kültür vb. oluşumların etki ve dayatmalarıyla inşa edilen bir edilgen öznenin bahsedilebilir. Oysa öznenin uzak, farklı bir algılayış tarzı belirleyerek, insan bilimlerinin bireyi özgürleştireceğine dair beklentiler içinde olmak yerine bireyi baskı altına alan tüm mekanizmaların deşifre edilebileceği bir yapının gerekliliği düşünülmelidir.⁴¹

Foucault insan bilimlerini, insanın doğası gereği gördüğü şeylerin çözümlemesi olarak algılamaz. Yani beşeri bilimleri, fizik bilimleri gibi görmek doğru değildir. İnsan düşüncesinin tam anlamıyla saplantılı olması nedeniyle insan bilimlerinde psikoloji, biyoloji, iktisat, kültür gibi alanların yakın ilişkisinden bahsedilebilir. Ancak Foucault, modern episteme de insan bilimlerine yer verilmediğini, sadece bunların bilimsel birer parazit olduklarını düşünür.⁴² İnsan, hem biyolojik alanda işlevsel olan hem toplumsal, kültürel, fizyolojik bir çerçeve içinde hareket eden hem ihtiyaç, arzu ve gereksinimleri etrafında emek, çalışma ve çatışma içinde olan hem de dilbilimsel bir alan içinde anlam taşıyıcısı varlık olarak roller üstlenir. Bilinçli veya bilinçsiz olarak insan davranışlarının, göstergelerle sistematize edilmesi ve incelenmesi söz konusudur.

³⁸ Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s. 480.

³⁹ Foucault, *Age.*, s. 480.

⁴⁰ Michel Foucault, "Foucault Sartre'a Cevap Veriyor", *Felsefe Sahnesi / Seçme Yazılar 5*, s. 106

⁴¹ Mark Poster, *Foucault, Marksizm ve Tarih*, Çev. Feride Güder, Otonom Yay., İstanbul 2006, s. 95.

⁴² Mukadder Yakupoğlu, "Özne ve Söylem", "Doğu Batı", Sayı: 9, Kasım/ Aralık/ Ocak- 1999, s. 83.

Sonuçta bu bilimler, insana dair bilinmesi gerekenlerin özne-nesne ilişkisi kapsamında ne kadar yer alabileceğini sorunsallaştırır. Foucault'ya göre bu bilimlerin ortaya koyduğu incelemeler, insan bilimlerinin anlaşılmasında üç avantaj sağlar. Bunlardan ilki, çözümleneciye formel bir ölçüt sunması; ikincisi, insan bilimlerinin bir tarihinin yazılmasına olanak sağlaması ve sonuncusu –ki Foucault açısından hayati öneme sahip bir avantajdır– ise insan bilimlerinin düşünceyi temsil alanından çıkarmadan bilinçdışının alanına sokmasıdır.⁴³ Fakat bu ilişkilendirmede dikkat çeken nokta, insan bilimlerini modern bilim anlayışı içinde var ederek, içselleştirerek, onları daha çok dış kanatlarından kavrayarak, kendi ışık geçirmezlikleri içinde bırakarak, soyutlandıkları mekanizma ve işleyişler içindeki şey olarak kabul etmenin önemsiz olmasıdır. Önemli olan, temsil mekânı açıldığında içinden çıktıkları şey olarak sorgulayıp, onların ne olduklarına, bir temsilin nasıl doğabileceğine ve nasıl sergilenebileceğine odaklanmaktır.⁴⁴ Foucault bu durumu, insanı bilinir bir nesne yapan ve her şeyi içinde barındıran yukarıda işlevleri belirtilen bilimsel alanların özellikleriyle değerlendirir. İnsana dair her şeyi içinde barındıran bu alanlar, insanın kendisini bilgiye açtığı/açabildiği temel perspektifi göstermektedir. Bu algılayış tarzı, bize öznenin nasıl parçalandığını, çeşitli bilim alanları içinde nasıl çeşitli işlevlere sahip olduğunu ve tarihsel bir keşfi bekleyen, norm, ölçüt, bilme formları ve içerikleri içinde bölünmüş özneler haline nasıl getirildiğini görmemizi sağlar. İnsanın bilgi nesnesi olarak kendini açtığı bu bakış tarzı, bilimin kıstasları ve pozitifliği içinde tutarlılık biçimlerinin ve nesnelere birbirleriyle olan ilişkilerinin sistematik bir şekilde nasıl rasyonelleştiğini gösterir. Oysa Foucault açısından insan bilimlerini kuran ve onlara bir spesifik alan sunan insanın kendisi değildir; onlara yer açan, çağıran, ve onları ortaya çıkaran epistemenin genel düzenidir; insanı nesne olarak inşa etmenin olanaklılığının sağlanmasıdır.⁴⁵ Bu durumda şu noktaya odaklanmak gerekir: İnsanın söz konusu olduğu her yerde değil de ölçütlerin, kuralların, bilme biçimlerinin, içeriklerin sırrını ifşa eden, onlara anlam veren bütünlerin incelendiği her yerde insan bilimlerinden söz etmek olanaklıdır. Bunun dışındaki herhangi bir durumda insan bilimlerinden söz etmek, tamamen dilin kötüye kullanılması demektir.⁴⁶

⁴³ James W. Bernauer, *Foucault'nun Özgürlük Serüveni*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., İstanbul 2005, s.149.

⁴⁴ Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s. 492.

⁴⁵ Foucault, *Age.*, s. 507-508.

⁴⁶ Foucault, *Age.*, s. 508.

Sonuç olarak Foucault, modern felsefenin içinde insan bilimleriyle birlikte öznenin öncül olduğunu vurgular. Oysa asıl yapılması gerekenin öznenin öncül olduğu üzerinde şimdiye kadar yapılagelen tartışmaları bir yana bırakıp, özne çözümlemesine yönelmek, araştırmalara hız kazandırmaktır. Öznenin tamamen yok edilmesinden ziyade onu tarihsel bir yenileme içinde ele almanın doğruluğu önemsenmektedir. Bu nedenle öznenin kendine uyguladığı rasyonalite biçimleriyle ilgilenen Foucault, bilimsel bir nesne olarak insan öznesinin nasıl oluştuğunu sorunsallaştıran bilim tarihçiliğinin aksine, insan öznesinin olası bilginin nesnesi olarak kendini nereye oturttuğu sorununa yönelir. İşte bu bağlamda kendisine konuşan, çalışan ve yaşayan özneyi konu edinir.⁴⁷ İnsanın nesnel sonluluğa düşürülmesi Foucault'nun da modern özne projesinin kökenini şekillendirir. Böylece Foucault, modernitenin ortaya koyduğu ana temalardan biri olan “hakikat” söylemi karşısında öznenin ne pahasına kendini ortaya koyabileceğinin ya da nelerden vazgeçerek eğitilmiş özneler haline getirildiğinin nedenlerini meşruiyet arayışı içindeki erk faktörüne rağmen ortaya koymaya çalışır.

1. 3. SÖYLEMSEL BİR ÜRÜN: ÖZNE

Foucault'nun bütün çalışmalarında vurguladığı ana kavramlardan biri de hiç kuşkusuz “söylem”dir. Çünkü Foucault'nun öznesi toplumsalcı açıklamalarda söylemseldir. Özne sadece söylemlerde vardır, ama kurucu bir unsur değil, söylemler aracılığıyla kurulan bir unsur olarak vardır.⁴⁸ Söylem (dil), dilbilimsel çalışmalar yapan teorisyenler gibi Foucault açısından da genel kuramsal dil alanına giriş için önem arz eden bir kavramdır. Söylem, vaktinden önce gerçekleştirilmiş olan nesnelere, basit bir kaydetme biçimi olarak, yerleştirildikleri ve üst üste konuldukları yerden büsbütün başka bir şeydir.⁴⁹ Genellikle belirli bir konuşma yöntemi olarak kullanılan söylem kavramı, Foucault'da klinik söylem, ekonomik söylem, psikiyatrik söylem ve doğa tarihi söylemi gibi tek bir bilgi formuna ait olan grup ifadelerini tanımlamakta kullanılır. Kavram, Foucault'nun çalışmalarında sürekli görünür. Tarihsel izleri kelimenin ardında kalmış nesnelere ve olayları içinde barındıran söylem, Foucault'nun arkeolojik metodunun da yapıtaşlarından biridir. Ayrıca söylemi sadece dilbilimsel bir konu olarak

⁴⁷ Michel Foucault, *Michel Foucault: Yapısalcılık ve Post Yapısalcılık*, Çev. Ümit Umaç, Ali Utku, Birey Yay., İstanbul 2001, s. 30.

⁴⁸ Orhan Tekelioğlu, *Michel Foucault ve Sosyolojisi*, Çev. İbrahim Sirkeci, Bağlam Yay., İstanbul 1999, s. 84.

⁴⁹ Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan, Birey Yay., İstanbul 1999, s. 60.

değil, aynı zamanda insan aktivitesinin, iletişiminin, karşılıklı etkileşiminin ve idrakinin de bir konusu olarak görmek gerekir.⁵⁰ Foucault'nun ilk defa “*Söylemin Düzeni*”nde kullandığı bu kavram –sadece XVIII. yüzyıl boyunca şeylerin düzenini tasvir eden özel kelimeleri tanımlamak için kullanılan– tarihsel metinlerde özelleştirilmekle birlikte çok sınırlı kullanılır. Ayrıca söylemler, dünyadaki nesnelere olduğu gibi kendilerinde kendiliğinde var olan sürekliliği, inceliği, sıklığı, yoğunluğu ve maddiliği barındırır.⁵¹

Kuran, sınırlandıran, yönlendiren ve yöneten modern özneyi yerinden etme çabasında olan Foucault, özneyi sadece bir biçim olarak görme eğilimin ötesinde bir söylem ürünü olarak da görmektedir. Söylem, özneyi öncelikle bağımsız olan ya da özneye anlam veren bir ilkeler şablonu içinde değil, belirli kurallarla belli söylemsel pratiklerin içinde bulunan öznelerle birlikte konumlandırır. Bunu yaparken Foucault *arkeoloji* ve *arşiv* gibi anahtar kavramları kullanarak söylemsel bir oluşuma ve bu söylemsel oluşumu ortaya çıkaran epistemik koşullara yönelir. Amacı, öznenin tarihsel süreç içinde hangi anlam ve anlamlandırmalardan geçerek var olduğunu/var edildiğini belirleyen bilim tarihçiliğinden ziyade öznenin hangi söylemsel uygulama ve pratiklerin ürünü olduğunu çözümlenektir. Ayrıca söylemi, belli bir düzeyde, dilbilimsel, polemik ve stratejik olguların düzenli toplamı olarak farklı bir perspektifte ele almaktır.⁵² Gerçekliğin üretilerek belirlendiği yapıyı anlatan söylem, tüm dünyayı ve insanları düşünce, inanış, değer, kurum, norm, gelenek vb. etrafında şekillendiren bir yapıdır. Her ifade -ister olumluayan ister olumsuzlayan- söylem karşısında yer edinir ve söylemin merkezinde yatan epistemik koşullara göre boyut kazanır.

Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*'nde hem söylem hem de olay ve nesnelere diğer pratiklerle olan ilişkisini organize eden bütün kategorileri incelerken, söylemsel pratikleri ele alır. Söylemsel pratikler, teori ve kavramları genişletmek için kurallar oluşturur. Bir bilgi öznesi için akla uygun perspektifler tanımlayarak bir nesnelere alanı karakterize eder. Oldukça özel olan kültürel, mekânsal ve zamansal kurallara göre işler. Söylemsel pratikler, katışıksız ve salt söylem üretim biçimleri değildir. Bu pratikler, teknik bütünlerde, kurumlarda, davranış şemalarında, iletim ve yayın tiplerinde, bu

⁵⁰ Richard Edwards, “Actively seeking subjects?”, *Foucault and Lifelong Learning: Governing The Subject*, ed. Andreas Fejes, Katherine Nicoll, Routledge, New York 2008, s. 22.

⁵¹ Clare, *Age*, s. 78.

⁵² Foucault, “Hakikat ve Hukuksal Biçimler”, *Büyük Kapatılma / Seçme Yazılar 3*, s. 165.

pratikleri kabul ettiren ve sürdüren pedagojik formlarda ortaya çıkıp somutlaşırlar.⁵³ Onlar, insanların düşüncelerini düzenleyen dışsal bir nedensellik değildir. Belirli ifadelerin oluşmasına izin veren, bir dil kuralı gibi kurallar toplamıdır. Her bir söylemsel pratik, tekil ya da tümel düşünce üzerinde incelenen ve şeylerin düşüncedeki sunumu olan nesnelere alanıyla ilgilidir. Örneğin, geometrik nesnelere belli bir düşünce birliğini ifade ederken, psikiyatrinin nesnelere, belli zihinsel hastalığın ifadesidir. Bu nesnelere özgür bir bilgi var etmezler, onlar söylem değildirler. Ancak birtakım toplumsal, sosyal, kültürel ve fiziksel bütünle bağlantılı yapılandırmalardır. Söylemsel pratikler belli kavramlar, kuramlar ve doğruluklar içeren bilgi alanlarıdır. Söylemsel olmayan pratikler ise, belli kurallar ve normlar üzerinde işleyen iktidar alanlarıdır.⁵⁴

Özne konumlandırmasında söylemsel olan-söylemsel olmayan pratiklerin birbirleriyle olan iç içeliğinin odak noktası “doğruluk” sorunudur. Bir söylem nesnesinin ortaya çıkması, onun hakkında bir şey diyebilmemiz ve fazlaca kişinin onun hakkında farklı şeyler söyleyebilmesi ancak gerekli tarihsel şartların oluşmasını, başka nesnelere birlikte yakın bir alan içinde bulunulmasını, bu nesnelere birlikte benzerlik, yakınlık, uzaklık, farklılık gibi çeşitli ve ağır dönüşüm ilişkilerini gerektirir. Yani, herhangi bir çağda herhangi bir şeyden bahsetmek ve yeni bir şey söylemek kolay değildir.⁵⁵

Foucault'nun, modern söylem çözümlemesini yaparken üzerinde durduğu iki kavram vardır: İlki, *arkeoloji* diğeri ise *arşiv*'dir. Arkeoloji, Foucault'nun yaptığı bir söylem çözümlemesidir. Kullanılması gereken bir yöntem olarak arkeoloji, söylemlerin bireyselleştirilmesi ve betimlenmesi anlamında çeşitli söylemsel oluşumları ve devamlılığı içinde barındıran benzerlik ve farklılıkların bir oyunu olarak ele alınır. Bu çerçevede Foucault arkeolojiyi şöyle tanımlar:

Arkeoloji, söylemlerin çeşitliliğini ortadan kaldırmaya ve onları bir araya toplaması gereken birliği göstermeye çalışmayan, ama onların çeşitliliğini farklı biçimlerin içine dağıtmaya çalışan karşılaştırmalı bir çözümlemedir.⁵⁶

⁵³ Foucault, *Ders Özetleri (1970-1982)*, s. 44.

⁵⁴ Clare, *Age.*, s. 79.

⁵⁵ Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, s. 62-63.

⁵⁶ Foucault, *Age.*, s. 203.

Geleneksel anlamda geçmişin tarihini yapmaktan ziyade şimdinin tarihini yapmayı amaç edinen Foucault, arkeolojiyi yerel söylemselliklerin çözümlemesine elverişli metodoloji olarak görür. Foucault, kısa süre içerisinde yerini “jeneoloji”ye (soyağacı, zaman içerisinde değişikliğe uğrayan canlı ya da cansız bir şeyin gelişimini inceleme) bırakacak olan arkeolojiyi, düşüncenin belli formlarının araştırılmasına olanak tanınması noktasında kullanır. Foucault arkeolojinin olay ya da olguyu zamanından evvel düşünüp haber verme gibi işlevsel bir yönünün olmadığını göstererek, onu sadece anlatının bir araya getirilme aşamasının, anlatı biçimlerinin, olgusalıklarının, meydana gelişinin, arkeolojik türemenin ve tarihsel öndeyi normlarının bir tür oyunu içinde oluşturur.⁵⁷ Dolayısıyla filozof, tarihsel bir olay olarak söylemlerin meydana gelişine olanak sağlayan söylemsel pratiklerin –Foucault’nun kullandığı/yüklediği anlamda– ‘arşiv’den hareketle ortaya çıkarılmasını ‘arkeoloji’ olarak tanımlar.⁵⁸ Foucault’nun bu izahında dikkat çeken bir nokta, şimdiye kadar yapılan arkeolojik çözümlerinin ne jeolojik ne de soybilimsel olmasıdır. Aksine arkeoloji, söylemin arşiv kipliği içindeki çözümlemesidir. Dolayısıyla Foucault, söylemlerin birikmiş varlığı olarak ‘arşiv’i, bir kültür içinde sözcelerin ortaya çıkışını ya da yok oluşunu, yeniden yayılma veya silinmelerini, *olay* ya da *şey* olarak paradoksal varoluşlarını belirleyen kurallar oyunu olarak tanımlar.⁵⁹ Ancak arşivi, bir uygarlığın koruduğu metinler bütünlüğü, uygarlığın felaketinden kurtulabilmiş izler bütünü anlamında tarihsel bir veri olarak kullanma düşüncesinde değildir.⁶⁰

Arşivden, fiilen dile getirilen söylemler bütününe anlıyorum ve bu söylem bütünü, kesin olarak meydana gelmiş olan ve tarihin libidosunda ya da arafında ertelenmiş kalan olaylar bütünü olarak değil, tarih boyunca işlev görmeye, dönüşmeye, başka söylemler ortaya çıkarma olanağı sunmaya devam eden bir bütün olarak da düşünülür.⁶¹

Söylem çözümlemesinde ele alınması gereken en önemli noktalardan biri de “yazar”dır. Postmodern düşünürlerin de üzerinde ısrarla durduğu konu, otoritenin/yazarın (author)⁽³⁾, ideolojik olarak ileri sürülen her maksatlı düşüncede yer

⁵⁷ Macey, *Age.*, s. 80.

⁵⁸ Michel Foucault, “Sonsuza Giden Dil, Bitirirken...”, *Sonsuza Giden Dil / Seçme Yazılar 6*, Çev. Işık Ergüden, ed. Ferda Keskin, Ömer Albayrak, Ayrıntı Yay., İstanbul 2006, s. 12.

⁵⁹ Foucault, “Bilimlerin Arkeolojisi Üzerine Epistemoloji Çevresi’ne Cevap”, *Felsefe Sahnesi / Seçme Yazılar 5*, s. 153.

⁶⁰ Foucault, *Agy*.

⁶¹ Foucault, “Michel Foucault Son Kitabını Açıklıyor”, *Age.*, s. 184-185.

⁽³⁾ Author: Müellif, yazar. Authority: Yetke, otorite, nüfuz, yetki, yetkili kişi, makam. Bkz. Golden Dictionary, s.33.

almasıdır. Bu gerçek Foucault açısından da pek yadırganır gözükmemektedir. İngilizce’de yazar anlamına gelen “author” ile “otorite, yetkili kişi” anlamına gelen “authority” arasındaki kökdeşlik de Foucault’nun ölümünden söz ettiği ve sorguladığı anlamda “yazar” değil, “otorite olarak yazar”dır.⁶² Aslında Foucault, yazarın kişiliğiyle uğraşmaz. Modern anlayışın ürünü olan bir toplumsal inşada yazarın bireyselleşmesi, edindiği/edindirildiği statü, metni ele alma özellikleri, metnin irdelenmeye başlandığı zaman, yazarın metinde kahramanlardan nasıl daha öne çıktığı, yazar- metin eleştirilerinin başlama dönemi gibi konular üzerinde durmayı daha değerli görür. Ele alınan “yazar” figürü bu çerçevede değerlendirilir. Tarihsel olay ve olguların bir tarihsel bütünlük içinde ele alınıp incelenmesi, geleceğe aktarılması ve düşüncelerin ölümsüzleştirilmesi açısından önemlidir. Çünkü her yapıt, sonsuz Söz’ün yeniden kurduğu hükümlerini bir sessizlik içinde tamamlamak, orada susmak için yapılmıştır.⁶³ Dolayısıyla yazarın birebir içinde yer aldığı her metin kültürel, toplumsal ve zamansal faktörlerin etkisiyle özneye sunulan doğruluk reçeteleri gibidir. Foucault gibi başka postmodernistler de çoğul, sonsuz sayıda yoruma açık, her okuyucu için farklı mesajlar içeren bir metin yapısını kabul ederler. Dolayısıyla bir metin ne kadar açık olursa yorum sayısı da o kadar artar. Bu nedenle bir metin, yorumlar yaratan bir makinedir.⁶⁴ Aksi durumda metin-yazar arasındaki ilişkide ölümsüzleşen yazar özne, bireysel özellikler ve düşünce dünyasının bütün gizemlerini metinde saklayan ve okura farklı perspektiflerden bakma kapılarını kapatan bir inşaya dönüşür. Böylece bilinçli olarak belli niyetlerle hazırlanmış metinlerde okuyucuya özgür bir *yorumlama*⁽⁴⁾ alanı bırakmayan yazar, politik içeriği olan ve yabancı gördüğü her ideolojiyi de bertaraf eden bir oyunun önemli parçasını oluşturur.

⁶² Edward Said, *Entelektüel*, Çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yay., İstanbul 2004, s. 95.

⁶³ Foucault, “ Sonsuza Giden Dil”, *Sonsuza Giden Dil / Seçme Yazılar 6*, s. 78.

⁶⁴ Pauline Marie Rosenau, *Post-Modernizm ve Toplum Bilimler*, Çev. Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2004, s. 63.

(4) Yorumlamak, tanım olarak, gösterilenin gösterene taşmasını, dilin gölgede bıraktığı bir düşüncenin zorunlu olarak ifade edilmediği bir artık, kendinin özü olan, gizinin dışına itilmiş bir kalıntı olarak kabul etmektedir; ama yorumlamak aynı zamanda bu söylenmemişin sözde uyduğunu ve gösterene özgü laf kalabalığı nedeniyle, onu sorgularken açık açık gösterilmemiş bir içeriği konuşturabileceğimizi kabul etmemizi gerektirir. Yorumun yegâne rolü, kullanılan teknikler hangileri olursa olsun, en sonunda sessizce orada telaffuz edilmiş olanı söylemekten ibarettir. Yorumlama, ifadenin zayıflığına yeniden egemen olma ve bunu anlamın çokluğuyla telafi etme biçimidir; ifadenin zayıflığından hareketle ve bu zayıflığa rağmen konuşma biçimidir. Bununla birlikte bir söylemsel oluşumu çözümlenmek, bu zayıflığın ilkesini aramak, onu değerlendirmek ve onun özel biçimini belirlemektir. Demek ki, bir anlamda, ifadelerin “değerini” ölçmektir. Bkz. Foucault, Michel, *Söylem Düzeni*, Çev. Turhan Ilgaz, Hil Yay., İstanbul 1987, s. 34.; Michel Foucault, *Kliniğin Doğuşu*, Çev. Temel Keşoğlu, Doruk Yay., Ankara 2002, s.14; Foucault, Bilginin Arkeolojisi, s. 156.

Modern yazarın kendi yapıtlarını/çalışmalarını (makale, kitap gibi) üretebilme gibi bir olanağı vardır. Ortaya konulan her yapıtın saygıyla anılması gereken bir bilimsel çalışma olması ya da modern insanın moderniteden beklentilerinin kaleme alındığı deha ürünler olarak kıymetlendirilmesi söz konusudur. Yazarın metinle kurmuş olduğu ilişkide *tek* gerçek anlamı veya düşünceyi vermesi, metnin yorumlanması noktasında yazarın niyetlerini ve kendi düşüncelerini dayatması, iktidarın yazarı salt düşünme ve aktarma aracına dönüştürmesine neden olur. Bu yüzden, modern iktidar aracı haline gelen yazar-metin ilişkisinden Foucault'ya göre şu anlaşılmalıdır:

Bir söylemin bir yazar adına sahip olması, 'bunu falanca yazdı' ya da 'bunun yazarı şu' diyebilmek, bu söylemin gündelik, alakasız bir söz, çekip giden, yüzen ve geçen bir söz olmadığı, acilen tüketilebilir bir söz olmadığı, belli bir kipte algılanması gereken ve verimli bir kültürün içinde, belli bir statü edinebilecek bir söz olduğu demektir.⁶⁵

Bu durumda yazarlık, metni denetlemek ya da belli bir düzen içine sokmak anlamındaki tertibatçılığın ötesinde sorumluluğun yazan kişiye yüklenmesinden başka nedir ki? Bu çerçevede modern düşüncenin yarattığı olan ve temsilde merkezi bir konuma sahip özne anlayışına eleştirel bir bakış açısıyla yeni sesler katmak isteyen Foucault, yazar figüründen kastını şöyle dile getirir:

Bir metni telaffuz etmiş ya da yazmış olan konuşan kişi anlamındaki yazar değil, ama söylemin birleştirilme ilkesi olarak anlamların birliği ve kökeni olarak, tutarlılıklarının kaynağı olarak yazar.⁶⁶

Modern yazarın "üretici" bir fail konumuna yerleştirilmesini, modern anlayışın bir uzantısı olarak değerlendirmek gerekir. Oysa Foucault'nun ifade ettiği anlamda, yazarın söylem dışında yer alması, okur-yorum ikilisinin değer kazanması, ancak anlam çokluklarını ve anlamlandırmaların özel biçim ve değerlendirme metotlarını yeniden belirlemekle olanaklıdır. Çünkü üretici rolündeki fail yazardan kendi adıyla çıkan metnin bütünlüğünü düşünmesi, metnin içine yayılmış gizli anlamları açıklaması ya da en azından kendi tasarrufunda tutması ve uydurmanın tedirgin edici dilini, bütünlüklerini, tutarlılık noktalarını gerçeklikle uyumlu bir konumda tutması istenir.⁶⁷ Dolayısıyla postmodern teorisyenler ve Foucault, modernitenin ortaya koyduğu yazar-

⁶⁵ Foucault, "Yazar Nedir?", *Sonsuza Giden Dil / Seçme Yazılar 6*, s. 234.

⁶⁶ Michel Foucault, *Söylem Düzeni*, Çev. Turhan Ilgaz, Hil Yay., İstanbul 1987, s. 34-35.

⁶⁷ Foucault, *Age*, s. 35-36.

metin ikiliğini okur-metin-yorum üçgeninden hareketle yeniden inşa edilebileceğini düşünürler.

Foucault, yazarı, anlam çoğalmasında tasarruf etme ilkesi olarak görüp, geleneksel yazar ilkesini tam tersine çevirmeye çalışırken, okura metni yaratma rolü verir ki, bu durumda metin üzerindeki yeni iktidar okurun ta kendisidir.⁶⁸ Tam bir serbestliğin, özgürlüğün ve özerkliğin olduğu metin üzerinde bir hâkimiyetin varlığı söz konusudur. Ancak burada önemli olan nokta, metni okuyan her okurun bir diğer okur üzerinde iddia edilebileceği bir uzmanlık ve bir tahakküm kurma gücünün olmamasıdır. Çünkü “*okur, psikolojisiz, biyografisiz ve tarihsizdir; o basit olarak herhangi biri’dir.*”⁶⁹ Yani hiçbir okur, kendi okumasını diğer okurun okuma ve yorumlamasından daha üstün ve daha doğru olduğu iddiasında bulunma lüksüne sahip değildir. Her okur bir diğer okur kadar eşit ölçülerde ilginç yorumlara sahiptir. Ancak burada sıkıntılı olan nokta, çoğul bir yorumlamanın, bulanıklığa neden olabileceği endişesidir. Her okurun yarattığı bakış açısı, belli bir bilgi cemaatinin etkisini yansıtabilir. Her bireyden kişisel bir yorumlama gücü ışığında kendi bilgi, beceri ve yeteneklerine göre şekil alan birikimli bir kapasite beklemek ne kadar doğrudur? Dolayısıyla mensup olunan cemaatin ortaya koyduğu dünyayı algılama ve yorumlama tarzı farklı olsa da her bir cemaat için bu durum farklılık arz eder. Bu farklı yorumlama biçimleri heterejon bir durumun varlığına işaret etse de bir gizemleştirmenin varlığından da söz edilebilir. Dolayısıyla her gizemleştirme ilginçliklere kapı açabilir, belki bu durum bir hayal kırıklığına da neden olabilir.

Sonuç olarak, kurgulayan, niyetleri etrafında salt düşüncesini aktaran, iktidar aracı olarak moderniteden beklentilerini dile getiren ya da modern reçetelerle normalleştirme sürecinde yer alan, değişen ve değişim sürecinde yaşananları kaleme alan, bir eseri dolduran anlamlandırmaların belirsiz kaynağı olan veya belirli bir işlevsel ilke olarak ideolojik bir ürün olan yazar öznenen bahsedilmemelidir.⁷⁰ Önemli olan, yazar öznenin, eserden önce gelmeyen, sadece yazar özne işleviyle sınırlandırılan, metnin basımında yer almaktan başka bir işleve sahip olmayan, metin-okur arasındaki ilişkinin bir anlam çokluğuna olanak sağlayan nitelikleri üzerinde yoğunlaşmaktır. Ayrıca metnin, modern insan figüründen bağımsız bir anlamlandırma zenginliğine sahip

⁶⁸ Michel Foucault, “Yazar Nedir?”, *Edebiyat Eleştirisi*, Çev. Osman Akınhay, Güz 1993, İzmir, s. 110.

⁶⁹ Roland Barthes, “Yazarın Ölümü”, *Edebiyat Eleştirisi*, Çev. Hüsamettin Çetinkaya, Güz 1993, İzmir, s. 144.

⁷⁰ Foucault, *Agm.*, s. 111.

olması da diğer bahis konusudur. Dolayısıyla yazarın ölümü, Foucault ve öteki düşünürlerin de değindiği gibi bizi yalnızca sayfalar üzerindeki sözcüklerle baş başa bırakmaz. Aynı zamanda yazarın ölümü, tek bir olay-olgu örgüsü etrafında neden sonuç ilişkisine bağlı olan, tektip doğru formu kazanan, gönderen/gönderilen ilişkisinde belirli bir kümeye hedef olmaktan uzaklaştırılan metnin çok boyutlu bir anlam alanına kavuştuğu, kökensel olmayan yazı çeşitlerinin karışık çarpıştığı bir alanın oluşmasına da ortam sağlar.⁷¹

1. 4. TARİHSEL BİR TERTİBAT: CİNSELLİK

Foucault, temelde *cinsellik* nosyonunu modern dönemin yeni iktidar anlayışını çözümlemede kullanır. Filozof cinselliği insanın gerçek benliği ya da doğası içinde ele alınacak genel bir esas olarak değil, modernitenin inşası iktidar mekanizmalarıyla ilişki içinde üretilen bir tertibat olarak görür. Foucault, insanın cinselliğine ilişkin hayali bir “hakikat”ın izini sürmektense, cinselliğin nasıl kurgulanıp üretildiğini araştırıp incelemeyi tercih eder. Yani “cinsellik”in ne olduğuyla değil, toplumda nasıl bir işlev gördüğüyle ilgilenir.⁷² Hıristiyanlığın günah çıkarma geleneğini kaynak belirleyen bu tertibat, cinselliği ayrıntılı bir incelemenin nesnesi haline getirir. Kişinin cinsel davranışlarının sınıflandırılarak bilgi nesnesi haline getirilmesi (sapkın, normal, heteroseksüel vb.), hukuk ve tıp alanındaki norm ve kuralların normalleştirme sürecindeki biçimine bağlıdır. Bu tertibat, harici bir diktenin özneleri sınırlandırmak üzere kurduğu cinsel denetim aracı değildir. O, her bir cinsel öznde varlık bulan ve iktidar yaratısı kurumlar tarafından şekillendirilen bir denetleme biçimidir. Dolayısıyla cinsellik, modern öznenin kurulmasında doğrudan bağlantıları olan tarihsel bir tertibattır.

Cinsellik, tarihsel bir tertibata verilecek bir addır: Üzerinde güç işlere girişilecek hasıraltıdaki bir gerçeklik değil, bedenlerin uyarılmasının, hazların yoğunlaştırılmasının, söylem kışkırtmasının, bilgilerin oluşumunun, denetim ve direnmelerin güçlenmesinin bazı önemli bilgi ve iktidar stratejilerine göre birbirlerine eklendiği büyük ve görünür bir şebekedir o.⁷³

⁷¹ Roy Boyne, *Foucault ve Derrida'da Feminizm ve Ayrım*, Çev. Ayşe Banu Karadağ, Sel Yay., İstanbul 1998, s. 24.

⁷² Spargo Tamsin, *Foucault ve Kaçıklık Kuramı*, Çev. Kaan H. Ökten, Everest Yay., İstanbul 2000, s. 13-14.

⁷³ Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yay., İstanbul 2007, s. 81.

Rönesans ve XVIII. yüzyılda hem idari hem de ahlâki bir söylem olarak cinsellik, kilisenin söylem ve edimlerinin sarsılması için önemli bir araçtır. Dönem içinde cinsellik nosyonunun baskı unsuru olmaktan çıkarılıp, yeni bir ele alış tarzıyla doğru anlama/anlamlandırma etrafında gündeme getirilmesi söz konusudur. Çünkü cinsellik Batı ülkelerinde -dönem ne olursa olsun- hep saplantılıdır. Batı ülkelerinde cinsellikten pek bahsedil(e)memesi cinselliğin, toplumdaki yerinin daha da kuvvetlenmesini sağlamıştır. Kaldı ki, cinsellik doğal bir olay olarak karşılanırsa ya da yaklaşım tarzı baskıdan farklı olsa, toplumlarda bu kadar önemli olmayabilir, değişik cinsel kimlikler ortaya çıkmayabilirdi.

İlk dönemlerde Hıristiyanlığın günah çıkarma yöntemi, cinselliğin araştırılmasıyla ilgili gerçek kaynaktır. Öncelikli olarak günah çıkarma, birinci kişiye ait bir konuşma olması, katılımlı ama aynı zamanda düzensiz bir söylem olması, bir mazeretin ya da terapinin bütün işlevlerini üstlenebilmesi, söylem ve edim arasındaki tutarsızlığın varlığını ortaya koyması yönünden temel özelliklere sahiptir.⁷⁴ Ancak XIX. yüzyıldan itibaren toplumsal ve yönetsel değişmelerle birlikte günah çıkarma, Freud'un psikanalitik⁽⁵⁾ tedavilerde kullandığı konuşma tekniğine kaynaklık edecek kadar yeni bir boyut kazanır. Hıristiyanlığın günah çıkarma geleneği ile modernitenin dinsel olmayan söylemselliği arasında farklılıklar olsa da –söylenenlerin belgelenmesi, farklı terapi yöntemleriyle farklı yorumlanması, günah-dindarlık ikiliğinin önem kaybederek normal-anormal ikiliğinin değer kazanması gibi– içerikte bir değişiklik hemen hemen yok gibidir.⁷⁵

Tarihsel olarak cinsellik söyleminin oluşumunda öznenin kendi tecrübelerini nasıl oluşturduğunu anlamak için Batılı öznenin kendini arzu öznesi olarak nasıl gördüğünü incelemek gerekir. XVIII. yüzyıla kadar altyapısını inanç üzerine kuran cinsellik söylemlerinin gayrimeşru edimlerle yıpratılmaması için geleneksel, dinsel ve

⁷⁴ Tekelioğlu, *Age.*, s. 158.

⁽⁵⁾ Gerçeğin farkındalığının ortaya çıkma sürecindeki tedavi, psikanalitik tedavidir. Freud psikanalitik tedaviyi, ruhundaki geriye itilmiş, bilinçsiz içtepelerin varlığından nevrozlu hastayı haberdar etmeyi ve bu amaçla şahsıyla ilgili bilgilerde girişilecek zenginleştirme çabalarını önleyen direnişleri bulup çıkarmayı hekimsel ödev olarak görür. Kişinin psikolojik grafiğini çıkarmada kullanılan bir yöntem olarak psikanaliz, her insandaki duygusal yönleri tanımasını sağlayıp, içgüdüsel güçlerden doğan düşünceleri ve en son verileri incelemeyi olanaklı kılarak, bireyin, bünyesel yetenekleri ve kader çizgisiyle, o bireyin özel yeteneğinden yararlanarak ulaştığı başarı arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarır. Dolayısıyla Freud'da özne, toplumsal ve kültürel olarak birleştirilmiş bilinçli zihinsel süreçler ve bilinçaltının tehdit edici ve itiraz edilemez dürtüler – bilinç, onları bastırma adı verilen zihinsel süreç tarafından buldukları yerde tutmayı umar– arasında bölünmüş içsel bir yaşamın ürünü olarak yapılandırılır. Bkz. *Freud Seçmeler*, Çev. A. Avni Öneş, Milliyet Yay., 1972; Sigmund Freud, *Psikanaliz Nedir ve Beş Konferans*, Çev. Kamuran Şipal, Bozak Yay., İstanbul.

⁷⁵ Tekelioğlu, *Age.*, s. 159.

toplumsal anlamdaki ölçütlerin ve cinselliğin doğallık boyutunda yaşanmasına izin vermeyen rejimlerin baskısı söz konusudur. Cinsellik hakkındaki belli stratejiler (söylem ve pratikler) –evlilik, kan bağı, ahlâki olan-olmayan⁽⁶⁾, meşru–meşru olmayan, yasak-hukuki ya da karı-koca arasındaki ilişkiler– XIX. yüzyılda normal- patolojik söylem çiftleriyle yeniden düzenlenir. Böylece günah çıkarma geleneğinde kayıt altına alınmayan itiraflar, yeni yöntemlerle kayıt altına alınmaya başlar. Özellikle burjuvazinin bedensel olarak sağlıklı nesiller yetiştirilmesi için cinsellik edimine önem verdiği dikkate alındığında, bireyin cinsel söylem ve edimlerdeki değişmelerle toplumsal yapı içinde farklı zihinsel karışıklıklara sürüklendiği açıktır.

Burjuvazinin ilk işi bir beden ve bir cinsellik edinmek ve kendisine güç, ölümsüzlük ve bir cinsellik tertibatı düzenleme yoluyla bu bedenini yüzyıl boyunca çoğaltmasını sağlamak oldu.⁷⁶

Cinselliğin sadece belli söylem ya da edimlerin bastırılması ve kısıtlanmasıyla yorumlandığını söylemek, onun bir denetim unsuru olarak görüldüğünü ya da görülmesi gerektiğini ifade etmektir. Modern dönemde cinsellik, sadece eşlerin yatak odalarıyla sınırlanan, evlilik sorumluluğu ile denetim altına alınarak kısıtlanan bir alan değildir. O, aynı zamanda genel nüfusun, tıbbın, biyolojinin, psikiyatrinin, psikolojinin, etiğin, eğitimin ya da siyasetin içinde de var olan söylemdir. Cinsel edimlerin bilimin söylem alanı içinde yer alması, cinselliğin hakikatini anlamaya yönelik girişimlere başvurulması, cinselliğin bilimini kurmaya çabalayan bir anlayışın var olmaya başlaması modern dönemin özellikleri arasında görülür. Çocukların, kadınların, sapkınların cinsel davranışları alt başlıklar altında incelenmeye başlar. Cinselliğin bilimsel temeli inşa edilirken, cinsel davranışları güdüleyen düşünceler, davranışsal saplantılar, imgeler, arzular, hazlar, arzu ve cinsel davranışları canlandıran zevkin nitelikleri bilimin özellikleri çerçevesinde ele alınır.⁷⁷ Ayrıntılı bilgi edinmede konuşmayı yönlendirmek ve bilgi edinme tekniklerini kullanmak için klinik düzenlemelere ihtiyaç duyulur. Denetim altında olmak şartıyla gizemselleştirilen cinsel söylem ve edimler, modern dönemde deşifre edilmeye başlar. Demografik planlama, aile planlaması, doğum kontrolü bu durum için örnek verilebilir. Dolayısıyla daha

⁽⁶⁾ Ahlâktan anlaşılan, kişiler ve gruplara, aile, eğitim kurumları, kilise gibi çeşitli buyurucu aygıtlar aracılığıyla önerilen bir değerler ve eylem kuralları bütünüdür. Bkz. Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 137.

⁷⁶ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 95.

⁷⁷ Bernauer, *Age.*, s. 241.

önceki dönemlerde “ten”le ilgili bir mesele olan cinsellik, modern dönemle birlikte söylemlerin cinselliği ürettiği, cinsellik hakkındaki söylemler bütününe cinsellik tertibatını oluşturduğu, cinsellik tertibatının da seksi ürettiği bir tertibatı gösterir.⁷⁸

Nihai olarak, dönemseller koşulları, tertibatları, stratejileri, dönemler boyunca görülen cinsel saplantıları dikkate alarak cinselliğin denetim ve kontrolünü toplumun geneline yayan iktidar, gizemli ve biricik olan cinsellik düşüncesini normalleştirme sürecinin çeşitli stratejilerinden biri haline getirir. Böylece iktidar, “Cinsellik Kuramı”nın iskeletini ve tarihçesini, cinsel bütünlük ve kısmîlik, ilke ve eksiklik, varolma ve varolmama, aşırılık ve yetersizlik, işlev ve içgüdü, amaç ve anlam, gerçek ve haz oyununa tabi kılarak oluşturur.⁷⁹

1. 5. ENTELEKTÜEL ÖZNE

Modernitenin baskıcı kaide, kural, ideoloji ve söylemlerinin temsilcisi olan, toplumsal düşünce ve eylem hayatını yönlendiren bir öznenin varlığından bahsetmek gerekir. Gerçek rolünün dışında tasvir edilen bu özne, modern “entelektüel özne”dir. Yaşadığı toplumun gelenekleri, dili, tarihi içinde entelektüel özne, “nasıl bir rol üstlenmelidir?”, “entelektüel özne/öznelere entelektüel kurumlarla ilişkisi nedir?”, “iktidarlarla olan ilişkisinde geçerli ya da doğru olan tavır nedir?” ya da “toplumsal bir varlık olarak toplumsal olay ve olgulara yaklaşımında hangi değerler dikkate alınmalıdır?” gibi sorular hem iktidarın hem de toplumun beklentilerine cevap verecek niteliklere sahip bir entelektüel özne arayışının ne kadar olanaklı olduğunu incelenmeye yöneliktir. Entelektüel özne/birey düşüncesini ele almaktaki kasıt, kişinin bireyselliğinden, ait olduğu grup ya da sınıfın düşünce dünyasından, iktidarın ideal ve amaçlarından uzaklaşarak kendi yaşam felsefesini ne kadar ve ne şekilde ortaya koyabildiğidir. Dolayısıyla bu incelemede önem arz eden nokta, kapitalist gerçekler içinde modernizmin yeni iktidar algısında entelektüel özneye yüklenen rol ya da rollerin ne olduğunun incelenmesidir. Çünkü burjuvazi ve modern iktidar kendi istek ve emellerini dikte edecek, normalleştirme sürecinde öznelere düşünce dünyasını bu amaç doğrultusunda şekillendirecek, disipline edecek, yönlendirecek temsilcilere ihtiyaç duyar. Edward Said’in ifade ettiği anlamda entelektüel birey, belli bir kamu için

⁷⁸ Allan Megill, *Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, Çev. Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1998, s. 373-374.

⁷⁹ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 113.

ve o kamu adına bir mesajı, görüşü, tavrı, felsefeyi ya da kanıyı temsil etme, cisimleştirme, ifade etme yetisine sahip olan bireydir.⁸⁰ Bu tanımlama Foucault'nun entelektüel özneye bakış tarzının da özeti niteliğindedir. Çünkü Foucault'ya göre entelektüel, üretim aygıtına değil; enformasyon aygıtına bağlı olan kimsedir.⁸¹

Entelektüeli, salt iktidar politikaları içinde düşüncenin ve söylemin eyleyicileri ya da iktidar felsefesinin aktarıcıları olarak öne sürmek, onları sistemin birer parçası haline getirmektir. Sistemin öngördüğü eylem ve söylemler içinde yer edinmiş entelektüeli, Sartre'ın “entelektüel olmak, sınıfsız olmak demektir” sözünde saklı olan anlamın dışında, bilgi ve birikimini belli egemen sınıf çıkarlarına sunan bilinçlendirmenin ürünü olarak görmek olanaklıdır. Tanımı itibariyle entelektüel⁽⁷⁾, evrensel hakikatler adına kitlelere öncülük ettiğini ve bu nedenle kamusal bir işlevi yerine getirdiğini söyleyen birçok filozoftan farklı olarak Foucault, yeni bir kimlik kazan[dırıl]mış, belli düşünce ağlarının içinde var olan bir öznenen bahseder. Yani söz konusu edilen entelektüel, evrensel entelektüelliğin tam olarak reddedilmediği ancak belli bir disiplin içinde bilgi, beceri ve zihinsel etkinliğini kullanan, bunu yanı sıra, profesyonelliğini her alana yansıtabilen kişidir. Bu uzmanlaşmada entelektüelin rolünü ise Foucault şöyle dile getirir:

Herkes hakkındaki ifade bulmamış hakikati söylemek için “biraz öne veya biraz yana” çıkmak değildir; entelektüelin rolü, daha çok iktidar biçimlerine karşı, bu biçimlerin hem nesnesi hem aracı olduğu yerde mücadele etmektir: “Bilginin”, “hakikatin”, “söylemin” oluşturduğu düzende.⁸²

Foucault'nun da ifade ettiği gibi modernitenin entelektüeli hem özne hem de nesnedir.

Modern dönemle birlikte hem modernizmin hem de modern krizin yaratıcısı olan entelektüel, bilgi-iktidar ilişkisinde üreten niteliğini farklı hedefler etrafında yeniden inşa etmeye başlar. Bilgi ve hakikatin temsilcisi olarak görülen entelektüel, her türlü iktidar karşısında her zaman tektip bir davranış sergilemez. Başkaldırı ve isyan entelektüelin ahlâki alanıdır. Her ne kadar iktidar, entelektüelin bilgi-hakikat araştırmalarını kendi istek ve amaçlarının uygunluğuna göre inşa etmek ya da referans

⁸⁰ Said, *Age.*, s. 28.

⁸¹ Foucault, “Entelektüel Düşünceleri Bir Araya Getirmeye Hizmet Eder, Ama Entelektüelin Bilgisi İşçinin Bilgisine Kıyasla Kısmidir”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi / Seçme Yazılar 1*, s. 42.

⁽⁷⁾ Etimolojik olarak Latince *intellectus*'tan türemiş, *intellectual* kelimesi *intellect* kökünden gelen, beyin, akıl, kudret, idrak ve uyanıklık anlamına gelir. Sözcük çoğu kez, “manuel” (elle çalışan, elle ilgili) karşıtı olarak zekânın, akıl kullanımının baskın olduğu kişiler için söz konusu edilir. Bkz. Kenan Çağan, “Entelektüel İmgesi Üzerine”, *Entelektüel ve İktidar*, ed. Kenan Çağan, Hece Yay., Ankara 2005, s. 11.

⁸² Foucault, “Entelektüeller ve İktidar”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi / Seçme Yazılar 1*, s. 32.

göstermek istese de entelektüel, tüm direnme araçlarını kullanarak, iktidarla gerginlik yaşama cesaretini göstererek ahlâki bir duruş sergilemelidir. Dolayısıyla entelektüel için temel sorun şudur:

Bilimle ilintili olan ideolojik içerikleri eleştirmek ya da kendi bilim pratiğine doğru bir ideolojinin eşlik etmesini sağlamak değil; yeni bir hakikat siyaseti oluşturmanın mümkün olup olmadığını bilmektir. Sorun insanların bilincini ya da kafalarında olanı değil; hakikati üreten siyasi, ekonomik ve kurumsal rejimi değiştirmektir.⁸³

Bu açıklamaların hepsi ister Edward Said, ister Antoni Gramsci açısından olsun entelektüel özne algısının farklı sınıflandırmalar içinde ele alındığını göstermektedir. Örneğin, Said'e göre, bir yanda teokratik ve yönetim odaklı, sorumluluk sahibi denen entelektüeller, diğer yanda ise siyasi açıdan tehlikeli, değer odaklı "geleneksel" entelektüellerden bahsedilmesi gerekir.⁸⁴ Gramsci ise iki entelektüel tipi çizer: İlki, nesilden nesile aynı şeyi sürdüren öğretmenler, papazlar ve idareciler gibi geleneksel entelektüeller, diğeri entelektüel çıkarlarını örgütlemek, daha fazla iktidar, daha fazla denetim gücü elde etmek için kullanılan sınıflarla ya da kuruluşlarla doğrudan bağlantılı olduklarını düşündüğü organik entelektüellerdir.⁸⁵ Farklılık gösteren anlayışlarla hem uzlaşan hem de ayrı düşen Foucault'nun tanımladığı entelektüel ise genel olarak bilgi, iktidar, bilim, hakikat görüşleriyle bağlantılıdır. Foucault'da "entelektüel kimdir?" sorusuna verilen yanıt, hala hakikati görmemiş olanlara, hakikati söyleyemeyenler adına, hakikati söyleyen, bilgisini, uzmanlığını, hakikatle ilişkisini siyasi mücadele alanında kullanan, vicdan, bilinç ve belagat gibi özelliklere sahip olmandır.⁸⁶

Geleneksel bağlamında bilgi-iktidar arasındaki ilişkide entelektüel, sadece bilgi, uzmanlık ve becerilerini iktidar uygulamalarına sunan bir öznedir. Buna göre, entelektüelin iktidar mekanizması içindeki meşruiyet temeli, bilginin, hakikatin ve söylemin oluşturduğu düzende sistemin düzenleyicisi, kurtarıcısı ya da hakikatin taşıyıcısı olma niteliği ve toplumsal bir bilinç oluşturma sorumluluğu etrafında biçimlendirilir. Ancak onun toplumsal bir bilinç oluşturmak gibi bir işlevi olmadığını ifade eden Foucault, bu algılamının kabul edilemezliğinde ısrar eder. Çünkü Foucault için entelektüelin sorumluluk alanı, iktidar lehinde bilgi-erk ilişkisini düzenleyen ve

⁸³ Foucault, "Entelektüelin Siyasi İşlevi", *Age.*, s. 52-53.

⁸⁴ Said, *Age.*, s. 22.

⁸⁵ Said, *Age.*, s. 48.

⁸⁶ Foucault, "Entelektüeller ve İktidar", *Entelektüelin Siyasi İşlevi / Seçme Yazılar 1*, s. 32.

gelişen olaylara taktik, meşruluk, hedef bağlamında olumluluk koşulları hazırlayan öge konumundan çıkarılıp sorunlara çözümler üreten epistemik güç olmakla çizilebilir. Bu bağlamda Foucault'nun yoğunlaştığı nokta entelektüelin, bilim-ideoloji ikiliği arasında var olan epistemik bir meşrulaştırmanın kıskacından kurtarılarak, onun doğru-yanlış oyunu içinde keşfedilmesi beklenen *asılları* ortaya çıkararak ve hakikat-iktidar arasındaki kavranın belirleyici aktörü olan bir özne olması gerektiğidir. Çünkü hakikat, sürekli olarak sözcelerin üretimi, düzenlenmesi, dağılımı, dolaşımı ve işleyişi için düzenlenmiş prosedürler bütünü olarak iktidar rejiminin kuralları biçiminde tanımlanmıştır.⁸⁷ Ancak Foucault'nun üzerinde durduğu hakikat, özü itibarıyla iktidar tarafından epistemik güç eliyle gerçekler olarak dikte edilen şeyleştirilmiş (önü ve arkası keyfi doldurulan) iddialar değil, doğru ile yanlışın birbirinden tüm gerçekliğiyle ayrıldığı ve doğru-yanlış oyununun gerçek kurallarıyla oynandığı bir çözümlemeyi ifade etmelidir. Başka bir ifadeyle, yeni bir bilinç oluşturma çabasından ziyade var olan bilincin herhangi bir etki altında kalmadan çözümlenmesi önem arz eder. Kaldı ki hakikat, iktidarın bizzat kendisi olduğu için onu her türlü iktidar mekanizmasından kurtarmak gibi bir gaye oldukça yersizdir. Böyle bir gaye peşinde koşmak yerine hakikatin gücünü etkili olduğu toplumsal, ekonomik ve kültürel hegemonya biçimlerinden kurtarmak Foucault açısından daha rasyonel bir tavidir. Bu görev de epistemik bir güç olarak entelektüele aittir.⁸⁸

İdeolojik verileri ya da iktidar söylemlerini siyasal erkin düşünce zenginliği olarak yansıtan, bilimsel ölçütlerini ahlaki değerlerle bağdaştırmayan bir entelektüel özne, “bilgi güçtür” ilkesine ne kadar yakındır? Hapishanenin, kapitalist sistemde üretime katkı sağlama ve üretim ilişkilerine yeni emekçiler kazandırma gayesi siyasal gücün gerçek arzusu iken, hapishanenin ıslaha, suç oranının azaltılmasına ve bireyin topluma yeniden kazandırılmasına yönelik bir düzenleme olduğu gerekçesiyle uygulamayı meşrulaştıran iktidar mekanizmasının sözcüsü kuşkusuz entelektüeldir. Nihai olarak, Foucault'nun entelektüel özne tasviri, belli bir erkin etkisi altında kalmadan toplumsal yapının oluşumunu çözümleyebilme yeteneği ve becerisiyle donatılmış bir öznenin inşasına işaret eder. Yani öznenin kurucu unsur olmasından, merkezde yer almasından duyduğu rahatsızlık, entelektüel özne tasviri için de geçerlidir. Dolayısıyla entelektüel özne, toplumdan uzak olmayan, gözlemleyen,

⁸⁷ Foucault, “Entelektüelin Siyasi İşlevi”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi / Seçme Yazılar 1*, s. 52.

⁸⁸ Foucault, “Entelektüelin Siyasi İşlevi”, *Age.*, s. 53.

toplumsal ađ içinde yer alan, iktidar ilişkilerini ve etkilerini toplum adına taraf olarak çözümleyen ve açığa çıkaran bir role sahiptir.

İKİNCİ BÖLÜM

MICHEL FOUCAULT'DA İKTİDAR

2. 1. İKTİDAR NEDİR?

Bilgimizin içerdiği en eski çağlardan beri “güç” unsuru, gerek bireyler arası etkileşim gerek gruplar arası mücadele gerekse toplumlar arası ilişkilerde sürekli var olmuştur. Güç, öteki üzerinde uygulanan, itaat, onay, rıza esasına dayalı fiili veya vicdani yaptırımlar içeren düzenleyici yönetim aracıdır. Yaptırımlar toplumsal bünye içerisinde inançları, normları ve değerleri dikkate alarak güç unsurunu elinde bulunduran belirleyiciler tarafından biçimlendirilir. Bu biçimlendirme her toplumsal alana yayılan üst bir otoritenin varlığına işaret eder. Toplum ve insanları yönetme, idare etme yeterliliğine sahip olduğunu teori ve pratikte meşrulaştırarak her tür toplumsal ilişkinin içinde yer alan ve doğrudan veya dolaylı olarak düzenleyici olduğunu kavramsallaştıran bir güç, etki veya otoriteden bahsedilebilir ki bu, iktidar kavramıdır. Toplumsal bir teorinin kuruluşunda ve eylemlerin yönlendirilmesinde merkezi öneme sahip bir olgu olarak iktidar kavramı, tarihsel süreç içinde “iktidar nedir”, “iktidar nerededir” ve “iktidara sahip olan kimdir” soruları çok farklı yorumlamalarla, sorgulamalarla çözümlenmeye çalışılmıştır. Ancak iktidarın etkilerini, sonuçlarını tespit etmekte iktidarın ne olduğu üzerine varsayımların ötesine geçen bir kuram ya da yaklaşımdan da net bir biçimde söz edilememektedir. Fakat iktidar kavramının belirli bir çerçeveye yerleştirilmemesi, iktidar olgusunun göz ardı edebilecek bir sorun olduğunu göstermez.

İktidar, toplumsal üretim ilişkileri bakımından sürekli ele alınan bir konudur. Etimolojik olarak *iktidar* kelimesi, idare, kabiliyet ya da yapabilme anlamına gelen Latince *potere* kelimesinden türetilmiştir.⁸⁹ İngilizce’de *power*, Fransızca’da *pouvoir*, Almanca’da *Macht, Fähigkeit, Herrschaft* gibi kavramlarla karşılanan iktidar kelimesi, *bir işi gerçekleştirmek için gereken kuvvet, muktedir olma, yapabilme, tâkat, kudret; bir toplulukta veya kuruluşta idareyi elde bulundurma; hükümet idaresini elde bulundurma, kabiliyet* olarak tanımlanır.⁹⁰ Farklı bir tanımlamayla iktidar, “*etki ya da eylemde bulunma olanağı veren hukuki, siyasi ya da ahlâki güç; devlet yönetimini elinde*

⁸⁹ Gart Gillan, “Foucault and Nietzsche: Affectivity and the Will to Power”, *Michel Foucault: Critical Assessments*, Vol. 5, ed. Barry Smart, Routledge, London 1995, s. 360.

⁹⁰ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yay., Ankara 2001, s. 618.

bulunduranların, bir toplumu yönetenlerin siyasi, hukuki ve fiili gücü veyahut yönetenlerin, yönetme yetkisini elinde bulunduranların hükümetidir."⁹¹ "Bir muhalefetin varlığına rağmen veya bir muhalefetle karşılaşmaksızın, ulaşılmak istenen herhangi bir sonuca ulaşma yeteneğidir."⁹² Bu anlamlarda iktidar, aynı tür bedenlerin ya da bireylerin doğasında var olan şeydir. Bu çözümlemeyi dikkate aldığımızda, iktidarı kimi dönem filozof kral, kimi dönem Tanrı ve Tanrı'nın desteğini alan ruhban sınıf, kimi dönem onaya dayanmayan geleneksel yapı, kimi dönem iktisadi yapı, kimi dönem de kazanılmışlık olarak görmek olanaklıdır. Hangi idare biçimi olursa olsun güç, kudret, hükmetme iradesini yönetme kabiliyetiyle birleştiren kişi ya da grup, topluluk ya da kurumlar *ötekilerin* idaresini elinde bulundurabilme arzusu içindedirler. Modern politik teorilerde iktidar, ötekiler üzerinde ya da ötekilerle birlikte çalışır. Geleneksel anlamda ise iktidar, önemli ölçüde ötekilerin eylemlerini etkilemek için bazı bireylerin, kurumların ya da grupların yeteneklerine ya da toplu hedef arayışı içinde, ötekilerle ittifak halinde hareket etme kabiliyetlerine göre tanımlanır.⁹³ Örneğin, Hannah Arendt'e göre iktidar, asla bireysel mülkiyet değildir, sadece grup birlikteliğini korumak amacıyla varlığı sürdürülen ve bir gruba ait olandır.⁹⁴

Modern iktidarın burjuvazinin ürünü olması, kapitalist üretim sürecinde emek gücüne duyulan ihtiyaç karşısında insanın bedensel bir üretim aracına dönüştürülmesini gerektirir. Bu gereksinimin karşılanması tek başına yeterli değildir. Çünkü üretimde aktif rol üstlenen insanın aynı zamanda boyun eğmesi, uysal ve tâbi olması da gereklidir. İktidar olgusu için tek başına güç bildirimini de yeterli değildir. İktidar araçlarının –itaat, onay ve rıza– varlığı, gerçek bir kudret bildiriminin olmazsa olmazlarını oluşturur. İktidar bildiriminde ötekilere *verilen* hak ya da özgürlüklerin çerçevesi, normalleştirme sürecinde konsensüsün olmasına ve egemenliği sekteye uğratacak çıkışların engellenmesine bağlıdır. Uyum ve uzlaşmayla kitlesel bir birlikteliğin sağlanması, *ideolojik bir iknanın* gizli varlığını gösterir. Farklı öznellikleri yaratıp yaşatmaya çalıştığı kadar toplumların nasıl olması ve nasıl işleme gerektiği ile ilgili çok yönlü ve karmaşık düşünceleri ifade eden ideoloji(ler), topluma neyin var ya da yok, neyin olanaklı ya da olanaksız, neyin iyi ya da kötü olduğunu göstererek, empoze ederek, bildirerek insan ya da insan gruplarını ve onların öznelliklerini

⁹¹ Cevizci, *Age.*, s. 539.

⁹² Atilla Yayla, *Siyasi Düşünceler Sözlüğü*, Adres Yay., Ankara 2005, s. 106.

⁹³ Gillan, *Agm.*, s. 360.

⁹⁴ Akt., Gillan, *Agm.*, s. 360.

niteler/belirler.⁹⁵ Özneleri ideolojik bir hegemonyayla toplumsal düzenin içerisine sokan iktidar, yönetme kabiliyetini doğru, gerçek, meşru oyununa sokarak, özne-iktidar sorunsallaştırması bağlamında, egemenliğini devam ettirecek düzen ilişkilerini yaratır ve ayakta tutar. Kısacası, modern dönem öncesi ve sonrası iktidar algısı, sadece belli insan ya da insan gruplarının çıkarlarının korunmasında bir güç bildirimini olarak görülmektedir. Ancak tüm teorik içeriklerden farklı olarak Foucault, sadece tarihsel, metinsel ya da nesnel olan bir tanımlamadan kaçınır. Çünkü o, iktidarı bütüncül bir tarihsel örgütlenme olarak görmek gerektiğini düşünür.

Foucault, iktidar sorununa yalnızca teorik bir sorun olarak değil, deneyimlerimizin bir kesiti olarak bakar. Çünkü modern dönem ve sonrası yeni toplumsal yapılanmalarda iktidar, gündelik yaşama ait söylemsel, eylemsel, davranışsal ve pratik bilginin içine de sızmıştır.⁹⁶ Bu bakımdan Foucault özne-iktidar arasındaki ilişki şekillerinin çözümlemesine yönelirken, iktidar kavramını köle-efendi ya da yöneten-yönetilen diyalektiği içerisinde sınırlamaktan ziyade insanın olduğu her yerde iktidar olgusundan bahsedebileceğini göstermeyi amaçlar: “*İktidar her yerdedir; her şeyi kapsadığından değil, her yerden geldiğinden dolayı her yerdedir.*”⁹⁷ Böylece güçle bağlantılı olan iktidarı, sadece politik kurumlar açısından değerlendirmek yetersizdir. Aslında algının kaydırılması gerektiği nokta, öznelik üretiminde doğrudan rol oynayan, çok yönlü, toplumun alt ve üst tabakalarında işlevsel bir iktidar oyununun varlığını görebilmektir. İşte Foucault açısından önemli olan da birey/bireyleri sınıflayan, belirleyen, kimlik veren, ona/onlara yasalar dayatan, doğrudan gündelik yaşama müdahale eden, kısacası, bireyleri özne yapan, insanları nerede, niçin, ne yaptıklarını denetim altında tutan ve iktidar kişilikleri yaratan iktidar biçimlerini çözümlemektir.⁹⁸

İktidarı tek bir şey üzerine yapılmış basit bir çözümlemeden ibaret görmeyen Foucault için belli amaç ve hedeflerin uzağında işleyen bir iktidar biçimi aramak gereksizdir. Ötekilerin eylemleri üzerinde tasarrufta bulunabilme olanağının olduğu her yerde iktidardan bahsedilebilir. Cinsellik, delilik, akıl hastaneleri, hapishaneler vb. iktidar mekanizmasının amaca ulaşma yolunda ürettiği ya da ideolojik anlayış bağlamında yeniden yorumladığı tarihsel tertibatlardır. Bu tertibatlar, siyasi eylemlerin

⁹⁵ Tülin Öngen, “Bilim, İktidar ve Gerçeklik”, *Bilim ve İktidar*, ed. Esin Candan, Nida Kamil Özbulut, Mustafa Özış, Dipnot Yay., Ankara 2008, s. 36-37.

⁹⁶ John Tagg, “Power and Photography: Part One – A Means of Surveillance: The Photograph as Evidence in Law”, *Michel Foucault: Critical Assessments*, Vol.7, ed. Barry Smart, Routledge, London 1995, s. 20.

⁹⁷ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s.72.

⁹⁸ Foucault, “Özne ve İktidar”, *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 63.

amaca ulaşması adına yeni siyasallaşma tarzını yansıtmaması bakımından önemlidir. Çünkü iktidar, sadece kendi içinde gerçeği maskeleyebildiği ve başarısını da kendi tekniklerini gizleyebilme kabiliyetiyle orantılandığı ölçüde var olabilir.⁹⁹ Bu, iktidarın yaratıcı niteliğini gösterdiği kadar temelde doğayı, içgüdüleri, bir sınıfı, bireyleri bastıran bir mekanizma olduğunu da gösterir.¹⁰⁰

Foucault'nun tek başına, statik, betimlenmiş, tekkatli, mutlak bir güç olan iktidarla ilgilenmediği aşikârdır. Onun ilgisi iktidar ve iktidar ilişkileri ekseninde yoğunlaşır. İktidar ilişkileri karmaşık, anormal şartlar üzerinde hareket eder. Bu nedenle, tözsel bir tanımlamayla "İktidar nedir?" tarzında bir soruya evrensel bir cevap bulma uğraşında olmak gereksizdir. İktidara akışkanlığı, heterojenliği, aidiyetsizliği, merkezsizliği etrafında göreceli yaklaşmak ve onu sınırlandırmalardan uzak, etki-tepkiye dayalı, kendini var eden bir ilişkiler ağı içinde çözümlemek gerekir. Foucault'nun kendi ifadeleriyle söylenecek olursa:

"İktidar" diye bir şey yok. Demek istediğim şu: "İktidar" diye bir şeyin belirli bir yere yerleşmiş olduğu –ya da bir noktadan yayıldığı– fikri bence yanlış temellendirilmiş bir çözümlenmeye, her koşulda birçok fenomeni açıklayamayan bir çözümlenmeye dayanıyor. Oysa gerçekte iktidar, ilişkiler demek; az çok örgütlenmiş, piramit gibi, koordine edilmiş bir ilişkiler yumağı demektir.¹⁰¹

Dolayısıyla Foucault, iktidarı tarihsel bir alışkanlıkla baskıcı, tektip, yöneten- yönetilen, egemen-teba, meşru-meşru olmayan vb. kalıplardan oluşan ikilik ya da ayrımlar bağlamında okumaktan kaçınır. O iktidarı, belli bir yapı içinde çalışan, koordineli, örgütlenmiş, hiyerarşik yapılanmanın alttan yukarıya doğru işlediği, makro-mikro ilişki bütününe göre ele almaktan yanadır. Makro-mikro ilişkiler düzeyi de filozof açısından bir ikilik, ayırım ifade etmez. Çünkü bu ilişkiler dönüşebilir niteliktedir. Tarihsel olarak önceki dönemlerin söylem ve uygulamalarında küçük ölçekli bir ilişki biçimi, iktidarın müdahalesi sonucu dönüşüme uğrayabilir. Dolayısıyla iktidarı sadece söylemselliği, anonimliği ile ele almak doğru bir yaklaşım tarzı değildir. İktidar, makro-mikro hareketliliğiyle her yerdedir ve ilişkileri toplamıdır.¹⁰²

⁹⁹ Alan D. Schrift, "Reconfiguring the Subject: Foucault's Analytics of Power", *Reconstructing Foucault: Essays in the Wake of the 80s*, ed. Ricardo Miguel-Alfonso and Silvia Caporale- Bizzini, Rodopi, Amsterdam 1994, s. 189.

¹⁰⁰ Foucault, "İki Ders", *Entelektüelin Siyasi İşlevi / Seçme Yazılar 1*, s. 97-98.

¹⁰¹ Foucault, "Michel Foucault'nun Oyunu", *Age.*, s. 124.

¹⁰² Cem Deveci, "Foucault'nun İktidar Kavramsallaştırmasında Siyasal Boyutun Ayırıştırılmazlığı", *Doğu Batı*, Sayı 9, 1999, s. 36.

2. 2. İDEOLOJİ, İDEOLOJİK İKNA VE İKTİDARIN MEŞRULUĞU SORUNU

Modern iktidar anlayışının ortaya koyduğu normalleştirme hedefi kapsamında kapitalist süreçte bölünmüş özneler yaratma girişimine koyulan iktidar, toplum üyelerine iktidar amaçlarını ezberletmeye uğraşır. İktidar emellerini, gerçekliğini, verebileceklerini, isteklerini belirleyerek amaca ulaşma yolunda kendine hizmet eden fikir köleleri yaratmanın peşindedir. Kurumsal yapılar inşa etmesi, aynı anda hem bir özne hem de nesne konumuna sokulan bireyleri özneleştirilmesi nasıl bir toplum arzulandığını gösteren düşünsel bildirimlerdir. Bu teorik iktidar bildirimleri *ideolojiler*'dir. İdeoloji, Cabanis ve Destutt de Tracy tarafından XVIII. yüzyılın sonlarında fikir bilimlerinden hareketle kullanılmaya başlanan kavramdır. Kavram,

kendi içinde bütünlüğü olan siyasi, iktisadi, içtimai, sistem düşüncesine sahip, inanç, his ve fikir bütünü, fikriyat, ilm-i tasavvurdur. Genel olarak, bir siyasi partinin inançlarını ifade eden şu ya da bu ölçüde tutarlı inançlar kümesi, bir toplumsal durumu yansıtan düşünceler dizgesi, siyasi ya da toplumsal bir öğretiyi meydana getiren ve siyasi ve toplumsal eylemi yönlendiren düşünce, inanç ve görüşler sistemidir. Kendine özgü verilere dayanarak geliştiğini sanan, gerçekte ise toplumsal ve ekonomik olayların dile gelişi olan, ancak bunun bilincinde olmayan, hiç değilse bu toplumsal olayların kendisini belirlediğini hesaba katmayan kuramsal düşünce

şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁰³ Althusser'e göre ideoloji ise bireylerin gerçek var oluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkidir, imgesel bir "tasarımlamadır".¹⁰⁴

Bu tanımlamalar özellikle *Marksist teoride*⁽¹⁾ bir çağın toplumsal düşünce dünyasını, bilinç yapısını, toplumsal-ekonomik ilişkilerini, fikirlerle ilgili üstyapıyı ifade etmesi

¹⁰³ Bkz. Doğan, *Age.*, s. 605.; <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=ideoloji&ayn=tam> (Erişim tarihi: 15/07/2009); Cevizci, *Age.*, s. 533., Yayla, *Age.*, s. 105.

¹⁰⁴ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yay., İstanbul, 2008, s. 187.

(1) Bilinç alanı olan bir özne değil, *emek* temelinde inşa edilemeye çalışılan bir öznenin varlığı söz konusudur. Özne, doğa-insan arasındaki bağlantının varlığı üzerinden üretime yönelik bir ilişki ağı içerisinde mevcudiyet kazanmaktadır. Tarihsel süreç, dünya görüşleri içindeki entelektüel ya da kavramsal karşıtlıklardan ziyade üretim tarzı içindeki çelişkiler içinde sürüklenirken, özne, eylemleri, bilgi ve varsayımları etrafında toplumun yapısal, ekonomik ilerlemesi ile yeni bir anlam kazanır. Sınıf bilinci, işçi-emek (proleterya) grubunun ilişkisi içinde ereklere ortaya koyar. Bireyler doğru bilince, yabancılaşmış ben'lerini, sınıfın kolektif iradesine tabi kılmak suretiyle, sanki başkasına erişebilmesi söz konusu olacak şekilde ve kapitalizmin yerine proleterya devrimi aracılığıyla ulaşırlar. Sınıflı toplum ideolojisinin yarattığı tüm bozukluklar, kapitalizmin yıkılışı, komünizmin doğuşuyla birlikte sona erer ve bireyler, türsel varlıklarına ulaşarak, tüm insani varlıkların tam ve çarpıtılmamış gelişimini görürler. Çalışan bir varlık olarak insana (*homo faber*), üstün bir yer edindirilmesi ve insanın en önemli işlevinin "*çalışmak*" olarak belirlenmesi söz konusudur. İnsanı, hayvandan ayıran vasıf çalışmaktır. Hayvan, doğaya uyum sağlayıp hazır olanı tüketir. Bu yönüyle hayvandan ayrılan *homo faber*, aktif bir biçimde, bilinçli ve sonuçları düşünerek doğayı kendine, kendi ihtiyaçlarına cevap verecek biçime sokar. İnsanın sadece *emeği ve çalışması* sonucu ortaya çıkan üretim araçlarıyla doğaya egemen olması ve doğa karşısında bağımsız olması olanaklıdır. Ayrıntılı bilgi için, Bkz. Erich Fromm, *Çağımızın Özgürlük Sorunu*, Çev. Bozkurt Güvenç, Özgür İnsan Yay., Ankara 1973., Dieter Duhm, *Kapitalizmde Korku*, Çev. Sargut Şölçün, Ayraç Yay., Ankara 2002, William Ebenstein, *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, Çev. İsmet Özel, Şûle Yayınları, İstanbul 2003.

anlamında sıkça kullanılmıştır. Görüldüğü gibi sadece bu tanımlamalar dâhilinde ideoloji kavramını ele almak yeterli değildir. Çünkü ideoloji kavramının çatısı altında felsefi, siyasi, dini görüşlere, yaşamı ve varlığı anlama/anlamlandırma üslubuna göre farklı algılayış tarzlarına, değişik ve bir o kadar da birbirleriyle bağdaşmaz tanımlara rastlama olanağı vardır. Daha önceki tanımlamalardan başka sistematik şekilde çarpıtılan iletişim; dilsel ve olgusal gerçekliğin birbirine karıştırılması; söylem ve iktidar konjonktürü gibi bir tanımlama da eklenebilir.¹⁰⁵ Ancak tüm tanımlardan da anlaşılacağı üzere, ideolojilerin ortaya çıkmasında toplumsal olayların, toplumların dönem içinde yaşadığı problemlerin ideolojilere kaynaklık ettiği dikkat çeken noktadır. Yani ideoloji, toplumsal olayların bir yansımasıdır.

Foucault felsefesini oluşturmaya başladığı ilk dönemlerinde kendi dönemindeki tüm Fransız entelektüeller gibi zamanının en güçlü düşünce akımı olan Marksizm ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Hatta ilk çalışmalarında baskıcı iktidar kuramı noktasında Marksizm'den etkilendiği görülür. 1968 hareketleriyle birlikte kısa süren Marksist bir maceradan sonra ideolojik her algılayıştan rahatsız olup, bu türden her bildirimini tereddütsüz reddeder.

Ben ne bir Marksçılık karşıtıyım, ne de Marksçılık partizanı; Marksçılığı, Marksçılık konusunda sorular yönelten deneyimler konusunda söyleyecek ne varsa o konularda sorgulamaktayım.¹⁰⁶

Çünkü sınıf bilinci, ideoloji, çıkar, devrim vb. düşünceler baskıcı iktidar anlayışının üretimleridir. Oysa iktidar, yalnızca özgür nesnelere üzerinde ve özgür oldukları müddetçe uygulanır.¹⁰⁷ İdeoloji, politik ve toplumsal kurumların ebedileştirilmesi, mitolojik bir hakikat yaratma çabalarının ortaya çıkışı ve evrensel bir özne yaratımını ileri sürmesi açısından tehlikeli bir kavram olarak görülür. İdeoloji, evrensel bir öznenin bilgisine sahip olmayı arzular. Ancak bu, dünyadaki nesnelere doğal hallerinin dikkate alınmasıyla olanaklı olabilir. Kısacası ideoloji, inanç ve düşüncelerin üstyapısı olarak gelişimin karşısındaki hakikati işaret eder.¹⁰⁸ Dolayısıyla Foucault açısından ideoloji, rasyonel bir zeminde temkinli yaklaşılması gereken ve yararlanılması oldukça zor bir nosyondur. Filozof bunun nedenlerini şöyle ifade eder:

¹⁰⁵ Terry Eagleton, *İdeoloji*, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yay., İstanbul 2005, s. 18.

¹⁰⁶ Garry Gutting, *Foucault*, Çev. Hakan Gür, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2010, s. 47.

¹⁰⁷ Mark Philip, "Michel Foucault", *Çağdaş Temel Kuramlar*, ed. Quentin Skinner, Çev. Ahmet Demirhan, Vadi Yay., Ankara 2007, s. 95.

¹⁰⁸ O'Farrell, *Age*, s. 98.

Birincisi ister hoşlanalım ister hoşlanmayalım, ideoloji nosyonu hakikat olduğu varsayımıyla başka bir şeyle daima potansiyel bir karşıtlık durumunda yer alır. İkinci sakıncanın kaynaklandığı nokta, ideoloji kavramının, sanırım kaçınılmaz olarak, bir tür özneye göndermede bulunmasıdır. Üçüncüsü, ideoloji onun altyapısı, maddi, ekonomik belirleyicisi, vb. işlevi gören bir şey karşısında ikincil düzeydeki bir konumda yer alır.¹⁰⁹

Dolayısıyla bütünlüğü vurgulaması, özneyi ön plana çıkarması, özneye daima gönderme yapılması nedeniyle ideoloji, Foucault'nun merkezsizleştirme girişiminde yapısal olarak dışlanması gereken bir kavramdır. Çünkü ideolojiyle tasarlanan şey, bireylerin var oluşunu yöneten gerçek ilişkiler sistemini geliştirmek ve devam ettirmek değil, bireylerin toplumda yaşadıkları gerçek ilişkiler üzerine imgesel ilişki kurmaktır. Ancak bu düşünce, iktidarın her yerdeliğini engeller niteliktedir.¹¹⁰ Zaten Foucault'nun ideoloji nosyonuna itirazları da bu merkezdedir. Yani fikirlerin üretim tarzına indirgenmesine, bütünleştiriciliğine, bilim- ideoloji ikiliğine, hümanist yaklaşım tarzına olan tepkidir.

İdeolojik teorilerin, varlığını temellendirmesi, sürekliliğini sağlaması ve rasyonel temellendirmelerle haklılığını/meşruluğunu ortaya koyabilmesi için ikna edici uygulama ve söylemlerle öznelere normalleştirme sürecine sokması gerekir. Başka bir ifadeyle, teorinin pratikle desteklenmesi gerekir. Bu, ideolojik bir ikna aşamasının oluşturulmasına işaret eder. Bu aşamada aktif rol üstlenen iktidar kurumlarından en önemlisi, eğitim kurumlarıdır. Eğitim kurumlarını, toplumsal yapının içinden hiç çıkarılamayacak şekilde varolan ve iktidarın işleyiş koşullarını oluşturan ve dikte eden iktidar parçaları olarak düşünmek gerekir. Bireyin ve toplumun doğasını yönlendirmekte, nasıl şekillenmesi gerektiğini göstermekte, nasıl düşünüp nasıl davranması gerektiğini empoze etmekte, insanlar üzerinde tasarrufta bulunarak çeşitlendirmekte, ayıklamakta, biçimlendirmekte, toplumsal bünyeye iyilikler, hakikatler sunmakta, kendilerine uygun düşen bilinçler yaratmakta aktif rollere sahiptir. Toplumsal yapıya kazandırılacak yeni bilinçlerin yararlılıklarıyla, yurttaşlıklarıyla, değer kazandıkları, hammaddelerinin kaynağı olan ilk yer, bu iktidar yuvası kurumlardır. Bertrand Russell'ın ifade ettiği gibi eğitim, ham insan kaynaklarını belli

¹⁰⁹ Foucault, "Hakikat ve İktidar", *Entelektüelin Siyasi İşlevi / Seçme Yazılar 1*, s. 69.

¹¹⁰ Althusser, *Age*, s. 190.

bir amaca götürecektir olan hem bir araç hem de yeni bir dünyanın anahtarıdır.¹¹¹ Bu düşünceyi destekler nitelikte Foucault da düşüncesini şöyle ifade eder:

Her eğitim sistemi, birlikte taşıdıkları bilmeleri ve güçleriyle beraber, söylemlerin benimsenişini kalıcılaştırmanın veya değiştirmenin politik bir yoludur. Bir eğitim sistemi, sözün ayinselleştirilmesinden, konuşan özneler bakımından rollerin belirlenip sabitleştirilmesinden, en azından yaygın bir doktriner grubun oluşturulmasından, söylemin güçleri ve bilmeleriyle paylaşılıp benimsenişinden başka nedir ki?¹¹²

Oysa toplumsal bir inşada dikkate alınması gereken husus, iktidarın şekillendirme aracı olarak eğitim kurumları, ideolojik bir dayatmanın söz konusu olduğu bir yapıya karşılık gelmemelidir. Aksine nasıl'ı, mahiyeti, şekli, amaç ve hedefleri birey ve sivil toplum tarafından oluşturulmuş, hak ve eşitlikler, özgürlükler, bilgi edinme hakkı açısından içeriği doldurulmuş bir kurum olarak sistemsel varlığı temsil etmelidir. Çünkü eğitim spontane düzene ait, sivil bir faaliyet alanında var olabilir. Spontane düzen monolitenin değil, plüralitenin alanıdır.¹¹³

Eğitim kurumları gibi normalleştirme sürecinde, ideolojiye uygun öznelerin inşasında ya da sanayileşme ve kapitalist düzende üreten bedensel güçlerin yaratılmasında disiplinler konuma sahip olan ve Foucault'nun da tarihsel çözümlemesine giriştiği diğer kurumlar akıl hastaneleri ve hapishanelerdir. Bu iktidar parçaları iktidar emellerinin dışavurumlarından başka bir şey değildir. Çünkü bireylerin üretim aygıtı olarak kullanılabilir bir işgücü olması için zorlama, baskı ve cezalandırma sistemi ve bir cezaevi sistemi gereklidir.¹¹⁴ Dolayısıyla demokratik söylemlerde/sistemlerde sürekli olarak ifade edilen akli hür, vicdanı hür bireyler yetiştirme ilkesi iktidar grupları, iktidar bilinci ideolojiler, iktidar parçası kurumlar tarafından belli oyunlarla perdelenir. Çünkü ideolojiler öznelliğe ihtiyaç duyar.¹¹⁵ Başka bir ifadeyle, ideoloji bireylere özne diye seslenir.¹¹⁶ Bu açıklamalar ışığında akla gelen soru şu olacaktır: “İktidarın meşruluk temeli nedir?” ya da “İktidar veya iktidar sahipleri, iktidarı hangi rasyonel zeminde meşrulaştırır?”

İnsanın yaratılışından itibaren “güç” karşısında var oluşunun devamlığını sağlamak için doğal hak ve özgürlüklerinden feragat ederek belli bir erkin koruması

¹¹¹ Akt., Neşet Toku, *Felsefe Yazıları*, Yeni Zaman Yay., İstanbul 2004, s. 104.

¹¹² Foucault, *Ders Özetleri (1970-1982)*, s. 25.

¹¹³ Toku, *Age.*, s. 114.

¹¹⁴ Foucault, “Hapishaneler ve Hapishane İsyanları”, *Büyük Kapatılma / Seçme Yazılar 3*, s. 125.

¹¹⁵ Nick Mansfield, *Öznellik: Freud'dan Haraway'e Kendilik Kuramı*, Çev. H. Çetinkaya, R. Durmaz, Ara-lık Yay., İzmir 2006, s. 71.

¹¹⁶ Althusser, *Age.*, s. 196.

altında yaşamaya rıza gösterdiği yönündeki teoriler, aslında iktidar-insan ikiliğinin temelleridir. İktidarın ya da iktidar sahiplerinin toplum/birey(ler) üzerinde tasarrufta bulunma girişimleri de tarihin her safhasında görülen bundan sonra da görülmeye devam edecek bir olgu olarak insanlığın yüzleşmekten kaçamayacağı bir gerçektir. “Meşru olmak”, kabul görmek, onaylanmak anlamına gelmektedir.¹¹⁷ İktidarlar, meşruluğun kaynağını Tanrı’da, “güçlü” olmakta, halkın takdirlerine mazhar olan seçilmişlikte bularak kendi varoluşlarının haklılık zemini oluştururlar. İktidar, haklılığını insanların beklentilerine vakıf olmakla, yaşanan olaylar ve toplumsal bunalımlarla, savaşlarla, ekonomik söylemlerle güçlendirir. İktidar sistemleri, toplumun kendilerine yüklediği sorumluluğun farkında olduklarını söyleyerek, kendi yaptırımlarının arkasındaki gerçekliği “sizler adına, sizler için” sloganıyla örtbas edip, meşruluğunu taçlandırma peşindedirler. Zorunlulukla, yeminle, yükümlülükle, yasayla bağlayarak, karşılıklı fedakârlık, devlet-yurttaş ilişkisi, karşılıklı sorumluluk bildiriyle yeni bir misyonun savunucusu olduklarının iknasına uğraşırlar. İktidar, tektip ve homojen düzen yaratarak, devinimsizleştirerek, bağlayarak, göz kamaştırarak, şaşkınlık yaratarak gizemleşir. İktidar, sahip olmanın verdiği hazzı yaşar ve bunun devamlılığını sağlamak için her yolu mübah görür. Örneğin, tıbbın amacı sadece hastalıkları/hastaları incelemek ve tedavi etmek değildir, örgütlenme ile ilişki içindedir.¹¹⁸ Ya da hapsetmenin, rasyonel olarak yönetilmesi koşuluyla, hakiki bir cezalandırıcı terapi rolüne sahip olacağı fikri ya da bireyleri dönüştürme aygıtı olarak görülmesi, iktidar- öteki(ler) ilişkisinin bir diğer yönünü gösterir. Ya da delilik, ölüm, suç, cinsellik vb. deneyimlerle yeni bir bakış tarzı geliştirilmesi örneklerinde olduğu gibi. Dolayısıyla rasyonelleşme, iktidarın meşruluğu noktasında sürekli çalışır ve çeşitli biçimlerde kendini gösterir.

İktidar mekanizması, varlık temelini meşruiyetini belli rasyonel ilkeler etrafında şekillendirir ya da şekillendirmek mecburiyetindedir. Ancak bu meşrulaştırma da kullanılması gereken araç Foucault açısından şiddet olmamalıdır. Çünkü iktidar birey üzerinde işler, bireylerden geçiş yapar. Bu nedenle, temelde siyasi rasyonellik ya da meşruluk, bireyselleşme ile bütünlüğün sağlanması arasındaki sürekli ve

¹¹⁷ Jale Karakaş, “İktidarın Meşrulaştırılmasında Felsefe ve Hukuk ‘Bilgi Alanları’nın İşbirliği”, *Bilim ve İktidar*, s. 359.

¹¹⁸ Michel Foucault, *Bir Aile Cinayeti*, Çev. Erdoğan Yıldırım, Alev Özgüner, Ayrıntı Yay., İstanbul 2007, s. 307.

karşılıklı bağlantının sonucunda aranmalıdır.¹¹⁹ Kaldı ki, Foucault açısından rasyonelleşme, tehlikeli bir sözcüktür. Genel olarak rasyonelliğin ilerleyişine başvurmaktan ziyade, özgül rasyoneliteli çözümlerle daha doğrudur. Yani iktidarı kendi içsel rasyonelitesinden hareket ederek değil, iktidarı, ilişkileri ve stratejileri arasındaki uzlaşmazlıkları etrafında incelemek gerekir. Örneğin, toplumun akli başında olmaktan ne anladığını öğrenmek için belki delilik alanında olup bitenleri araştırmak, yasallıktan kastedilenin ne olduğunu anlamak için yasa dışılık alanında olup bitenleri incelemek, iktidar ilişkilerinin içeriğini anlamak için belki direniş, şiddet, konsensüs biçimlerini ayırtmak, toplumsal ya da kültürel rasyonelleşmeyi bir bütün olarak ele almak yerine, her biri temel bir deneyime (delilik, hastalık, suç, ölüm, cinsellik, vb.) gönderme yapan çeşitli alanlar içinde çözümlerle daha akıllıca olabilir.¹²⁰ Dolayısıyla Foucault için iktidarın meşruluğu sorunu, çeşitli dönemlerde yapılan rasyonelleştirme ya da meşru temellere oturtma girişimlerinde izlenen metotların, sarf edilen uğraşların içgüdüsel tepkilerle ortaya konulmasıdır. Böylece filozof, toplumsal ağlar bütününe kök salan, bireyler üzerinde işleyen ve stratejiler geliştiren iktidarın, meşruluk/rasyonellik arayışının haklılığına da vurgu yapar.

2. 3. SİYASİ İKTİDAR/PASTORAL İKTİDAR

Modern devletin kökenini Hıristiyan kurumlarında bulan, eski bir iktidar tekniğinin yeni bir siyasi biçimin kaynağını oluşturduğunu düşünen Foucault, modern iktidar tasavvurlarından önce Tanrı egemenliği diye tanımladığı iktidar tekniğini pastoral iktidar olarak adlandırır.¹²¹ Ortaçağ düşüncesinde Tanrısal bir egemenlik kayıtsız şartsız itaati, sorgulanamazlığa içerir. Bu zihniyete bağlı olarak pastoral iktidar, kul olmaktan gelen bir boyun eğmeyle varlığının tartışılmadığı iktidar biçimini ifade eder. Foucault'nun özne-iktidar arası ilişkisinin çözümlenmesinde kullandığı pastoral kavramı, İngilizcede “papaz, çoban” anlamına gelen *pastor* kelimesinden türetilmiş olup, “papazlara ait olan, çobanlara ait olan, doğal olan” anlamında kullanılmaktadır.¹²² Foucault da bu anlam üzerinden pastoral iktidarın, toplumsal bir ağa yayılan, her yerde varolan bir iktidar şeklinden ziyade bireyselleştirici olduğuna vurgu yapar. Pastoral

¹¹⁹ Foucault, “Bireylerin Siyasi Teknolojisi”, *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 122.

¹²⁰ Michel Foucault, *Politics Philosophy Culture: Interviews and Other Writings 1977-1984*, ed. Lawrence D. Kritzman, Routledge, New York 1988, s. 59.

¹²¹ Foucault, “Özne ve İktidar”, *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 65.

¹²² Bkz. *Golden Dictionary*, s. 435.

iktidar, kendilik bilgisi ya da vicdan vasıtasıyla kendi kimliğine bağlayan, bağlılık ve kontrol aracılığıyla birilerini bireyselleştiren bir iktidar şeklidir.¹²³ Burada bahsedilen bireyselleştirme, iktidar sahibi olmaktan gelen, bir kişileştirmeden ibarettir. Yani bir toplumsal ağ içerisindeki ilişkiler bütünü, merkezsizliği dikkate alan değil, sürüye egemen olan, merkezileşmiş, en kapsayıcı ve en bütüncül olan anlamda değerlendirilir. Koşulsuz olarak bir otoriteye bağlılık içeren kavram, toplum üzerinde kitlesel bir bildirim uygular. Pastoral iktidarda yönetimin amacı, bir çoban olarak sürüye bakmaktır. Hem bir bütün olarak sürüyü hem de sürünün her bir üyesinin davranışlarını kapsamlı ve detaylı bir düzenlemeyle denetlemek ve desteklemektir.¹²⁴ Çoban-sürü metaforu üzerine kurulan tanımlamada, otoritenin mutlaklığı ya da mutlak olmayışının tartışma konusu bile edilmediği bu iktidar şeklinde, bir sürünün selameti açısından düşünülmesi gereken her şey, iktidar sahibi ya da onun kurumsallaşmış temsilcisi olan kilise tarafından zaten eksiksiz olarak düşünülür. Kısacası, pastoral iktidar, çobanın sürü üzerindeki denetleyici, gözetleyici iktidarındır. Böylece Foucault, pastoral iktidar kavramıyla modern denetimin dayanaklarını sunmaya çalışır.

Bireyselliğin sağlanması için Hıristiyanlık, Helenistik dünyanın iki temel aracını kullanmıştır: Kişisel deneyim ve vicdani kılavuzluk.¹²⁵ Bu özellikler, pastoral iktidarın bir yol göstericinin varlığına ihtiyaç duyduğuna işaret eder. Hıristiyanlığa göre bu yol gösterici papazdır. Belli bir otorite ile donatılmış olan papaz, maddi dünyada bireylerin bedenlerini kontrol ederek onlar üzerinde egemenlik kurar. Örneğin, bireyleri birebir kontrol altında tutmanın en iyi yolu, işlenen suç ya da günahın anlatılması, itiraf edilmesi üzerine kurulu günah çıkarma geleneğidir. Foucault açısından modern iktidara karşılık olarak kullanılan bu iktidar biçimi, insanların kafalarına, ruhlarına, sırlarına nüfuz etmeden uygulanamayacağından dolayı, Tanrısal bilgi ve bunu uygulayabilme gücü, iradesi ve yeteneğini gerekli kılar.

Bu iktidar biçimi (siyasi iktidara zıt olarak), selamete yöneliktir. Kendini adayıcıdır (hükümranlık ilkesine zıt olarak); bireyselleştiricidir (hukuksal iktidara zıt olarak); yaşamla eşkaplıdır ve yine yaşamla süreklilik taşır; bir hakikat –bireyin kendisi hakkındaki hakikat- üretimiyle bağlantılıdır.¹²⁶

¹²³ Lois McNay, *Foucault*, Polity Press, Cambridge 1994, s. 123.

¹²⁴ Robert Nola, *Foucault*, Frank Cass, London, 1998, s. 72.

¹²⁵ Foucault, *Politics Philosophy Culture: Interviews and Other Writings 1977-1984*, s. 69.

¹²⁶ Foucault, “Özne ve İktidar”, *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 66.

Dolayısıyla pastoral iktidar bünyesinde, kayıtsız şartsız bağlılığı, çoban-sürü metaforu üzerine kurulu bir algılayışı, mutlaklığının tartışma kabul etmediği bir bilincin egemenliğini barındırır. Yani pastoral iktidar, öznenin itaat erdemini ortaya çıkarmak ve sürekli kılmak için çobanın dediklerini sürünün itaat erdemi gereğince sürekli ayakta tutar ve varlığının devamlılığını korur. Aziz Benedictus'un dediği gibi, keşişler yaşantılarını kendi özgür iradelerine göre sürdürmezler, keşişlerin dileği başkeşişin emri altında olmaktadır.¹²⁷

Genelde iktidar, birey ya da grupların çıkarlarını hayata geçirebilmek için ötekiler üzerinde bilinçli olarak uygulanan bir egemenlik tarzıdır. Bu tarz bir tanımlama alışkanlığı tarihin hemen her döneminde söz konusudur. Kaynağını Hıristiyanlığın egemenlik anlayışından alan ancak pastoral iktidar algılayışından bazı ilkeler noktasında ayrılan modern siyasi bir iktidarın varlığını da görmek olanaklıdır. Zaten pastoral iktidar-siyasi iktidar arasındaki ayırmda bu temel ilkeler üzerinden yapılmaktadır. Hıristiyanlığın bedenler üzerinde işleyen iktidar algısı karşısında “devlet” olarak isimlendirilen siyasi iktidar olgusu, Aydınlanma getirisi düşünceler ışığında yeni içerik kazanmıştır. Foucault, “*çobanları Tanrı olunca, insanlar siyasi bir anayasaya ihtiyaç duymuyorlardı*” der.¹²⁸ Ancak Aydınlanma karşısında, bireysel deneyim ve vicdani bir rehberlik ve bunların uygulamaya geçirilme becerisiyle orantılı olan, etrafında Tanrı ve Tanrı'nın kurumsal simgesi kilisenin yönetim tarzını ifade eden pastoral iktidar anlayışı, kısmen lağvedilmiştir. Başka bir ifadeyle, bireyselleştirme tekniğiyle iktidar kuran ve tür-insan yönünde gerçekleşen, kümeleştirici olan, insan bedeninin anatomo-politiği üzerinde işleyen iktidar yapılanmasından sonra beden-insan yönünde insan türünün “biyo-politiği” olarak adlandırılan ikinci bir iktidar yapılanmasından bahsedilmektedir.¹²⁹ Artık beden üzerinde pastoral bir egemenlik değil, aklın bedeni hapsettiği rasyonel bir iktidarın varlığı söz konusudur. Çünkü Aydınlanma, dünyadaki bütün insanların politik ve sosyal varoluşunu etkileyen bir tarihsel değişim olarak tanımlanır.¹³⁰ Bu anlamda Aydınlanmanın beklentilere ne kadar cevap verdiği tartışması bir tarafa, tümüyle yasaklayıcı bir anlayışın hukuki bir düzenlemeyle yeniden inşa edildiğini ifade etmek hatalı bir yaklaşım olmaz.

¹²⁷ Bernauer, *Age.*, s. 284.

¹²⁸ Foucault, “ ‘Omnes et Singulatim’: Siyasi Aklın Bir Eleştirisine Doğru”, *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 35.

¹²⁹ Foucault, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, s. 248.

¹³⁰ Paul Rabinow, “What is Enlightenment?”, *The Foucault Reader*, ed. Paul Rabinow, Penguin Books, New York 1991, s. 35.

Siyasi iktidar açılımı, ruhanî egemenliğin ya da kurumsallaşmanın ötesine yayılan ve katlanarak çoğalan bir işlev üstlenen göstergelerin sergilenmesidir. Kamusal alanda din ve devlet işlerinin birbirinden ayrıldığı, ruhanî değerlerin kişi hayatıyla sınırlandırıldığı yeni siyasi iktidar, bedenler üzerindeki tasarruf hakkını yüzeyde bir değişikliğe giderek gerçekleştirir. İçerikte üretim sürecinde etkin olan, üretim ilişkilerini sekteye uğratmayan, üretim güçlerini koruyan, üreten bedenler yaratan, geliştiren –akıl hastaneleri, hapishaneler, hastaneler, fabrikalar, eğitim kurumları vb.– bedenlere hükmeden bir form içinde işler. İktidar bedeni çalıştırır, davranışa nüfuz eder, arzu ve zevkle iç içe girer.¹³¹ Yani vurgu, bedenlerin nasıl üretileceğine, yeniden üretim sürecine nasıl kazandırılacağına, üretime katkılarının nasıl geliştirileceğine ve performans artırımına yöneliktir. Bunun diğer bir izah tarzı da siyasi iktidar ya da modern devletin, hukuk vasıtasıyla bastırma varsayımını kamuflejlayarak meşruluğunu temellendirmesidir. Ancak burada dikkate edilmesi gereken nokta, bastırma, pastoral iktidar anlayışında olduğu gibi yaşam-ölüm arasında sıkıştırılarak güç kazanmamıştır. Yeni siyasi yapılanmada etkin olan şey, bedenlerin üretkenlik ve olumluluklarıyla iktidar uygulamalarına uyum sağlamasıdır. Bu durumu Foucault şöyle dile getirir:

Bu iktidarın amacında bir değişiklik gözlemleyebiliriz. Sorun artık insanları öteki dünyadaki selametlerine götürme değil; daha çok, aynı selameti bu dünyada sağlamaktır. Bu bağlamda selamet sözcüğü farklı anlamlar kazanır. Sağlık, refah (yani, yeterli ölçüde servet, yaşam standardı), emniyet, kazalara karşı korunma. Geleneksel pastorallığın dinsel amaçlarının yerini bir sürü “dünyevi” amaç almıştır.¹³²

Dolayısıyla, pastoral iktidarda olduğu gibi insanların iç dünyasına girmek, bedenlere doğrudan hükmetmek söz konusu değildir. Burada kullanılan araçlar, gözetlemek, disiplin altına almak, raporlar tutmaktır. Böylece siyasi iktidar, merkezde olan, hiyerarşik bir erk olarak kategorileşen, mutlak anlamda bir özne değildir. Çeşitli ağlara sahip bir ilişki bütünüdür. Çünkü iktidar ancak gözetim altında tutarak, her alanı doldurarak kendi varlığını tehlikeye sokacak her türlü etkiyi minimize eder. Ancak böyle uygulamalarla normalleştirme sürecini eksiksiz tamamlar. Sonuç olarak, yeni öznellik biçimlerine geçerlilik kazandıran modern siyasi iktidar, XVIII. yüzyılda önemli bir fenomen olarak ortaya çıkan ve bireyselleştirici iktidarın yeni bir dağılımı, yeni bir

¹³¹ Michel Foucault, “Tımarhaneler, Cinsellik, Hapishaneler”, *İktidarın Gözü / Seçme Yazılar 4*, ed. Ferda Keskin, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yay., İstanbul 2003, s. 49.

¹³² Foucault, “Özne ve İktidar”, *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 66.

örgütlenmesidir. Bu nedenle Foucault'ya göre modern devlet/siyasi iktidarı şu perspektiften algılamak gerekir:

Bireylerin üstünde, onların ne olduğunu hatta varlıklarını görmezden gelerek gelişmiş bir şey olarak değil; tam tersine bireylerin tek bir koşulla dahil edilebileceği –bu bireyselliğe yeni bir biçim verilmesi ve bir dizi çok spesifik örüntüye tabi kılınması koşuluyla- çok gelişkin bir yapı olarak görmeliyiz.¹³³

2. 4. İKTİDAR ARAÇLAR

2. 4. 1. Konsensüs ve Şiddet

İktidar, çeşitli araçlarla yapılan bir tür mücadeleyle toplumun her alanında mevcuttur. Asıl olarak bastırma hipotezini gizli ya da açık bir şekilde bünyesinde barındıran iktidar, kendi iç dinamikleriyle güç ilişkilerini içten içe yaşamak, varlığını ötekiler üzerinde yeniden kurmak, kabul ettirmek, yerleştirmek ister. Toplumun her alanında kendini var eden iktidarı, sadece siyasi bir yapı olarak görmek doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü iktidar, toplumun bütününe içine alan bir ilişkiler ağı olarak bütün toplumsal bünyeye kök salmıştır. “İktidar ilişkileri” olarak adlandırılan bu şebeke, son derece geniş bir alanı kaplar. Daha açık bir ifadeyle, insan ilişkilerinde, bireyler arasında, aile bünyesinde, eğitim ilişkisinde, siyasi yapıda vb. etkili olan bir iktidar ilişkileri ağının varlığı söz konusudur.¹³⁴ Dolayısıyla iktidar mekanizması, iktidar ilişkileri etrafında sadece bir siyasi erk olarak kalmaz. Aynı zamanda birey ya da grupların eyleyen özne ya da özneler olarak yeniden kategorize edilmesine ve üzerlerinde eylemde bulunarak davranış geliştirmelerine liderlik eder. Bu durum iktidar araçları olarak konsensüs ve şiddet kavramlarını öne çıkarır. Bu araçlar, birebir iktidar etkisi olmakla birlikte olmazsa olmazlıkları da yoktur. Çünkü toplumsal bedeni ve toplumsal ilişkiler örgüsüyle bağlantılı iktidar ilişkilerini meydana getiren şey, tek başına ne sadece konsensüstür ne de şiddettir. Bu nedenle, konumuzun içeriği bakımından konsensüs ve şiddet kavramlarına ya da konsensüs-şiddet ikilisinin iktidar olgusu içindeki önemine bakmakta yarar vardır.

Şiddet, olumsuzluğu, istenmeyeni, yanlışlığı, yapılmaması gerekeni içinde barındırır ve iktidarın en çok göze batan dışavurumundan başka bir şey değildir.¹³⁵ Genellikle dışarıdan bakanın ya da eylemle karşı karşıya kalanın bir

¹³³ Foucault, Agy.

¹³⁴ Martin Kusch, *Foucault's Strata and Fields*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston 1991, s. 138.

¹³⁵ Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine*, Çev. Bülent Peker, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 47.

nitelendirmesidir.¹³⁶ Çünkü şiddeti uygulayan açısından, eylemin mutlaka haklılaştırıcı, meşru bir gerekçesi vardır. Bu ya bir zorunluluk ya bir disiplin şekli ya da müdafaa etme biçimi adı altında meşrulaştırılır. Yani şiddetin rasyonelliği ancak gerçekleştirilme amacına uygun gerekçelendirmelerle sağlanır. Kaldı ki, her ideolojik tasavvur, şiddet kavramını belirli bir gerekçeyle temellendirir. Örneğin, Marksizm ve Anarşizm de şiddet, siyasal otoritenin bütün yapısına karşı kullanılırken, İtalyan Faşizm’inde ve Alman Nazizm’inde rejimin ve siyasal otoritenin bekası için kullanılır. Bakunin’e göre şiddet, siyasal otoriteye karşı özgürlüğün en doğal haliyle yaşanması için meşrulaştırılmaktadır.¹³⁷ Ya da başka bir perspektiften bakıldığında şiddet, dolaylı olarak sadece fiziksel bir nitelikten uzaklaştırıldığında, suçlu birey/bireylerin cezalandırılması için devletin normalleştirme sürecine uyumluluk adına gerçekleştirilen kapatmalar da şiddet içerir. Dolayısıyla şiddet konusunda ortaya konulacak her belirleme, öznesinden nesnesine yönelen negatif sonuçlu bir akışı ifade eder.¹³⁸

Foucault, birinin öteki üzerinde uygulayacağı şiddetin, ilişkiler ağı üzerine kurulu bir iktidar oluşumunu olumsuz yönde etkileyeceğini düşünür. İktidar şayet özgür özneler üzerinde uygulanabilen ve özneler üzerinden geçiş yapan bir form ise şiddet bu algılayış ya da anlama/anlamlandırma tarzına uyumsuzdur. Normalleştirme sürecine tâbi kılmak için kapatmak, üretim sürecine dâhil etmek için kurumların işlevlerini yeniden tanımlamak ya da daha etkinleştirmek, hatta daha mikro düzeyde, karı-koca, çocuk-ebeveyn, köle-efendi, işçi-işveren gibi ikiliklerle sınırlamak dolaylı da olsa şiddet algısına örnek teşkil eder. Çünkü özne mutlak anlamda bir direnişi çeşitli bağımlılıklarla sergileyemez. İnsanlık tarihinin başlangıcından beri var olduğu düşünülen şiddet, belli amaçlar adına gerekçelendirilerek meşrulaştırılmaya çalışılsa da, iktidar mekanizmasını korumak için tüm zemine zarar verir.

Foucault, iktidar ilişkilerinin –dolayısıyla iktidarın– ancak mutlak bir direniş olanağıyla desteklendiği müddetçe her yerde özgürlükten bahsedilebileceğine vurgu yapar. Ve “iktidar her yerdeyse, özgürlük yoktur” şeklindeki eleştirilere “*her toplumsal alanda iktidar ilişkilerine rastlanıyorsa, bunun nedeni her yerde özgürlüğün de*

¹³⁶ Harun Tepe, “Şiddetsiz Bir Dünya Olanaklı mıdır: Şiddetin Antropolojik ve Etik Temelleri”, *Felsefelogos*, Sayı 37, 2009/1, s. 31.

¹³⁷ M. Hanifi Macit, “Politik İdeolojilerde Siyasal Şiddetin Teorik Temelleri”, *Felsefelogos*, Sayı 37, 2009/1, s. 147.

¹³⁸ Engin Delice, “Şiddetin Epistemolojisi ya da Bilincin Gerçeklik Restorasyonu”, *Felsefelogos*, Sayı 37, 2009/1, s. 64.

olmasıdır” cevabını verir.¹³⁹ Dolayısıyla iktidar olgusunun şiddet kavramıyla birlikte anılması, bireyin bir hak öznesi oluşuna tehlike teşkil ettiğini gösterir.

Diğer bir iktidar aracı olarak *konsensüs* ise modern dönem ve sonrası için siyasi iktidarın toplumsal bir uzlaşmayı sağlamak adına gerçekleştirmeye çalıştığı –siyasi, kurumsal, toplumsal- normalleştirmeyle ilişkilidir. İktidarın sadece bir konsensüsten ibaret olduğu ya da konsensüs etkisiyle, birlikteliğiyle inşa edildiği tezini çürütmeye çalışan Foucault, konsensüse dayalı bir siyasetin ya düzenleyici ya da siyasi biçimlere yönelik bir eleştiri işlevini görebileceğini düşünse de asıl olarak, konsensüsün iktidar ilişkisi sorununu ortadan kaldırmadığına inanır. Kaldı ki konsensüsün oluşması veya oluşmaması, iktidar ilişkileri üzerinde olumsuzluk ifade edebileceği gibi bu ilişkilerin sorgulanmasının önünde engel de teşkil edebilir.¹⁴⁰ Bu açıklamalar, şiddet ve konsensüsün iktidar ilişkilerine olan etkisini, özgürlük ve direniş kavramlarıyla yeni bir boyut kazandırarak değerlendirilmesine katkı sağlaması açısından önemlidir.

2. 4. 2. Özgürlük ve Direniş

Bir yere bağlılığı veya yükümlülüğü olmayan kişiler veya şeyler için kullanılan ve kölelik-özgürlük arasındaki ayrımla tarihsel bir kökene bağlanabilecek özgürlük kavramı, insana dair her anlatımda devamlı tartışma konusu olmuştur. Özgürlük, davranış ve eylem biçimlerimiz önünde engel oluşturan ya da oluşturabilecek etmenlerin yokluğu (yani negatif bir özgürlük) değil; bu engelleri aşmak için sahip olduğumuz güçlerin kullanımınıdır.¹⁴¹ Foucault için de özgürlük kavramı çok önemlidir. Özgürlük, iktidar ilişkileri alanına yerleştirilip metafiziksel bir otoritenin egemenliğinden uzaklaştırılarak, bireye indirgenerek yeniden düşünülmesi gereken nosyondur. Çünkü T.W. Adorno’nun ifade ettiği gibi özgürlük, reçetesi önceden verilmiş peşin tercihlerin en başta reddedilmesidir.¹⁴² Baskı ve sınırlamaların içindeki tahakkümcü bir anlayıştan sıyrılmış rasyonel bir tercih olarak soyut bir nitelikte düşünülen özgürlük kavramı, iktidarla değiş-tokuş halinde olması, iki yönlü ilişkiler içinde varlık göstermesi ve iktidar tarafından önceden varsayılan bir bireysellik bildirimi olması nedeniyle Foucault tarafından rağbet görmez. Çünkü özgürlük ne

¹³⁹ Foucault, “ Bir Özgürlük Pratiği Olarak Kendilik Kaygısı Etiği”, *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 236.

¹⁴⁰ Foucault, “Siyaset ve Etik”, *Age.*, s. 276.

¹⁴¹ Foucault, “Özne ve iktidar”, *Age.*, s. 22.

¹⁴² Akt., Kenan Çağan, “İktidarla İmtihan Süreçlerinde Entelektüelin Durumu”, *Entelektüel ve İktidar*, ed. Kenan Çağan, Hece Yay., Ankara 2005, s. 161.

metafiziksel ne de aşkın bir kavramdır. Aksine bütünüyle bu dünyaya ilişkindir, iktidarla iç içedir.

İktidar-özgürlük ikiliği esasen birbirlerine taban tabana zıt olarak görülse de, başka bir ifadeyle, “iktidarla ‘birey’ birbirlerini reddeden şeylerdir” diye düşünülse de, Foucault bu durumu yeniden okumak ister. Egemenlik söylemi, değiştirilebilir ve simetrik olmayan iktidar ilişkileri bağlamında karakterize edilirken, özgürlük ögesi, sadece özgür bireyler üzerinde işlediği için bütün iktidar ilişkilerinin özünde vardır. Bu yüzden sabit olmayan, değişebilen ve akışkandır. Özgürlük ve iktidar ontolojik olarak farklı ögeler değildir, daha ziyade, özgürlük, bağımsız olarak birinin iktidarını icra etme yeteneğine dayanır. Oldukça fazla karmaşık etkileşimlerin olduğu doğrusa da, “iktidarın her yerdeliğinin özgürlüğü ortadan kaldırdığı” şeklinde aşırı bir karşılaştırma da yoktur. Özgürlük oyununda iktidarın icra koşulları oldukça açıktır. Foucault, bireyler arası ilişkilerde özgürlük ve iktidar etkileşiminin karakteristiğini, uzlaşmazlık ve itaatsizlik içeren “daimi kışkırtma” süreci olarak tanımlar.¹⁴³

Foucault için özgürlük, tarihi bir süreklilik içinde evrensellik kazanmış bir nosyon değildir. İktidar ilişkileri bağlamında artan olanaklılık koşulu olarak “hayır” diyebilen, reddedebilen bireysel yeterliliğin ortaya çıkışıdır.¹⁴⁴ Daha açık bir ifadeyle, özgürlük, genel bir irade bağlamına karşı “hayır” diyebilmek, reddedebilmektir. Eylemde bulunan özneleştirilmiş birey (bölünmüş özne) ise “özgür özne” ya da “eylem öznesi”dir. Belli bir egemenlik söyleminin sınırlarını aşarak, bir yeterlilik bildiri olarak “hayır” diyebilmek, eylem öznesine hem etik hem de politik çalışmalar için alan açar. Çünkü özgürlük ne ontolojik ne de etik olarak iktidar ilişkilerinin karşısında değildir. Tam tersine iktidar ilişkileri olmaksızın toplumsal ilişkilerden bahsedilemeyeceği gibi, özgürlükten de bahsedilemez. Özgürlük, etiğin ya da politikanın ontolojik koşuludur; diğer bir ifadeyle etik, özgürlüğün düşünülerek yapılan bir pratiği, bizim özgürlüğümüzle verdiğimiz bir formdur.¹⁴⁵

Foucault açısından tartışmalı bir kavram olan etik, insanın kendilik ilişkisini kast eder. Köken olarak *etik* kavramı, Antik Yunan’da “karakter” anlamında kullanılan *ethos* kelimesinden türetilmiştir. Özgürlüğün pratiği, yani ahlâk, bir davranış biçimi, kendimizi yönetme, kendi davranış alanlarımızı yapılandırma, yaşamımıza ne tür bir

¹⁴³ McNay, *Age.*, s. 128.

¹⁴⁴ Timothy O’Leary, *Foucault: The Art of Ethics*, Continuum, New York 2002, s. 159.

¹⁴⁵ O’Leary, *Age.*, s. 160.

biçim ya da yapı vereceğimize karar verme sanatıdır.¹⁴⁶ Foucault da Antik Çağ'ın bu kavrama yüklediği anlamla ilişkilendirerek insanın kendi kendisiyle kurduğu ilişkiyi konu edinir.

Antik Çağ'ın ahlâk anlayışları, aslında bir pratik ve bir özgürlük stiliydiler. Birey yaşamını düzenleyen belirli normlarda vardı tabii. Ama ahlâklı bir özne olma istemi ve bir varoluş etiği arayışı, Antik Çağ'da her şeyden önce, kişinin, kendi özgürlüğünü olumlama ve kendi yaşamına belirli bir biçim verme çabasıydı; kişinin, kendisini tanımasını, başkaları tarafından tanınmasını ve kendinden sonraki dünyaya da bir örnek sunmasını sağlayan, bir yaşama biçimi oluşturma çabasıydı.¹⁴⁷

Antik Çağ'ın etik anlayışına yönelik bu göndermede Foucault, insanın kendi kendisiyle kurduğu bir ilişkiden bahseder. Özgürlüğün kullanılarak kendimizi kendi davranışlarımızın öznesi olarak yeniden kurmak, ahlâki özneleşmedir ve bir kavramsallaştırma olarak ele alıp bilinçli ya da bilinçsiz belli birtakım kurallar içerisinde davranışların biçimlendirilmesidir.¹⁴⁸ Ancak burada önemli olan ve Foucault'nun da üzerinde durduğu şey, kendilik ilişkisinde, insanın kendi davranışlarına kendi rızasıyla, gönüllü olarak sınırlandırma getirmesidir. Bunun gerçekleştirilme şansı, o davranış biçimlerinin bir şekilde kavramsallaştırılmasına ve insanın o davranış biçimleriyle bilinç ilişkisi kurmasına bağlıdır.

Foucault, iktidar mekanizmasının karşısında bir kurtuluş beklentisinin yersizliğinden bahsederek, özgür özneler üzerinde işleyen bir mekanizmanın varlık olanağını ya da özgürlük-iktidar arasındaki ilişkinin temellendirilme koşulunu, direnme ve güç bildiriminde görür. İktidar ilişkilerinde mutlaka direniş olanağı vardır, zira hiç direniş olanağı olmasaydı iktidar ilişkisi de olmazdı.¹⁴⁹ İktidar ilişkilerine dayalı bir direnmenin varlığından bahsedilebilmesi ve bireysel veya kümesel olsun belli güçleri bir araya getirmesi, geneli içine alması, kapsayıcı olması, süreklilik göstermesi bakımından bütün direnmeler aynı zamanda iktidar ilişkileridir. İktidar direnmeden koparılamayacağı için iktidar kışkırtması sonucu oluşan direnme, iktidarın kendini yeniden üretmesini sağlar. Böylece iktidar-özgürlük düalitesinde özgürlüğün varolma durumu için iktidarın az da olsa sınırlı olduğu düşünülebilir. Buna bağlı olarak direnmenin önemi daha rahat kavranır. Ayrıca önemli olan bir başka nokta da öznenin konumunun iktidar ilişkisinden tamamen koparılmaması gerektiğidir. Çünkü iktidar-

¹⁴⁶ Ferda Keskin, "Foucault'da Öznellik ve Özgürlük", *Toplum ve Bilim*, Yaz 1997, s. 43.

¹⁴⁷ Michel Foucault, *Dostluğa Dair*, Çev. Cemal Ener, Telos Yay., İstanbul 1992, s. 69-70.

¹⁴⁸ Keskin, *Agm.*, s. 43.

¹⁴⁹ Foucault, "Bir Özgürlük Pratiği Olarak Kendilik Kaygısı Etiği", *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 236.

direnme koordinasyonunda öznenin tamamen yok edilmesinden değil, tarihselliğinden söz edilmelidir. Bu çözümlenme, iktidar ve gereksinimi olan direnmeyi, mücadele ve bütünleme gibi iki karşıtlığın iç içeliğinde gösterir. Bu iç içelik her bütünleşme girişimini mücadele içine sokar. Aynı şekilde, her direnme de birlikte hareket eden bir özneler kümesini doğurur. Yani karşılıklı bağıllık bu konum içinde söz konusudur. Birbirini tamamlayan ama olumlama içinde birbirine ters güçlerin ürettiği bir mekanizma mevcuttur. Örneğin; deli öznenin kurulmasında görünürde bir baskının varlığı söz konusu olsa da esasında meczubun özgürlüğünden tam anlamıyla yoksun bırakılmasından söz edilemez.

Delilik tabanı itibarıyla, ancak onun etrafında özneye kendi başına kendi deliliğinin dilini konuşma ve kendini deli olarak inşa etme olanağı veren şu aynı alanın, şu genişliğin var olması ölçüsünde mümkündür... “Gerçeği aramak ve yargımızı oluşturmak üzere gösterdiğimiz düşük özen” delinin temel özgürlüğüdür.¹⁵⁰

2. 5. POLİTİK BİR ANATOMİ

2. 5. 1. Disiplin

İnsanlık tarihini “disiplin altına alma tarihi” olarak okumak ne kadar hatalı olabilir? İnsanlığın varlığını devam ettirebilme girişiminde doğaya egemen olma mücadelesi, Tanrısal bir disiplin olarak dini yaptırımların varlığı, her egemen unsurun ötekileri yönlendirme arzusu disiplin tanımına ne kadar uymaz? Toplumsal bir aktör olarak çeşitli rolleri üstlenen erkeğin, aile reisi olarak hem ailenin tüm fertleri üzerinde hem işveren olarak işçiler üzerinde hem de toplumsal bir fert olarak ötekiler üzerinde söz de eğitici birçok söylem ve eylemlerde bulunması ne ile açıklanabilir? “Birinin” “öteki” üzerindeki denetimi toplumsal uzlaşma için bir disiplin uygulaması değildir denebilir mi? Gelenek- görenek, töre gibi yazılı olmayan ya da bireysel varlığı güvence altına alan yazılı kurallar ne kadar disiplin betimlemesinin dışında kalabilir? İyi- kötü, doğru-yanlış, akıllı-deli, rasyonel-rasyonel olmayan vb. spesifik kavramlar arasındaki ikilikler, birinin diğeri üzerinde yükselişle bir disipline etme biçimi değil midir? Bütün bu sorulara verilecek rasyonel her açıklama disiplin kavramını, bir biçimlendirme tarzı, bireyleri hem birer nesne hem de birer fail olarak üreten, gösterişsiz, süreklilik sergileyen, ölçülü, temelinde gözetim teknolojisi bulunduran bir anlayışın içine

¹⁵⁰ Foucault, *Deliliğin Tarihi*, s. 726.

yerleştirir.¹⁵¹ Bu nedenle disiplini, ne bir kurumsallık kapsamında ne de bir tarihsel tertibat olarak algılamaktansa, bir teknoloji, bir iktidar türü, toplumsal yapı içinde her alanda yer alan iktidar mekanizması olarak görmek olanaklıdır. Disiplinin politik, kurumsal, bireysel vb. toplumsal her üniteye bedenler üzerinde kontrolün sağlanmasında etkin bir önceliğe sahip iktidar tekniği olduğu açıktır. Bağımsız özneler üzerinde işleyen iktidar aygıtı olarak disiplin, belli sınırlamalar dâhilinde toplumsal uzlaşımın devamlılığı için bireyleri normalleştirme sürecinde etkindir. Yani disiplin, iktidarın bireyselleştirme tekniği olarak adlandırılabilir. Foucault bu durumu şöyle dile getirir:

Birini nasıl gözetlemeli, davranışını, tavrını, becerilerini nasıl denetlemeli, performansını nasıl pekiştirmeli, yeteneklerini nasıl çoğaltmalı, en yararlı olacağı yere onu nasıl yerleştirmeli: Benim anladığım disiplin işte budur.¹⁵²

Bir teknik olan, ancak kurumsal bir niteliği olmayan disiplin, toplumsal yapı içinde var olan bir tahakküm biçimini ortadan kaldırarak, yeni bir yapı inşa etmek üzere işleyen bir prensip değildir. Daha ziyade toplumsal yapı içinde var olanlara bağlı, onlarla ilişki içindedir. Disiplin, her alandaki bireysel düzenlemeler vasıtasıyla üretildiği için, Foucault, iktidar mekanizmalarının işleyişini kolaylaştıran bir takım teknikler ya da prensipler belirler. Fabrikadaki işçilerin, okuldaki öğrencilerin, hapisanedeki suçluların, hastanedeki hastaların vb. içine gömüldüğü kurumsal alanlarla çevrelenmiş düzenlemeler, iktidar tekniklerinden bazılarıdır. Ya da fabrikalarda, okullarda, hastanelerde, hapisanelerde vb. insanların davranışları üzerindeki denetlemedir. Böylece iktidar, bir disiplin olgusuna dayalı olarak, genelleştirilmiş denetim teknikleriyle varlığını garanti altına almaktadır. İlk defa XVIII. yüzyılda ortaya çıkan ve sonrasında ciddi şekilde güç kazanan disiplinler iktidarın amacı, hem bütün hem de parça (birey) üzerinde etkili ve verimli bir kontrol sağlayabilmektir. Örneğin, hapsetme ya da cezaevi tekniği, yetersiz bir ıslah etme şekli olarak ilkel bir seviyede iken, çok genel bir metot olarak disiplinler iktidarın hapisaneye uzanması ya da diğer disiplinler kurumların –okullar, akıl hastanesi, hastane, ordu– tutarlılığını geliştiren ve destekleyen bir kaynak olması örneklerinde olduğu gibi. Benzer şekilde, hapisanenin kurulmasının

¹⁵¹ Roy Boyne, *Foucault ve Derrida'da Aklın Öteki Yüzü*, Çev. İsmail Yılmaz, Bilgesu Yay., Ankara 2009, s. 160.

¹⁵² Foucault, "İktidarın Halkaları", *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 150.

kriminoloji ve suçun bilimsellik kazanmasında etkili olması gibi.¹⁵³ Dolayısıyla disiplin ya da disiplinler çoğul şekilde farklı süreçlere göre tahakkümcü iktidar tarafından uygulamaya sokulan bir takım tekniklerdir. Daha doğru bir ifadeyle, disiplin uygulamasının amacı, bireylerin davranış ve hareketlerinin her zaman ve mekânda homojenlik içinde kontrol edilebilirliğini sağlamaktır. Böylece dayatılan kimliklerin saptanabildiği, tek tek her bireyin tutumlarına kadar birçok etkinliğin kontrol edilebildiği, hükmedilebildiği bir ortamın varlığından söz edilebilir. Bunun için bedenleri akıl hastanelerine, karantina yerlerine sokarak hizaya getirmek örnekleri verilebilir. Ancak toplumsal bir varlık olan birey, sadece güç uygulanması ile ele geçirilen, verili nitelikteki bir varlık değildir. Kimliği ve özellikleriyle birey, bedenler, çokluklar, hareketler, arzular ve güçler üzerine uygulanan güç ilişkisinin de bir ürünüdür.¹⁵⁴

Daha önce disiplin altına alma şeklindeki tek zenginlik işkencelerdi. Bedenin itaatini sağlama -bir bakıma iktidarın meşruluğunu gösterme- tekniği olarak işkence, bedenler üzerindeki acımasızlığın bildirimidir. Hükümdar açısından işkence, bedenler üzerindeki güç göstergesi olma, iktidarın nesnesi olma niteliğine sahiptir.

Azap çektirmenin örnek oluşturması yalnızca en küçük yasa ihlalinin bile güçlü bir cezalandırma tehlikesi taşıdığıнын bilincinin uyandırılması için değil, aynı zamanda suçlunun üzerinde şiddet uygulayan iktidarın seyri yoluyla bir dehşet etkisini harekete geçirmesi için de istenilen bir şeydi: “Ceza alanında en güç nokta, cezanın verilmesidir: Bu sürecin amacı ve sonudur ve suçluya iyi uygulandığı takdirde yaratacağı örnek ve dehşetle elde edilen tek üründür.”¹⁵⁵

Dolayısıyla doğrudan bedene hükmetme biçimi olarak azap çektirme, adaleti bizzat işkenceye uğrayanın bedeninde kamuya açık hale getirdiği ölçüde meşrulaştırmaktadır.¹⁵⁶ Ancak bu sadece bedenin cisimleştirilmesi, verimsizleştirilmesi noktasında etkili bir yöntemdir. Oysa Aydınlanma ile birlikte bu durum değişiklik gösterir. Bedenin tahakküm ögesi olarak görülmesi, ıslah etme yönteminin beden üzerindeki fiziksel müdahalelere açıklanması yeni dönemde yeni bir form kazanır. Disiplinlerin ortaya çıkışı, daha önceki hükümdarlık algılayışının hatalarını gidermeye yöneliktir. Cisimsel bir beden üzerinde uygulanan ıslah tarzı önemsizdir. İnsanın

¹⁵³ Gerald Turkel, “Michel Foucault: Law, Power, and Knowledge”, *Journal of Law and Society*, Vol. 17, No. 2 (Summer, 1990), Blackwell Publishing on behalf of Cardiff University, s.187.

¹⁵⁴ Alex Callinicos, *Postmodernizme Hayır*, Çev. Şebnem Pala, Ayraç Yayınevi, Ankara 2001, s.140.

¹⁵⁵ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 105.

¹⁵⁶ Foucault, *Age.*, s. 87.

ruhuna, bilinçaltına, tutum ve davranışlarına hükmedebilecek bir anlayışın varlığı önemlidir. İçerik olarak paralelliklerin olduğu kadar uygulama açısından farklılıkların olduğu da gerçektir. İnsan bedeni, yasal olmayan bir ıslah edilişin ögesi değildir. Maddi bütünlüğü kadar manevi bir varlık olarak yasal konjonktürün ögesidir. Aydınlanma ile birlikte artık fiziksel bir azap çektirmenin karşısında, hukukun cezalandırma yetkisinin meşru sınırı tanımlanmakta ve yerleştirilmektedir. Dolayısıyla ceza, iktidar sahibinin/hükümdarın bedenlerin üzerindeki tasarruf hakkına alan sağlayan araç değil, toplumsal bir savunmaya dönük, üretime endeksli, verimliliği hedef edinen bir yapının uzantısıdır.

Disipliner iktidar, sermaye birikimi için geliştirilen bir teknik olduğu kadar, Batı kapitalizminin gelişmesindeki asıl faktörlerden de biridir. Bu yeni sistem, “uysal bedenler” üretmenin merkezi olarak, insan bedenini düzenleyen, disipline eden, tabi kılan bir yapıdır.¹⁵⁷ Disipliner iktidar, insanlardan bir şeyler koparabilmenin peşinde değildir. O, bir önceki dönemlerdeki gibi toplumsal yapı içinde bütüne yayılmış, işlevsel hiç bir yönü olmayan (deli, dilenci, suçlu, hasta, vb.), verimsizleştirilmiş, yararsız bireylerin yaratıcısı değil, bireylerin her birinden potansiyel olarak en büyük faydayı elde edebileceği şekilde ıslah etme görevini üstlenmiş olan iktidardır. Disipliner iktidar, güçsüzleştirilen bir birlikteliğin arayışı içinde olmaktadır, yarar sağlayan, üretken bir bağlılığı kovalar. Ve o, tâbileştiren, tekdüze ve kitlesel bir itaat sürüsü oluşturmaktansa, ayıran, çözümleyen, farklılaştıran ve olabildiğince indirgeyen bir anlayışla gerçekleştirmenin peşindedir.

Özetlenecek olursa, disiplin, mekânsal dağılımlar, eylemsel kodlamalar, zamanın müspet kullanımı ve üretimi arttırıcı bağlamında hücrenel, organik, oluşumsal ve birleştiricidir. Bu duruma işlerlik kazandırmak isteyen disiplinler iktidar da ancak icraatlar dayatarak, taktikler geliştirerek, hiyerarşik yapılar oluşturarak, çeşitli manevralarla yasal hükme bağlayarak disiplinler bir toplum idealini gerçekleştirir.¹⁵⁸ Bu idealin gerçekleşmesi, denetim altındaki her bireyin gerektiği gibi davranıp davranmadığına, kurala uyup uymadığına, gelişme gösterip göstermediğine yönelik bilgi edinme mekanizmalarının hayata geçirilmesine bağlıdır. Bu da modern toplumsal bir denetimin uygulandığı ve Bentham’ın *panoptizm* olarak adlandırdığı ütopyik düzenlemeyle olanaklıdır.

¹⁵⁷ McNay, *Age.*, s. 92.

¹⁵⁸ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 250.

2. 5. 2. Panoptik

İngiliz felsefeci ve sosyolog Jeremy Bentham'ın 1787'lerde hapisane düzeninin yapılandırılmasında kullandığı, “her an gözetim altında” anlamına gelen *Panoptikon* kavramı, merkezi bir kule etrafında bir dizi hücrenin inşa edilmesi prensibine dayalıdır. Panoptikona benzeyen hapisaneler XX. yüzyıla kadar inşa edilmediyse de bu önerinin prensibi modern topluma egemen olmuştur.¹⁵⁹ Bu egemen prensibin özelliği, mahkûmlara sürekli izleniyormuş hissini vermesi ve otokontrollerinin gelişmesine hizmet eden bir mimari yaratıcılıktır. Halka biçimli bir binadır, ortasında bir avlu ve avlunun ortasında bir kule vardır. Halka, hem içeriye hem de dışarıya bakan hücrelere bölünmüştür. Bu küçük hücrelerin her birinde, kurumun hedefine uygun olarak, yazı yazmayı öğrenen bir çocuk, ıslah edilen bir mahkûm, deliliğini yaşayan bir deli, çalışan bir işçi vardır. Merkezi kulede bir gardiyan bulunur. Her hücre hem dışarıya hem içeriye baktığından gözetleme tüm hücreyi kat edebilir; hiçbir karanlık nokta yoktur ve sonuç olarak bir bireyin yaptığı her şey gardiyanın bakışına açıktır. Bu gardiyan, kendisini gösteremeyecek şekilde panjurlar, yarı açık bölme pencereleri arasından kontrol eder.¹⁶⁰ Bu sistemde bütün gün hücredeki insanların davranışlarının kurallara uygun olup olmadığının kontrol edilmesi söz konusudur. Bu düşüncenin kullanımı, etkili ve verimli bir şekilde toplum düzeni ve kontrolü için XIX. yüzyılın başlarında yaygınlaşır. Fiziksel yaptırma, işkenceye, silaha vb. ihtiyaç duyulmadan sadece gözetleme, bakış yöntemi kullanılır. Bunun diğer anlamı, psikolojik bir baskı uygulayarak, insanlarda sürekli göz altında oldukları hissini yaratmaktır. Foucault'ya göre panoptikon, zihnin zihin üzerinde iktidarına olanak tanıyan mimari bir biçim olarak okullarda, hastanelerde, hapisanelerde, ıslahevlerinde, yetimhanelerde, fabrikalarda geçerli olan kurum türüdür.¹⁶¹ Bu durum insanların daha fazla hata yapmalarını ve cezalandırılmalarını engeller. Bu sistem, modern toplum üzerinde uygulanan yeni bir iktidarın ürünüdür. Toplumda kamuya açık her alanda –okullar, hapisaneler, hastaneler, vb.– kullanıma açık bir düzenlemedir. Başlangıçta iktidar işlevlerini güvence altına almak için sürekli bir gözetleme prensibine dayalı bir baskı sistemi olarak kurulan panoptikon, alan içerisinde farklı bedenlerin düzenini ve etkinliğini sağlamak amaçlı değil, durum

¹⁵⁹ Gutting, *Age.*, s. 123.

¹⁶⁰ O'Farrell, *Age.*, s. 104.

¹⁶¹ Foucault, “Hakikat ve Hukuksal Biçimler”, *Büyük Kapatılma / Seçme Yazılar 3*, s. 224

değerlendirmesi anlamında kavramsal bir dönüşüm olarak ele alınmalıdır. Kısacası, normleştirme sürecindeki kontrol aracıdır. Örneğin modern bir ceza sisteminde suçlu, sadece fiziksel baskıdan gelen koşulların değil, aynı zamanda tıp, kriminoloji, psikoloji gibi normatif bilgilerin ve bir dizi belirti, kontrol ve değerlendirmelerden türeyen gözetleme öznesidir.¹⁶²

Disipliner iktidarın işlevlerini yerine getirebilmesinde örnek bir teknik olan panoptizm, bireyleri denetlemek, eğitmek ya da davranışlarını değiştirmek için uygulanan mekanik bir düzenlemedir. Yapılandırma aşamasındaki özen, gözetlenenin bilinçli ya da bilinçsiz olarak her davranışının denetimini sağlar. Bu nedenle, Foucault panoptikon'a, "disiplinler" olarak adlandırdığı bir tür eğitimi destekleyici vasıta olarak başvurur. Foucault açısından modern cezalandırma modeli olarak suçlunun "ruh"unu değiştirme teşebbüsü olan sistem, yönetimin devamlılığı için zorunlu olan bireylerin normleştirilmesi aşamasını temsil eder.¹⁶³ XIX. yüzyılın panoptizmi kurduğunu ve soruşturmadan ziyade incelemeye dönük bir sistem olduğunu belirten Foucault, sözlerine şöyle devam eder:

Şimdiye kadar hiçbir örneği olmayan bir miktar içinde" iktidar elde etmenin, "yeni ve büyük bir yöntem aracı" elde etmenin bir biçimidir;..." mükemmelliği uygulandığı her kuruma verme yeteneğine sahip olduğu büyük güçten kaynaklanmaktadır.¹⁶⁴

Dolayısıyla panoptik sistemle uygulanmak istenen, gözetim altındakilerin iktidarı benimsemeleri ve aykırı olan, istenmeyen, arzu edilmeyen davranış biçimlerine belli tanılardan –sakıncalı, hastalıklı, patolojik vb.– hareketle kendi rızalarıyla vazgeçip kendi kendilerini sınırlandırmalarıdır. Böylece bir inceleme nesnesi haline gelen özne üzerinde iktidarın sürekli ve bilinçli bir denetimin devam ettiği etkisi yaratılır. Kaldı ki denetim, bir iktidar sınavı ve bir özgürlük güvencesidir. Kişinin kendi denetimine bağlı olmayan bir şeye bağlanamayacağından emin olmasının bir yöntemidir.¹⁶⁵ Böylece izlenen, ama bunu göremeyen Batı'nın panoptik toplumu, bu bilincin aşılmasıyla gözetlenmesine ihtiyaç kalmayacak şekilde kendi davranışlarını sanki gözetleniyormuş gibi düzene sokacaktır.

¹⁶² McNay, *Age.*, s. 94.

¹⁶³ Alec McHoul, Wendy Grace, *A Foucault Primer: Discourse, Power and the Subject*, UCL Pres, London 1993, s. 68.

¹⁶⁴ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 304.

¹⁶⁵ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 358.

Panoptik sistemin sadece mahkûmlar ve hapisane koşulları içinde düşünülmemesi gerektiği dikkate alındığında, bu modelin birçok alana uygulanabilir olduğunu görmek olanaklıdır. Bir nevi görünmez gardiyanlık sistemiyle uyumlu, insanları organizmalar haline getiren, görünmez iktidar denilebilecek panoptikon – hastanelerde, hapisanelerde, okullarda hatta kendimizi özgür sandığımız evlerimizin içinde bile– toplumun en küçük birimlerine kadar her yeredir. Başlangıçta belli bir alanla sınırlandırılan, belli bir insan grubunu denetlemek amacıyla ortaya konulan sistem, bütün kurumlarda uygulanabilirliği ile geniş bir alana yayılmış ve bazı çözümler getirmiştir.

Panoptikon'un getirdiği çözüm, iktidarın üretkenliğinin artırılmasının, ancak bir yandan toplumun temellerinde, en küçük taneye varana kadar sürekli bir şekilde icra edilme olanağına sahip olması ve öte yandan da, egemenliğin kullanılmasına bağlı olan şu ani, şiddetli ve kesintili biçimlerin dışında işlemesi halinde mümkün olduğudur.¹⁶⁶

İktidarın toplumu tekil birimlere ayırarak üst seviyede bir görülebilirlik sistemi içerisinde gözetim altında tutma isteği, bireysellik arayışına ya da özgür birey olma isteğine ne kadar olanak sunabilir? İktidarın nefesini zaman, mekân ayırımı olmaksızın her an hissetmek –Foucault her ne kadar “özgürleşme”nin değil de “özgürlük”ün insanın tarihinde aranması gereken şey olduğunu düşünse de– bireysel bir özgürlük olasılığını sorunsallaştırır. Çünkü iktidar, toplumun her alanına kök salmıştır ve denetim mekanizmasıyla kontrol altında yaşayan bir toplum yaratmıştır.

Panoptik bir toplumda yaşıyoruz. Mutlak anlamda genelleşmiş gözetim yapıları var; ceza sistemi, adli sistem bu yapıların bir parçasıdır ve hapisane de parçalardan biridir, psikoloji, psikiyatri, kriminoloji, sosyoloji sonuçlarıdır. Hapishanenin doğuşunu toplumun bu genel panoptizmi içine yerleştirmek gerekir.¹⁶⁷

Günümüzün teknolojik olanaklarıyla daha da detaylandırılacak bu inceleme mekanizması, insan olmağın temel nitelikleri olan bireysellik ve özgürlüğün azami düzeyde yaşanmasının önündeki en büyük engeldir. Bunun nedeni ise kişisel yaşamımızın her anını ve her alanını tıka basa dolduran, bizi farklı dönemlerde farklı araçlar kullanarak şu ya da bu şekilde baskı altına alan, hatta bizi oluşturan, gayri şahsî ve anonim bir iktidar realitesinin sürekliliğidir.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 306.

¹⁶⁷ Foucault, “Cezaevine Kapatılma Hakkında”, *Büyük Kapatılma / Seçme Yazılar 3*, s. 135.

¹⁶⁸ Mansfield, *Age.*, s. 83.

Sonuç olarak, panoptik sistem, iktidarın normalleştirme düzeninde disiplin ilişkilerinin genel kaidesini ortaya koyan yeni bir politik anatomi işlevine sahiptir. İktidar ilişkileri içinde işleyecek olan panoptik form, bir cins toplumsal “karantina” olan kapalı disiplinlerden, sonsuza kadar genelleştirilebilir mekanizmalara kadar giden bir disiplin toplumunun oluşumunda etkili olacak basit bir mimarının düşünsel boyutudur.¹⁶⁹

2. 5. 3. Biyo-iktidar

Biyo-iktidar, Foucault tarafından ortaya atılan ve modern dönemdeki egemen iktidarın (devletin), bedenlere hükmetmek için sayısız ve farklı tekniklerin uygulandığı bir düzenleme pratiğine verilen addır. Foucault’dan sonra gelen düşünürlerin kullandığı biyo-politika terimiyle yakın ilişkisi olan biyo-iktidar kavramı, bir iktidar teknolojisini ifade eder. Biyo-iktidarla biyo-politiğin arasındaki fark ise biyo-iktidar bireyin bedenine etki eden disiplin düzenine bağlı olarak işler. Liberalizmin doğuşuyla ortaya çıkan biyo-politik ise yine beden üzerinde ancak bireylerin bedeni değil, Foucault’nun nüfuslar adını verdiği şeyin bedeni üzerinde işler.¹⁷⁰ Değişik teknikleri kapsayan bir iktidarın uygulanması olarak en önemli özelliği, tüm toplumun, nüfusun kontrol edilmesine izin veren ve bedenler üzerine kurulan iktidar konusu olmasıdır. Yani biyo-iktidar, insan bedenini disipline eden, yeteneklerini geliştiren ve ekonomik denetimle bütünleştiren disiplinci bir iktidar olmanın yanı sıra, insan bedenini doğal tür olarak görüp nüfusu denetlemek isteyen bir yapıdır. İktidarın kendini meşrulaştırması, haklı çıkarması gerekliliğiyle –önceki dönemlerde iktidar olgusunun ölüm-yaşam arasındaki ince çizgide sürdürüldüğü unutulmayarak– bir egemenlik anlayışının yeniden ele alınması ve yöntem değişikliğine duyulan ihtiyaç bağlamında incelenmesi gereken biyo-iktidar, yaşamın korunmasına, sürdürülmesine, bedenin düzenlenmesine dair iktidar teknolojilerinin üretilmesine vurgu yapar. İktidar ilişkilerinin değiştiği bu yeni iktidar modelini üreten, hayatta varolma mücadelesini destekleyen ve güçlendirmeye yönelik pozitif bir iktidardır. Şayet disipliner iktidarın yoğunlaştığı nokta, bireyin davranışlarını ve bedenini düzenleme amaçlı bir kontrol ve yaratıcı metot ortaya koymaksa, toplumun geneline uygulanan bir düzenleme teknolojisi olarak biyo-iktidarın odaklandığı nokta da

¹⁶⁹ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 317.

¹⁷⁰ Judith Revel, *Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi*, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yay., İstanbul 2005, s. 145.

toplumun sağlık, yaşam ve ölümüdür.¹⁷¹ Dolayısıyla insan bedenini yeni iktidar teknikleriyle disiplin altına alması, yeteneklerini geliştirmesi ve farklı denetlemelerle iktidarın beklentilerini karşılaması, uysal ve verimli hale getirmenin yanı sıra nüfusun biyo-politiğini düzenlemesi, bir denetim gerekliliği ve uygun mekanizmaların yaratılması önemsenir.

Foucault'ya göre, biyo-iktidar kapitalizmin vazgeçilmez bir unsurudur. Çünkü üretim sürecinde fiziksel gücün emek gücüne dönüştürülmesi ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanmasıyla güvence altına alınması söz konusudur.¹⁷² Bu dönüşümün üretime yansması ekonomik verimliliğin reçetesidir. Böylece insan bedeni korunması gereken değer haline gelir. Bedensel şiddeti, baskı hipotezini dışlayan biyo-iktidar, üretken, yaşamı destekleyen bir iktidar biçimidir. Bireysel biyolojik yaşam koşullarını iyileştiren, koruyan, gücünü arttıran, bireysel yaşamı azami ölçüde verimli olacak şekilde kullanan, kontrol altına alan ve bunları gerçekleştirecek örgütlemeleri inşa etmek zorunda olan bir yapılandırma. Foucault'nun "canlının hükümeti" – canlının hükümeti daima bir nüfus üzerindeki güç hakkındadır– olarak ifade ettiği biyo-iktidar, hükümetlerin, sağlık hizmetleri, iskân, şehir planlamacılığı, sosyal hizmetler, eğitim, cezalandırma vb. alanlarda hem sorunun hem de çözümün bir parçası olan sosyal teknolojiler kullanarak, insan nüfusunun gereksinimleriyle ilgilenme zorunluluğunun fark edilmesinden doğan tüm stratejilere gönderme yapar.¹⁷³ Dolayısıyla biyo-iktidar, bireyin ıslahında kullanılan tekniklerin (hapishanelere, akıl hastanelerine, hastanelere kapatma, bedensel gücü sınırlama, vb.) aksine ıslahı, üretim gücüne yararlı bireyler yetiştirme düşüncesiyle ele alır. Mekânsal düzenlemelerini de topluma tekrar kazandırma/ıslah etme amacına uygun olarak gerçekleştirir.

Ölüm-yaşam arasındaki hükümdar keyfiliğine kalmış bir anlayışın göstergesi olan disipliner iktidar şeklinden, iktidarın her türlü baskı tekniğinden sıyrılarak, kendi kendini ortaya koyabilen, ölüm tehlikesinden ziyade yaşama sorumluluğunu üstlenmiş bireylerin varlığı, biyo-iktidarın temel felsefesidir. Modernitenin izah tarzıyla ifade edilecek olursa, *ölüm-yaşam* arasındaki ikilikte birincil öncülün ikincil olanı değersizleştirdiği durumda birey iktidar karşısında etkisizken, *yaşam-ölüm* ikiliği söz konusu olduğunda bireyin konumu değişir. Bütün toplumu kontrol altına almasıyla

¹⁷¹ O'Farrell, *Age.*, s. 106.

¹⁷² Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 103.

¹⁷³ Macey, *Age.*, s. 117.

diğerlerinden ayrılan biyo-iktidar, ölüm korkusundan ziyade cinsellik gibi iktidar teknolojileri üreten ve nüfus yapısı, beden gibi düzenlemelerle koruyucu bir politikaya vurgu yapan bir organizasyondur. Dolayısıyla iktidarın müdahale alanı da insan yaşamının sonunu belirlemeye değil, daha çok yaşatmaya, yaşam şekline, yaşamın niteliğine dönüktür. Yani, biyo-iktidar savaşı başka araçlarla (disiplin, güvenlik, vatandaşlık, gözetleme gibi) devam ettirir. İktidar, toplum yaşamını yükseltmek için hayatın her aşamasında karşılaşılabilecek iyi ya da kötü olasılıkları (kazaları, felaketleri, hastalıklar, vb.) denetim altına almak zorundadır. Çünkü Foucault'ya göre, yaşamın sonu olarak ölüm, tabi ki iktidarın da bitimi, sınırı, sonudur. Şöyle devam eder:

İktidara göre ölüm dışıdır: Ölüm iktidarın tasarruflarının dışına düşendir ve onun üzerinde iktidar yalnızca genel, global olarak, istatistiksel olarak söz sahibi olacaktır. İktidarın üzerinde etkide bulunduğu şey ölüm değil ölüm oranıdır. Ve bu ölçü içerisinde, ölüm artık özel olanın, en özel olanın alanına ait olur.... İktidar artık ölümü tanımaz. Sözcüğün tam anlamıyla iktidar ölüme boş verir.¹⁷⁴

XIX. yüzyılda kurulan biyo-iktidarın icrası olan bir yönetimle insanlar öylesine iyi yaşatılır ki, biyolojik olarak çoktan ölmüş olmaları gerektiği anda bile hayatta tutulurlar.¹⁷⁵

İktidar tarafından uygulanan disipline edici programlar, toplumun tüm alanlarına varıncaya kadar indirgenerek işletilmeye çalışılır. Örneğin, biyolojik politikalarla üreme, soy, kan, aile, kalıtım, normallik gibi bütün boyutların hesaplandığı çözümlenmeler yapılır. Bu türden incelemelerle hayatın sürekliliğine yapılan vurgu, kapitalizm ve modern ulus devletlerinin ortaya çıkışını da önemli ölçüde destekler. Daha net bir ifadeyle, biyo-iktidar, toplumsal bir yapı içerisinde yeni bir olgunun sızmasına neden olarak gösterilebilir ki bu, ırkçılıktır. Çünkü biyolojik olarak yaşamın korunması temeline dayalı bir iktidar biçimi, tüm iktidar organları ve kurumlarıyla organizmacı bir yapı içinde yaşatılır. Ölüme meşruluk kazandırma olasılığı ancak biyolojik türden bir ırkçılıkta anlam kazanır. Biyolojik ırkçılıkla hedeflenen şey, iktidarın denetim altına almaya çalıştığı yaşamsal alana farklı, ayırıcı (devlet içindeki etnik yapıları ayırştırmakla ya da devletlerarası farklı kimliklere sahiplikle) bir kopukluk sokmaktır. Bunun gerçekleşmesi de ırkların ortaya çıkış tarihini ileri sürerek, ırkların farklılığını tarihsel kökenlerine bağlayarak, kalıtım (göz rengi, kafatası şekli

¹⁷⁴ Foucault, *Toplumu Savunmak Gerekir*, s. 253-254.

¹⁷⁵ Foucault, *Age.*, s. 254.

vb.), soy, kan gibi özellikler kullanılarak ırklar hiyerarşisi oluşturan (bazı ırkların iyi olarak değerlendirilirken, bazılarının aşağı olarak nitelendirilmesi) grupların birbirine göre ayarlanmasıyla olanaklıdır. Derrida'nın devlet destekli ırkçılık söyleminin belli bir doğa, yaşam, tarih, din ve hukuk tasarımıyla bağlantılı olduğunu destekleyen açıklamaları, biyolojik ırkçılığın meşrulaştırılmasında önemli duraklar oluşturulduğunun gösterilmesi açısından dikkat çekicidir.¹⁷⁶ Bu anlayış, toplumsal yapıya ırklar hiyerarşisini aşılama ile kalmayıp, gerektiğinde yaşamak için *herkesin herkesle savaş halinde olduğu* bir düzenin işletilmesini gerekli görür. Bu işleyiş biyo-iktidarın uygulamalarıyla da bağdaşmaktadır. Çünkü "hayatta kalmak için güçlü olmak gerekir" mantığı ırklar arasındaki hiyerarşide de uygulanır. Örneğin, Hitler'e göre insanlık uygarlık yaratan, bu uygarlıkları temsil eden ve yıkan diye kümelerle ayrılmalıdır.¹⁷⁷ Böylece alt tabakadaki ırkların yok olması yozlaşmanın ve anormal türlerin çoğalmasının önüne geçer. Yani yaşamı daha sağlıklı ve katıksız kılacak olan ötekinin (aşağı ırkın) ölümüdür. Almanya'da Hitler tarafından kurulan ve temelde ırk, sosyalist ekonomik sistem, halk ve üstün lider fikirlerine dayanan, Cermen ırkını seçip ayıklamak, başka ırklarla karışmasını önlemek ve ırkın katıksızlığını korumak amaçlı faşist ideoloji ve yönetim anlayışı bu duruma bir örnektir.¹⁷⁸ Ancak devlet, bir ırkın başka bir ırka karşı kullandığı bir araç değildir, devlet ırkın bütünlüğünü, üstünlüğünü ve sağlığını korumak amaçlıdır ve öyle de olmalıdır.¹⁷⁹ Ayrıca burada dikkate değer diğer bir nokta da biyolojik türden ötekileştirme girişimi, toplum içinde anormal türlerin ayrıştırılmasına kadar uzanır. Kapatmaya, deliliğe, hastalığa, suçluya kadar indirgenebilir. Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*, *Cinselliğin Tarihi*, *Kliniğin Doğuşu*, *Hapishanenin Doğuşu* gibi eserlerinde ele aldığı meseleler, modern dönemin iktidar yapısındaki ayrıştırıcılığın bir başka boyutunu gösterir.

Nihai olarak, modern ilkelerden hareketle, iktidar kavramına yönelik yorumların karşısına yeni ve alternatif bir iktidar modeliyle çıkan Foucault, iktidar sahibi sınıf ya da sınıfların yer edindiği ve doğası gereği baskıcı olan modern iktidar teorilerini reddeder. Modern iktidarın teorileştirilmesinde kullanılan iki temel model olan hukukî ve ekonomik modelleri şiddetle eleştiren filozof, öne sürdüğü biyo-iktidar kavramıyla üret(k)en bir iktidar oluşumundan bahseder. Biyo-iktidarın genel karakteristiği, gücü

¹⁷⁶ Roy Boyne, *Foucault ve Derrida'da Aklın Öteki Yüzü*, s. 161.

¹⁷⁷ Wilhelm Reich, *Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı*, Çev. Bertan Onaran, Payel Yay., İstanbul 2002, s. 105.

¹⁷⁸ Reich, *Age.*, s. 104.

¹⁷⁹ Foucault, *Toplumu Savunmak Gerekir*, s. 92.

önlememek, tahrip etmemek, tâbi kılma amacı gütmemek, verimlilik yaratmak, üretimi arttırmak, bilgiyi güncellemek ve bunlar için uygun koşullar oluşturmaktır. Nihayet biyo-iktidar, insan bedenine yönelik bir anatomi politikası içeriğine sahip disiplinler iktidardan farklı olarak türün bedeni üzerinde yoğunlaşan, yaşamın sürekliliği ve devamlılığı etrafında şekillenen, ırkın yaşam ve bekasına kadar uzanan bir yapılandırmanın çözümleridir.

2. 6. DEVLET VE DEVLET AKLI PROBLEMİNE BAKIŞ

Tarihin bilinen en eski toplumlarından bu yana hep var olmuş, farklı şekillerde ele alınmış, bazen baskı unsuru olarak görülüp reddedilmiş, bazen güçlünün güçsüzü ezmesini engellemek adına belli haklardan feragat edilerek bir otoriteye devredilen ve gerekliliği savunulan bir inşa olarak kabul edilmiş, farklı işlevler ve anlamlar yüklenmiş olan devlet (*state*), *egemen iktidarın belli bir coğrafi bölgede ve muayyen bir insan kitlesi üzerinde kurulduğu ve egemen gücün bu bölgede zorlama araçlarında tekel sahibi olduğu bir beşeri birlik, organizasyondur.*¹⁸⁰ Başka bir tanımlamayla devlet,

komünal mal birliğinden ayrılan özel mülkiyetin ve özel çıkarların teşekkülü neticesinde, üretim araçlarını elinde tutan sınıfın, diğer sınıfları egemenliği altında tutabilmek maksadıyla, manipülatif kolektivitinin, bir aldatmacadan ibaret olan genel çıkarların muhafazası adı altında örgütlenmesinden ve bu örgütün, toplumun dışında muayyen bir varlık kazanmasından başka bir şey değildir.¹⁸¹

Devlet çözümlerinde siyaset felsefesinin ele aldığı temel konulardan biri olan “kimin neye hakkı olduğunu kim belirleyecek?” sorusuyla karşılaşmıştır. Bu bağlamda, ya toplumu içten ve dıştan gelebilecek tehlikelere karşı koruyan bekçi olarak ya Tanrı’nın yeryüzündeki güç simgesi olarak ya da toplumun ortak iradesinin güvencesi olarak görülen devlet, tarihsel süreç içinde birçok kişi tarafından değerlendirilmiştir. Örneğin, Platon devleti, farklı yeteneklere sahip insanların bir araya gelerek yapacağı işbölümünden hareketle ortaya çıkacak bir toplumsal birliktelik ve devamında ideal bir devletin varlığına duyulan ihtiyaç olarak görür. Aristoteles, devleti en üst birliktelik biçimi olarak değerlendirirken, Saliburyli John, Tanrı’nın inayetiyle hayata bağlanmış bir yapı, dünyada kurulacak olan bir devletin yalnızca Tanrı’ya hizmeti olanaklı kılan bir araç olarak görür. Ayrıca devletin gerekliliğini, herkesin herkese karşı daima savaş

¹⁸⁰ Yayla, *Age.*, s. 65.

¹⁸¹ Neşet Toka, *Siyaset Felsefesine Giriş*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, s. 311.

halinde olması durumunu engelleyen bir örgütlenmeye bağlayan Hobbes'u ve toplum sözleşmesine bağlı olarak haklar bütününe sahip olan ancak bu hakların kaynağını da yine halktan alan bir devletin varlığından bahseden Rousseau'yu görmek olanaklıdır.¹⁸²

Foucault'nun devlet çözümlemesinden söz ederken, ilkin hükümlanlık kuramını ele almak ve hükümlanlık dönemlerinde iktidarın ne olduğunu anlamak gerekir. Hükümlanlık, toprak üzerinde uygulanan bir iktidar biçimine bağlıdır. Yaşam ve ölüm hakkının temel ayrımlar olarak kabulü, *uyrukların* hükümdar karşısında, hiçbir hakkı olmadığını göstergesidir. Çünkü hükümlanlık uyruklaştırmak üzere birlik oluşturmayı hedefler. Geleneksel iktidar modeli olarak yasa, yasaklama, itaat ilkelerine bağlı olarak işleyen kuram, belli yasa koyuculara devredilen hakların kullanımını ifade eder. Foucault hükümlanlık kuramı üzerine düşüncelerini şöyle dile getirir:

Hükümlanlık, uyruktan uyuğa yönelen, uyruklar arasındaki siyasal ilişkiyi kuran kuramdır. İkinci olarak, bana göre hükümlanlık düşüncesi başlangıçta kendisini sayısız iktidarla donatır, bunlar sözcüğün siyasal anlamda güç değil fakat olanaklar, yetkeler, yeterliklerdir ve olanaklarla iktidarlar arasında, iktidarın birliği demek olan kurucu ve temel bir birlik anı kurması koşuluyla ancak siyasal anlamda bunlardan iktidar oluşturabilir.¹⁸³

Dolayısıyla uyruklaştırmayla belli bir birlikteliği hedefleyen hükümlanlık kuramının – daha önce ifade edildiği gibi– siyasi penceresi, pastoral iktidar biçimidir. Hükümlanlıktan farklı olarak, insanlara yasaları dayatmak yerine onları belli bir siyasal rasyonaliteye dayanacak şekilde yönlendiren örgütlenme biçimi olarak devlet, belli teknikler kullanarak ya da belli taktiklerden yararlanarak belli amaçlara ulaşabilmenin peşindedir. Bu nedenle Foucault devletin yerini, işlevini ve önemini kabullenmekle birlikte toplumsal ağın tümünde var olan iktidar ve iktidar ilişkilerine yönelik problemlerin devlet tarafından çözümlenebileceğini düşünmeyerek, devleti sınırlar.

Devlet, iktidar bağlantılarının var edicisi ve odağı olarak değil, bunların neticesi olarak değerlendirilmelidir. Bu durum, iktidar ilişkilerinin bir sonucu olarak görülen devletin, iktidarın tek sahibi olmadığı sonucunu da ortaya koyar. Çünkü devlet, iktidar ilişkileri kapsamında, tüm hukuki uygulamaların birlikteliğini içine alan bir devamlılık içerir. Bu süreklilik illa da bir verilmişlik, kutsallık, mutlak olandan elde edilmişlik, mutlak itaati gerektiren bir anlayıştan türetilme zorunluluğunu içermez. Bunun anlamı, devletin kendi içinde bir doğallık, bir rasyonellik, özgümlük taşıyabileceğidir. Bu durum,

¹⁸² Yıldırım Torun, *Klasik Anarşizm*, Savaş Yay., Ankara 2007, s. 5-8.

¹⁸³ Foucault, *Toplumu Savunmak Gerekir*, s. 55-56.

devletin bir “yönetimsellik” ya da “yönetme zihniyeti” (*governmentality*) ile icra edilebileceğini gösterir. Başka bir ifadeyle, “devlet aklı” ifadesinin karakteristik bir özelliği olan yönetim zihniyeti, kendine özgü bir düşünsellikle ideal bir çerçeve kurulabilme, kendi gerçekleriyle kendi bütünlüğünü temellendirebilme olanağının konuşulmasını sağlar. Dolayısıyla bir iktidar çözümlemesinin sonucu, yönetmek ile bilgi sistemleri arasındaki organik ilişkinin varlığına dikkat çekebilmektir.

Devlet aklı tezi, devlet yönetiminin kural ve tekniklerinin geleneksel olanlardan (Tanrı-dünya, baba-aile, işveren-işçi yönetim biçiminin) nasıl farklı olduğunu tanımlamayı amaçlamaktadır. Botero’ya göre devlet aklı, devletlerin oluşumlarını, güçlenmelerini, ayakta kalmalarını ve gelişmelerini sağlayan araçların eksiksiz bilgisidir; “Yönetim ve Doğru Devlet Üzerine Söylev” (1606) adlı eserinde Palazzo, cumhuriyet içinde huzurun ve düzenin nasıl korunacağını anlamamızı sağlayan bir kural ya da sanat derken; Chemnitz’e göre de biricik amacı devletin korunması, genişletilmesi ve korunması olan ve bu amaca ulaşmak için en kolay ve en hızlı araçların kullanılmasını sağlayan her türlü kamusal konu, şura ve proje açısından gerekli görülen bir siyasi değerlendirmedir.¹⁸⁴ Bu tanımlamalardan hareketle, devlet aklının karakteristiği olan yönetme zihniyetinin toplum üzerinde nasıl uygulanması gerektiğine yönelik ipuçları elde edilebilir.

Foucault’un yeni bir düşünce biçimi olarak üzerinde özellikle durduğu konulardan biri olan yönetimsellik amaçlanan, toplumsal yapı üzerinde insan davranışlarının yönünü belirleyerek özgürlüğü sınırlamak yerine mekanizmalar içinde özgürlüğün birleşimine izin vermesidir. Başka bir ifadeyle, yönetimsellik zihniyeti bir kategori olarak özellikle insan davranışlarının idaresine dayanan siyasi egemenliğin uygulanışını ve devletin kendi doğasını gözlemlediği koşulda rasyonel olmasıdır. Foucault’ya göre toplumu yönetme fikri, bir alana hâkim olmaktan ziyade, insanın ruhunu kurtarmayı amaçlayan pastoral yönetim şekline uyarlanan ve ilk kez XVI. yüzyıl Avrupa’sında ortaya çıkmaya başlayan bir şeydir. Ancak yönetimsellik, iktidarın egemenlik şekillerine karşı var olmuştur.¹⁸⁵ Foucault’nun hastane, hapisane, okul gibi belli bir düzenin kurulduğu ve devletin vatandaşlarının üzerinde uyguladığı kontrol

¹⁸⁴ Akt., Foucault, “ ‘Omnes et Singulatim’: Siyasi Aklın Bir Eleştirisine Doğru”, *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 44-45.

¹⁸⁵ O’Farrell, *Age.*, s. 107.

mekanizmalarını yeniden üreten düzlemler üzerinde yaptığı incelemeler bu anlamda verilebilecek örneklerdir. Dolayısıyla Foucault'ya göre devlet aklı,

İlahi, doğal ya da insani yasalara göre bir yönetim sanatı değildir. Dünyanın genel düzenine saygı göstermesi gerekmez. Bu, devletin gücüne uygun olarak yönetmektir. Amacı geniş kapsamlı ve rekabetçi bir çerçeve içinde bu gücü arttırmak olan yönetimdir.¹⁸⁶

Modern toplumdaki iktidar işleyişine anlam vermek için yeni bir paradigma geliştiren Foucault'nun yönetimsellik kavramı, toplum ilişkilerinde hatalı olarak anlamlandırılan modern egemenin devletçi iktidar kavramına karşılıktır. Bu çözümlemeyle o, hükümet ve devletin olumsuz ya da baskıcı güç olarak iktidar kavramının hukuksal dayanağını nasıl oluşturduğunu göstermeye çalışır. Oysa topluma yapması gerekenleri direten değil de devletin üzerinde olan ve toplumsal alandaki bütün ilişkileri kuşatan devlet aklı, uygun özneler yaratan ve bu özneleri özgür bırakarak kişilere tercihlerinde özgür bireyler olduğunu söyleyen bir devlet içinde yaşar. Dolayısıyla yönetme sanatı ya da devlet aklı tezi, monarşik⁽²⁾ iktidar kavramına karşı bir formüleştirmedir. Bununla hedeflenen şey, iktidar konusundaki yaygın kavramların gerekli eleştirisini yapmak ve iktidarı, birey-grup arasındaki stratejik ilişkiler alanı olarak çözümlemektir. Devletin uyruklar üzerindeki büyük çaplı stratejik uygulamaları adına çeşitli teknik ve rasyonelitenin bir araya getirilmesiyle toplumu yönetme tarzının belirlenmesinde önem arz eden devlet aklı, devletin doğası ve rasyonelliğiyle ilgilidir.

¹⁸⁶ Foucault, “ ‘Omnes et Singulatim’: Siyasi Aklın Bir Eleştirisine Doğru”, *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 47.

⁽²⁾ Monarşi, en yüksek ya da iktidarın tek kişide toplandığı yönetim tarzı, devlet modelidir. İktidarın, tüm yönetim yetkilerinin kendisinde toplandığı kişi, yani monark iktidar, fetih, seçim, hile yoluyla ya da babadan miras almış olabilir. Monarkın iktidarı, Avrupa feodalizminde olduğu gibi, yerel soyluların gücüyle sınırlanmış ya da dengelenmiş olabilirken, 15. ve 18. yüzyıllar İngiltere ve Fransa'sında olduğu gibi mutlak da olabilir. Siyasi güç ve kuvvetin kimseye karşı sorumlu olmayan tek bir kişinin yani hükümdarın elinde olduğu rejimdir. Yönetme yetkisi genelde belli bir aileye verildiği gibi belli bir grubun elinde de olabilir. Bkz. Atilla Yayla, *Siyasi Düşünceler Sözlüğü*, Adres Yay., Ankara, 2005; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2002.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FOUCAULT'DA ÖZNE VE İKTİDAR İLİŞKİSİ

3. 1. İKTİDAR ALANI VE ÖZNE

Sosyal bilimlerin temel sorununu ya da ilgisini oluşturan ve Foucault'nun da *insanın sonu* tezinde özetlediği özne problemi, aşkın bir özneyle ilişkinin kesintiye uğradığı bir düzlemi işaret eder. Foucault açısından özne, başlangıçta, söylemsel bir ürün olarak, belli bir toplumsal yapı içinde kimliği, istekleri, sorumlulukları, bireyselliği çeşitli güçler tarafından belirlenen bir formun temsilidir. Sonraki çalışmalarında bu bakış açısı, yeni öznellikler geliştirilme olanaklarını aramaya doğru kayar. Ancak bu farklı teorileştirme girişimini diğerinden ayıran nokta, bilinçli ya da bilinçdışı tâbilik/bağımlılık görüntüsünün figürü olan her bir öznenin, kendini, bedenini, arzularını kendi yeterlilikleri çerçevesinde yeniden şekillendirmesindedir. Yani başka erkler tarafından belirlenen değil, kendi egemenliğine sahip olmak, insan olmağın (doğuştan getirdiği) belirlenmişliğini yaşamak, kendi özgürlüğünü yürürlüğe koyma gücüne sahip olduğunu savunmanın koşullarını aramak asıl önemli olandır. Kaldı ki, özne, öz ya da öncül olarak değerlendirilen bir ilgi konusu değil, çözümleme bekleyen bir sorundur. Yani özne, iktidarın üzerinde etkisini gösterdiği ve belli bir belirlenim olarak gönderme yaptığı formun incelenme alanıdır. Bu durum özne çözümlemesinde öznenin sadece simgesel bir figür olarak değil, gerçek pratiklerle (tarihsel bir çözümlemeyi de içine alan pratikler) kurulan bir figür olduğunu gösterir.¹⁸⁷ Böyle bir inceleme içinde ele alınan özne, belli bir iktidar alanı içinde belli etkileşim tarzlarıyla bağlantılıdır.

İktidar, yaygın olarak, kendi bekasını ve menfaatlerini korumak adına, kişi ya da kişilerin elinde bulunan ve başkalarını bilinçli olarak etkisi altına alan bir varlık bildirimini şeklinde görülür. Ancak belli bir açılım etrafında, bu tarz bir iyelik bildirimini tamamen yanlıştır. Çünkü bu tür bir tanımlama ya da bilgi, iktidar olgusunun şeyleştirilmesini ifade eder. Oysa iktidar, herhangi bir egemen sınıfın ya da kapitalin tekelindeki mekanizma değildir. Böyle bir kaynağa dayandırılmayacak kadar geniş ilişkiler ağında var olan etkileşim ürünüdür. Makro ve mikro düzeyde bir ilişkiler ağından bahsedilme olanağı, doğrudan bir iktidar söylemiyle değil, iktidar ilişkilerinden

¹⁸⁷ Foucault, "Etiğin Soybilimi Üzerine: Sürmekte Olan Çalışmaya İlişkin Bir Değerlendirme", *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 217.

hareketle olanaklıdır. Kaldı ki, iktidar, sadece eyleme geçirildiğinde var olur. Bu eyleme geçirilme biçimi de doğrudan başkaları üzerinde değil, başkalarının şimdiki ya da gelecekteki faaliyetleri üzerinde gerçekleşir. Dolayısıyla bir ilişkinin iktidar ilişkisi bağlamında değerlendirilmesi ancak her iki tarafın da sonuna kadar eylemde bulunabilecek durumda olmasına ve bir tepki, bir cevap alanının sağlanmasına bağlıdır.¹⁸⁸ Kısacası, Foucault tek başına egemen bir iktidardan söz etmez. Bundan ziyade sabit, belirlenmiş, tek taraflı, mutlak bir varlık olan iktidar yerine iktidar ve iktidar ilişkilerinden söz eder. Özne nosyonunu da bu gerçeklik üzerinden ele alır. İktidar ürünü olan her kurumsal yapı ya da teori –hastaneler, akıl hastaneleri, klinikler, hapisaneler gibi kurumların yanında, biyo-iktidar gibi– çeşitli iktidar ağları içinde özneyi yeniden şekillendirir. Bu şekillendirme, iktidarın tek bir alt yapının değil, koordineli, hiyerarşik bir ilişkiler takımının ürünü olarak çözümlenmesi gerektiğini gösterir. Örneğin, görünürde hastalıkların teşhisi ve tedavisini, suçluların ıslahını, deli öznelerin normalleştirilmesini amaçlayan modern hastaneler, hapisaneler, akıl hastaneleri esasında kapitalizmin modern toplumları disipline edici, ıslah edici, denetleyici, tedavi edici teknikleriyle üretken ve itaat eden insan tiplerinin yaşaması ve yaşatılması adına inşa edilen kurumlardır.

İktidarın her yerdeliği anlayışı çerçevesinde iktidarı sadece kapatma, ıslah etme metotlarıyla sınırlamak doğru olmaz. İktidarın bilgi, cinsellik, entelektüel yaşam alanları üzerinde de etkisi söz konusudur. İnsanın aynı zamanda hem her türlü bilginin öznesi hem de olanaklı bilginin nesnesi olmaklığı gibi bir muğlak durum iktidarın bilim alanındaki etkisine verilebilecek örnektir.¹⁸⁹ Bilgi-iktidar ilişkisi, normalleştirme sürecinde öznenin iradesini, eylemde bulunma alanını ve eylem koşullarını şekillendirmesi açısından önemlidir. Çünkü iktidar, bilgi-iktidar ilişkisi aracılığıyla toplumsal yapı ve özne üzerindeki etkinliğini, siyasi gücünü, biçimlendirmelerini, sınıflandırmalarını ve ortaya koyacağı siyasal modelin içeriğini meşrulaştırabilir. Bilgi sistemleri kaçınılmaz bir şekilde iktidar rejimlerine bağlı olarak tanımlanır. İktidar bilgi üretir. İktidar ve bilgi doğrudan birbirini işaret eder. Ne karşılıklı bir bilgi alanının ortaya çıkışı olmadan iktidar ilişkisinden ne de iktidar ilişkisinin ortaya çıkmadığı bir bilgi alanından bahsedilebilir.¹⁹⁰ Bu bağlamda bilgi-iktidar ilişkisi, iktidar ideallerine

¹⁸⁸ Foucault, “Özne ve İktidar”, *Age.*, s. 21.

¹⁸⁹ Foucault, “Kimsiniz Siz, Profesör Foucault?”, *Felsefe Sahnesi / Seçme Yazılar 5*, s. 91.

¹⁹⁰ Lois McNay, *Foucault: A Critical Introduction*, Polity Press, Cambridge 1994, s. 63.

ulaşılması açısından hakikatlerinin üretilmesi ve yaşatılmasında önemlidir. Bilgi, değişmez, bozulmaz, eleştirilmez gerçekleri biçimlendiren, siyasal ve toplumsal yaşamın düzenlemesine hizmet eden bir araca dönüşür. Dolayısıyla bilginin iktidarı desteklemesi, meşrulaştırması açısından, iktidarın da bilginin birikiminde ve dağılmasında kontrol etmesi açısından karşılıklı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Günah çıkarıcı kişi ile papaz ya da mümin kişi ile ona günah çıkartan yetkili arasındaki ilişki bu durum için verilebilecek bir örnektir.¹⁹¹

İktidarın meşruluğu ya da hoş görülebilirliği ancak belli maskelemelerle olanaklıdır. İktidarın özgürlükleri sınırlayan bir model olarak görülmemesi ancak bu maskelemelerle olabilir, tepkiler ancak bu yolla etkisizleştirilebilir. Bu bağlamda iktidarın müdahale ettiği alanlara verilebilecek örneklerden bir diğeri de iktidar-cinsellik ilişkisidir. Hazzın denetlenme, düzenlenme biçimleri dönem dönem değişir. Cinsellik-iktidar ilişkisini, modern dönemde iktidar mekanizmaları tarafından üretilen tarihsel bir tertibat olarak görmek olanaklıdır. Hıristiyanlıktaki günah çıkarma geleneğinde temellerini bulan bu ikilik, cinselliği ayrıntılı bir incelemenin nesnesi haline getirir. Cinsel edimler, sapkın, normal, heteroseksüel vb. sınıflandırmalara tâbi tutulur, yasal ve bilimsel (tıp, kriminoloji, psikiyatri vb.) alanlarda oluşan kurallar yığınının objesi haline alır. Ancak bu ele alış tarzı sıradan bir yasaklama ve sınırlandırma olmaktan öte bilme merakını ön plana çeken bir niteliğe sahiptir. Kısacası iktidar, dış bir etkenin cinsel özneleri sınırlandırmak üzere oluşturduğu bir kontrol sistemi değil, olanaklı bir bilgi nesnesi olarak modern öznenin kurulması sürecinde doğrudan etkili olan mekanizmadır.

İktidar hakikat değildir, çünkü iktidar, sadece bireyler arasında belli bir ilişki türüdür. İktidar, kompleks bir stratejiler durumunu ifade ederken, belli bir kurum ya da sahipliğin dışında kalır. Dolayısıyla iktidar çözümlemesinin, tözsellik, değişmezlik, mutlaklık içinde ele alınacak bir niteliği yoktur. Yarattığı ve yaşattığı etkiler üzerinde çözümlenmelidir. İktidar, gözlemlenebilir bir yapı olmaktan oldukça uzaktır. İktidar üzerinde yapılan her tür çözümleme ancak iktidar alanı içinde, etki-tepki merkezinde irdelenmelidir. Çünkü öznelerin varlığının kabul edilmediği ya da öznelerin hiçe sayıldığı bir noktada ne iktidardan ne de iktidar ilişkilerinden bahsedilebilir, iktidar ancak özneler üzerinde var olabilir, işleyebilir.¹⁹² Bu nedenle, modern özne, muhteşem,

¹⁹¹ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 76.

¹⁹² Peter Fitzpatrick, "Foucault's Case: Subject and Subjection in Law", *Michel Foucault: Critical Assessments*, Vol. 7, ed. Barry Smart, Routledge, London 1995, s. 224-225.

eksiksiz, cehaletten uzak, gerçek anlamda özgür, geçmişe karşı önyargısız bir figür değil, daha ziyade disipliner yönetimlerin ürünüdür. Karmaşık bir yapı içinde incelenen özne-iktidar ilişkisi, insanın olduğu her alanda bir ilişkiler bütününe gerekli görünürken, aynı zamanda, kendi haklılık ve meşruluğunu temellendirmede de özneler kümesinin varlığına ihtiyaç duyar. Daha açık bir ifadeyle, iktidar, insan hayatının her aşamasına yerleşen, sosyal organizasyonu bizzat oluşturan bir güçtür. İktidar realitelerini, hakikatlerini, kendi adına müspet olanları belirleyerek, öznelere öğreten, benimseten bir yapıdır. Bu süreçte özneler iktidar gerçekleriyle nelerin örtüşüp nelerin örtüşmediğini adeta içselleştirirken, iktidar da kontrol mekanizmalarını (denetim, normalleştirme, disiplin vb.) kullanarak özneler üzerinde varlığını hissettirir, denetler.¹⁹³ Böylece iktidar oluşturduğu ilişkiler kümesiyle özneleri hem iktidarın uygulayıcısı hem de iktidarın sonucu olarak şekillendirir. Kısacası, bu Foucault'nun ifade ettiği anlamda, iktidar her yerdedir. Özne yaşamının her aşamasında bulunan, her alanı sarmalayan bir niteliğin sergilenmesidir.

Sonuç olarak, öznenin içinde yer aldığı düzende, iktidar olgusu iki noktadan ele alınabilir. Bunlardan biri, ötekinin birey üzerindeki (tersi de doğrudur) etkisidir. Diğeri de siyasal iktidarın yaptırım unsurunu kullanarak şiddet, bastırma veya şekillendirme gücünü elinde bulundurmasıdır. Bu ayrım, mikro ilişkiler alanından makro ilişkiler alanına kadar her alanı içine alan, reaksiyonları içinde barındıran geniş bir ağı kapsar. Böylece belirlenmişliklerin kontrolü altında, eylemlerin belli nizamî kurallar etrafında şekillendiği özne- iktidar ilişkisinde karmaşık bir yapının varlığı söz konusudur.

3. 2. İKTİDARIN BİREYSELLEŞTİRME TEKNİKLERİ VE KİMLİK SORUNU

İktidarın insanları özneleştirme, bireyselleştirme ve denetim altına alma tekniklerinin ayrıntılı bir çözümlemesini yapan Foucault, XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'yı büyük ölçüde etkisi altına alan en önemli meselenin, iktisadî yaşamda etkin olan özneler yetiştirmek olduğunu düşünür. Daha net bir ifadeyle, kapitalist süreçte iktidarın hedefi, öznelerin üretime katılma kapasitesini geliştirmektir. Çünkü kapitalist üretim biçimi, bedenin sahip olduğu güçlerin emek gücüne dönüştürülmesini ve bedenlerin üretim gücü olarak kullanılmasının yanı sıra itaatkâr ve uysal kılınmasını

¹⁹³ Fitzpatrick, *Agm.*, s. 225.

arzu eder.¹⁹⁴ Çeşitli kurumlar vasıtasıyla atıl durumdaki özneleri belli ıslah yöntemleriyle kapitalist bilince uygun bireyler olarak üretime katmak ve üretim sürecinde etkinleştirmek planlanır. Bu amaç doğrultusunda ister kendini görünmez kılarak denetim ve kontrol altına alan bir disipliner iktidar uygulamasıyla isterse kendini dışavuran bir geleneksel iktidar düzenlemesiyle olsun, iktidar alanında öznenin normalleştirme sürecine tâbiliği sağlanır. Kaldı ki hangi açıdan ele alınırsa alınsın normalleştirme sürecinde, belli bir erkin güç bildirimini ya normlarla (yazılı ve iktidar egemenliğinin ifadesi olan) ya da bedensel cezalandırmalarla gerçekleştirilir. Bu nedenle normalleştirme, türdeşleşmeye, nitelemeye, sınıflandırmaya ve cezalandırmaya izin veren bir gözetim olarak kabul edilir.¹⁹⁵ Ama bunu yaparken iktidarın kullandığı teknikler negatif ve sınırlandırıcı değil, bedensel şiddeti dışlayıcıdır. Çünkü bireyin biyolojik yaşamı ve onun sahip olduğu güçleri sınırlamaya ve yok etmeye yönelik bir amacı yoktur. Bundan ziyade, bireyi daha da güçlendirmek, en iyi şekilde kullanmak, örgütlemek ve denetlemek esastır. Böylece Foucault'ya göre XVIII. yüzyıldan itibaren modernliğin eşiğinden geçen insanoğlunun tarih sahnesindeki yeri, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte siyasi stratejilerle değişmiştir.¹⁹⁶

Modern dönemle birlikte iktidar, bedenler üzerinde bireyselleştirme tekniklerini farklı yöntemlerle ortaya koyar. Disiplinle denetlenen bedenler, iktidar inşası kurumların hayata geçirilmesi ya da daha aktif hale getirilmesiyle birlikte kesintisiz bir kontrol mekanizmasının vazgeçilmez unsurları haline gelir. Bireyselleştirme, kurumların oluşturulması ve işlerlik kazandırılarak bedenlerin yetiştirilmesi (akıl hastanelerinde delilerin tedavisi, hapishanelerde suçluların ıslahı, eğitim kurumlarında ideolojik bilinçlendirme vb.), disipline etme girişimlerinin yeniden kodlanması (deli, suçlu, entelektüel vb.) ve disiplin aygıtlarının birleştirilmesi kapsamında değerlendirilir. İktidar mekanizması, belli sınıflandırmalar içinde hem üreten hem uygulayan hem de tâbi olan özneler yaratarak yeni bir bireysellik biçimi tanımlar. Bu tanımlama, gerek iktidarın varlığının devamlılığı için ideolojik bir yapının sürekliliğine hizmet etmesi gerek iktidarın varlık gücünü perçinlemesi gerekse iktisadî alanda üreten öğeler olarak etkin, sağlıklı bedenlerin yetiştirilmesi açısından çok önemlidir. Bu açıdan bakıldığında, bireysellik, bireyi ötekilerden ayıran özelliklerin yansıtılması açısından ele alınan bir

¹⁹⁴ Foucault, "Özne ve İktidar", *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 17.

¹⁹⁵ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 274.

¹⁹⁶ Foucault, "Özne ve İktidar", *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 17.

kavram değildir. Bireysellik, otomatikleşmiş bir biçimde belli disiplinler uygulamaları sürü psikolojisine etkin failer yetiştiren, üretim sürecinin olgunlaşmasında tek tek faydalı bedenler yaratan egemen(ler)in desteklediği anlayışın ürünüdür. Oysa insanı evrenin merkezine koymak, felsefede ve özellikle bilgi kuramında nesneye değil özneye, toplum yaşamında ise bireyüstü bir bütünlük olarak topluma değil bireye öncelik ve birincilik vermeyi gerektirir.¹⁹⁷

Devlet genel kanının tersine bütünleştirme teknikleriyle işleyen, bireyleri görmezden gelen ve bütünü ya da bir sınıfın ya da grubun çıkarlarının gözetken değil; aynı zamanda bireyselleştiren, insanları kurulmuş deneyimlerin öznesi haline getiren, yani “bilinç ya da özbilgi yoluyla kendi dayattığı kimliğe bağlayan” ve bu yolla denetim altına alan bir iktidardır.¹⁹⁸

Modern iktidarın bireysellik üzerindeki hedefleri belirgin uygulamalara ve yeni algılamalara kapı açar. Bireyselleştirme tekniklerinin her türlü olanakta ve teorilerde kullanıldığını görmek olanaklıdır. Foucault'nun çalışmalarında özenle bahsettiği biyo-iktidar anlayışı ve panoptik sistem bu konuya verilebilecek örneklerdir. Biyo-iktidar, bireyselleştirme yöntemiyle, beden üzerinde egemenlik kuran iktidar işleyişinin ardından, bireyselleştirici olmayan ve tür-insan yönünde yeni bir algılanışın gerçekleştiği, bir anlamda kümeleştirilen ikinci bir iktidar anlayışının kuruluşunu ifade eder.¹⁹⁹ Foucault'ya göre, XVIII. yüzyılda temelleri atılan insan türünün “biyo-politiği” olarak adlandırdığı bu yeni bakış tarzında mesele tam olarak toplum değildir. Beden-birey de değildir, bu yeni bir bedendir. Çok sayıdaki beden, sonsuz olmasa da en azından sayımı zorunlu olmayan sayıda bir sürü başı olan bir bedendir.²⁰⁰ Hayat artık iktidarın bir nesnesi haline gelmiştir. Bu iktidarın en önemli işlevi, hayatı bütün yönleriyle kuşatmaktır ve asli görevi de hayatı yönetmektir. O halde biyo-iktidar, iktidardakiler için asıl meselenin bizatihi hayatın üretimi ve yeniden üretimi olduğu bir durumu anlatır.²⁰¹ Aynı şekilde panoptik sisteme bakıldığında bireyselleştirme kavramının algılanış şeklinin de farklı olmadığı görülür. Mimarının genel yapısı içinde kontrol mekanizmasının her bireyi kesintisiz olarak denetlemesi söz konusudur. Bu modelle iktidar toplumun her noktasını denetler. Birey yine kendi öz varlığının farkındalığı içinde yaşamını devam ettirir. Ancak bu varlık bildirimini birey, sınırsız bir

¹⁹⁷ Doğan Özlem, *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, İnkılap Kitabevi, Ankara 2001, s. 27.

¹⁹⁸ Foucault, “Özne ve İktidar”, *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 20.

¹⁹⁹ Foucault, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, s. 248.

²⁰⁰ Foucault, *Age.*, s. 251.

²⁰¹ Akt., Michael Hardt, Antonio, Negri, *İmparatorluk*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul 2001, s. 48.

özgürlük algısıyla değil, sistemin ya da erkin nizam verdiği toplumsal kurallara uymak veya uymamak ayırımına göre şekillendirir. Uyumluluk-uyumsuzluk arasındaki ince çizgiyi, bireyin toplumsal düzene uygun davranma, standardize edilmiş davranışlar sergileme ya da sınıflandırılmış, nitelendirilmiş bir toplumsal yapı içinde kapatılma, suçlanma gibi yaptırımlara maruz kalma bilinci oluşturur.

Kapatmak, bireylerin davranışları düzeyinde de işe karışır. Yaşam tarzlarını, söylem tiplerini, siyasal tasarıları ve niyetleri, cinsel davranışları, otoriteyi reddedişleri, kamuoyuna meydan okumaları, şiddete başvurmaları vs., ceza öncesi bir düzeyde yaptırımlara bağlar. Kısacası, yasa adına olduğundan daha çok, düzen ve düzgünlük adına müdahalede bulunur.²⁰²

Böylece özne gerçek anlamıyla bireysellik, özgürlük beklentisini sadece kendisine verildiği kadar yaşayan bir toplumsal varlıktır. Ancak birey olmak, bütün rollerden ayrı ve onlardan önce olmak demektir. “Ben ne tür bir insan olmalıyım?” sorusuna değil, “ne tür kurallara uymalıyım?” sorusuna yanıt arayan, ilkelikten kurtulmuş kişi profili çizmek demektir.²⁰³ İktidarın bireyselleştirme anlayışı Foucault’nun şu ifadeleriyle özetlenebilir:

Bir yanda disiplinci bir iktidar vardır: Beden üzerinde yoğunlaşır, bireyselleştirici etkiler yaratır, hem yararlı hem de uysal kılınması gereken güçlerin kaynağı olarak bedeni manipüle eder. Öbür yanda ise bedene değil yaşama odaklanan bir teknoloji var; bir nüfusa özgü kitle etmenlerini bir araya getiren, canlı bir kitlede meydana gelebilen tehlikeli oyunlar dizisini denetlemeye çalışan bir teknoloji.²⁰⁴

Bu çerçeveden bakıldığında bu türden bir bireyselleştirme anlayışı için yapılabilecek muhtemel eleştiri, Batının zorunlu özneleştirme girişiminde bir kimlik ve onun getirdiği aidiyet ilişkileri dikkate alındığında nasıl bir bireyselleştirmeden bahsedilebileceğidir. Bu durum Foucault açısından da problemlidir. Çünkü Foucault’nun çalışmalarında önemli bir yer tutan mesele, insanların Batı kültürü içinde özneleştirilmeye çalışılmasıdır. Bu noktada Foucault, kimlik veya bireysellikten kastının, insanın kendisine atfettiği veya kendisine atfedilen bir deneyimler –bilme, inanma, arzulama, hissetme, davranma, eyleme veya “varolma” biçimleri– kümesinin olduğunu söyler.²⁰⁵ Özne ya da *öznel*lik kavramlarını ise insanın bir deneyimle kurduğu ve bu deneyimi kendi deneyimi olarak görmesini sağlayan bilinç ilişkisi anlamında kullanır. Dolayısıyla

²⁰² Foucault, *Ders Özetleri (1970-1982)*, s. 64.

²⁰³ Toki, *Felsefe Yazıları*, s. 153-155.

²⁰⁴ Foucault, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, s. 255.

²⁰⁵ Foucault, “İktidarın Gözü”, *İktidarın Gözü / Seçme Yazılar 4*, s. 13-14.

kimlik ya da öznellik hem toplumsal hem de bireysel çerçevede farklı bir sınıflandırma içinde ele alınır.²⁰⁶ İktidar uygulayıcısı kurumlar bu sınıflandırmada ve uygulanmada tam yetki, ehliyet sahibidirler. Örneğin, akıl hastanesi, deli (akıl hastası) kimliğini taşıdığı düşünülenlerin gözetim altına alındığı ve tedavi edildiği bir kurum özelliğini taşıırken, hapisane suçlu ve suça eğilimli olarak sınıflandırılan kişilerin kapatılması ve ıslah edilmesi işlevini yerine getiren kurum olma özelliğini taşır.

Sonuç olarak, Foucault'nun kimlik, bireysellik ve öznellik konusunda yaptığı her açıklama, bu belirlemelerin hem toplumsal hem de politik yönünün olduğunu gösterir. Bu iki etkinin gözden kaçırılmaması gerektiğini düşünen Foucault, yapılması gereken şeyi şu şekilde ifade eder:

Günümüzün siyasi, etik, toplumsal ve felsefi sorunu bireyi devletten ve devletin kurumlarından kurtarmak değil; kendimizi hem devletten hem de devletle ilintili olan bireyselleştirme türünden kurtarmaktır. Yüzyıllardan beri zorla dayatılmakta olan bu tür bireyselliği reddederek yeni öznellik biçimlerine geçerlik kazandırmak durumundayız.²⁰⁷

3. 3. SÖYLEM- İKTİDAR İLİŞKİSİ

Basitçe, bilginin temsil edildiği ifadeler bütünü olarak tanımlanabilecek söylem kavramı, her tarihsel süreç içerisinde iktidarın hakikat olarak sunduğu bilgi kümelerinin düzen ve biçimini şekillendirir. “Söylem yalnızca kavgaları veya baskı sistemlerini açıklayan şey değil, ama onun için, onun vasıtasıyla mücadele edilen şey, ele geçirilmek istenen erktir.”²⁰⁸ Bilginin nesnesini belirleyip üreten, doğru ile yanlış ayırmayı olanaklı kılan söylem yapısı, özelden genele kadar insana dair her alanın sınırını belirler. Ayrıca toplumun kültür ve değerlerinin tarihsel pratiğini dilin olanağı ve kullanımıyla formüleştirecek bilgi alanını oluşturur. İktidarın her şeyi kuşatan karakteri, değerlere ve hakikate öncelik vermesi ve şeylerin, bilginin, söylem biçimlerinin üretilmesini sağlayan araç olması söylem-iktidar ilişkisini çözümleme konusu yapmaya yeterlidir. Çünkü hakikat kendisini üreten ve destekleyen iktidar sistemleriyle ve kendisinin meydana getirdiği ve kendisini yayan iktidar etkileriyle döngüsel bir ilişki içindedir.²⁰⁹ Tarihsel düzenlemeler, sosyal yansımalar, maddi pratikleri, bilgi nesnelere üreten iktidar-bilgi kaynaşması, söylemsel bir çözümleme çerçevesinde ele alınır. Her türlü bilgiyi içinde barındıracak kadar geniş bir alanı kapsayan söylemsellik, hem bilgi

²⁰⁶ Foucault, *Agy*.

²⁰⁷ Foucault, “İktidarın Gözü”, *Age.*, s. 13.

²⁰⁸ Foucault, *Ders Özetleri (1970-1982)*, s. 11.

²⁰⁹ Foucault, “Entelektüelin Siyasi İşlevi”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi / Seçme Yazılar 1*, s. 52.

öznesini hem de bilgi nesnelere belirleyecek kuralları da konumlandırır. Bu konumlandırma, söylemin sınırları dışına çıkmanın ne kadar olanaklı olacağını göstermesi açısından önemlidir. Çünkü söylem, konuşma tarzından davranış şeklinin belirlenmesine, yapılabilir, inanılabilir, itaat edilebilir, aklî olanı olmayanlardan ayırmaya kadar geniş bir alanda farklı işlevlere sahiptir. Bu bağlamda söylemi, bilgi ve iktidarı içinde taşıyan, düzenlenmiş sosyal pratikler olarak görmek olanaklıdır. Foucault bu durumu şöyle ifade eder:

İktidar ve bilgi birbirlerine tam da söylem içinde eklenirler. Ve bu nedenle söylemi, (taktik işlevi ne tek biçimli ne istikrarlı olan) kesintili bir parçalar dizisi olarak kavramak gerekir. Daha kesin şekilde belirtmek gerekirse, alımlanan söylemle dışlanan söylem ya da egemen söylemle egemenlik altındaki söylem arasında bölüştürülmüş bir söylem dünyası değil, çeşitli stratejiler dâhilinde işlerlik gösterebilecek çoğul söylemsel öğeler düşünmek gerekir.²¹⁰

Dolayısıyla söylemi sadece anlamlar çokluğu üreten bilgi yığını olarak görmek yeterli değildir. Aynı zamanda kurallar ve ilkeler çerçevesinde davranışların ve eylemlerin niteliğini betimlemesi açısından da değerlendirmek gerekir. Ayrıca söylemler tekil insan ürünleri değildir, aksine söylemler, insan grupları arasındaki iktidar-bilgi ilişkilerine bağlı olarak varlık gösterirler. Her zaman için iktidar ilişkilerine bağlı olan söylem insanları, şeyleri, bilgi ve soyut düşünce sistemlerini betimler, tanımlar ve sınıflandırır. Daha net bir ifadeyle, söylemin olmadığı hiçbir alan yoktur. Büyük bir alanı (düşünce, inanış, değer, kurum, norm, sembol, gelenek vb.) içine alacak şekilde düşünülebilecek güçlü bir yapıya sahip olan söylem, Foucault tarafından siyasi olaylar dizisi olarak ele alınır ve bu olaylar aracılığı ile iktidara uzanan bir çözümlemeye varılır. Bu nedenle Foucault, söylemi olanaklı bilgi sistemlerini oluşturması açısından birincil çözümleme konusu olarak görür.

Foucault, söylem çözümlemesine öncelikle anlamın ortaya çıkışında ya da belirlenmesinde merkezleşmenin gereksiz olduğu varsayımı ile başlar. Sonraki dönem çalışmalarında biraz daha farklı olarak söylem ile toplumsal pratikler arasındaki ilişkiler üstüne yoğunlaştığı görülür. Bir yazar, entelektüel ya da egemen düşünce merkezli olan söylem çözümlemesinden ziyade, metnin onlardan kopuk olduğu, metnin kendisiyle ilgilenildiği bir söylem çözümlemesiyle ilgilenilir. Metnin bire bir yazar öznenin ya da entelektüelin düşünce dünyasını, önyargılarını, ideolojilerini, inançlarını içerecek

²¹⁰ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 77.

şekilde okura sunması ve hakikat olarak ifadelendirilen bilginin okura yorumlama olanağı bırakmadan verilmesi, iktidar-söylem ilişkisinin farklı bir boyutunu gösterir. Aynı şekilde tarih ve eğitim alanlarında iktidar ideolojilerini telkin eden söylemlerin baskınlığı da korelatif iktidar-özne ilişkisinde önemli yer tutar. Çünkü her eğitim sistemi, birlikte taşıdıkları bilmeleri ve güçleriyle beraber, söylemlerin benimsenişini kalıplaştırmanın veya değiştirmenin politik bir yoludur.²¹¹ Zaten eğitimin gücü, bilgi ve bilimin siyasal iktidarın kontrolü altında bulunması ya da üretilmesi ve kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca tarih kavrayışına bakıldığında da durumun benzer olduğu görülür. Tarihi inanç, söylem, bilgi ve insan gruplarının karşılıklı olarak güç bildiriminde bulunduğu mücadelelerin geleceğe taşınmasında iktidar organının kullandığı aktarım vasıtası olarak gören Foucault, açıklamalarına şöyle devam eder:

Tarih, yoğunluk anlarıyla, atlamalarıyla, uzun ateşli ajitasyon dönemleriyle, bayılıcı büyüleriyle somut bir gelişme gövdesidir; sadece bir metafizikçi, onun ruhunu uzak köken ideallğinde aramaya çalışır.²¹²

Tarih, kapitalizmin efendileri olan burjuvazinin kendi hükümranlığını olgunlaştırması açısından önemli bir üründür. Çünkü iktidarın olgunlaşma sürecinde zor ve engellerle dolu aşamalardan geçerek geldiğini göstermesi için önemli bir enstrümandır. Böylece hem iktidarı işgal etme hakkını meşrulaştırarak muhalif bir devrimin tehditlerini etkisizleştirir hem de geçmişin dirilişi vurgusuyla ulusal geçmişin bütünlüğünü canlı kılmayı amaçlar.²¹³ Farklı bir bakış açısıyla geçmişteki birey ve bireye dair olan her meselede önceki iktidar mekanizmalarının kullandığı tekniklerin hatalı yönlerine dikkat çekerek mevcut iktidarın bilgi ve yönetim tekniklerini meşrulaştırma çabasıdır. Bu birincil öncülleri meşrulaştırmak ve kuvvetlendirmek için ikincil öncülleri yeren modern anlayışın esintilerinin sonucu olarak görülebilir.

Tarih, iktidarın söylemidir, iktidarın boyun eğdirmek için kullandığı vecibelerin söylemidir; aynı zamanda görkemin söylemidir ki bu, iktidar bu yolla büyüler, korkutur, devinimsizleştirir. Kısaca, bağlayan ve devinimsizleştiren iktidar, düzenin kurucusu ve teminatıdır ve tarih tam olarak, düzeni sağlayan bu iki işlevin güçlendirileceği ve daha etkili kılınacağı söylemdir.²¹⁴

Özetle, egemen sınıfın düşünceleri her çağda hâkim düşüncelerdir. Toplumun egemen maddi gücü olan sınıf aynı zamanda egemen entelektüel gücünü de egemen

²¹¹ Foucault, *Ders Özetleri (1970-1982)*, s. 25.

²¹² Akt., Michèle Barrett, *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*, Çev. Ahmet Fethi, Doruk Yay., İstanbul 2004, s. 185.

²¹³ Foucault, "Tarihe Geri Dönüş", *Felsefe Sahnesi / Seçme Yazılar 5*, s. 279.

²¹⁴ Foucault, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, s. 80.

söylemlerini de üretendir. Yani maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da kontrol eder.²¹⁵ Bilimsel ya da ilahi olduğu iddialarıyla kendi bilgi kapsamlarını yaratan iktidar ideolojileri yasaklarını ve çalışma tekniklerini yumuşatmak için söylemin gücünü kullanır, üretir ve kendine güçlü zeminler inşa eder. İktidar, ideolojisini şekillendiren bilgi türlerini söylemin çizgilerine göre şekillendirerek ilişki ağını olgunlaştırır. Ancak Foucault'nun ısrarla altını çizdiği bir nokta var ki, bunu şöyle ifade eder:

Söylemin aynı zamanda iktidarın hem aracı hem sonucu olabileceği, ayrıca karşıt bir strateji için engel, tökez, direnme noktası ve çıkışı da oluşturabileceği karmaşık ve istikrarsız bir bütünü kabul etmek gerekir. Söylem iktidarı harekete geçirir ve üretir; onu güçlendirir ama aynı zamanda da yıpratır, zayıflatır ve onun silinmesini sağlar.²¹⁶

Böylece hem muhalif sesleri etkisizleştiren materyalleri güçlendirme hem de öznelerin bireysellik haklarını ve özgürlüklerini sınırlayan uygulamaların aklîleştirme, meşrulaştırma şartları belli bir temele oturur. Gizleri ve korkularıyla toplum üzerinde yarattığı endişe hâkimiyetini söylemsel üretimlerle yumuşatarak yönetsel aşırılıklara, aksaklıklara veya eksikliklere karşı hoşgörü kapılarını aralar ve kendi varlık alanının sürekliliğini sağlayan koşulları kuvvetlendirir. Kısacası, söylem-iktidar sorunsalı, söylem üretiminin belli pratikler tarafından denetlendiği, ayıklandığı, düzenlendiği ve mevcut iktidar ideolojisine uygun olarak toplumsal yaşamın her alanına yeniden dağıtıldığı bir çözümlemedir.

3. 4. BİLGİ-İKTİDAR İLİŞKİSİ

Tarihin her döneminde elde etme, keşfetme merakının sonucu olan bilgi, insana iktidar alanları sunar, yaşama ve doğaya egemen olma, dönüştürme gücü verir. Güce sahip olma arzusundaki siyasi iktidarın, bilgiyi toplumsal yaşamın her aşamasını kapsayacak şekilde değerlendirmesi, bilgiye ayrıcalık tanınması ve elde edilmesinde öncelik vermesi söz konusudur. Bilgi, iktidarlar tarafından kontrol mekanizması olarak kullanılır ve iktidarların bütün yapıp etmelerini meşrulaştıran, haklılaştıran bir işlev görür. Bilgi-iktidar arasındaki ilişki, sürekli bir etkileşimin varlığını gösterir. İnsanoğlunun sınırlı kapasitesi ve gücüyle doğaya ve ötekilere egemen olma şansını arttırması için bilgi, önemli bir güç ve yeterliliğe sahiptir. Bu güç ve yeterliliğin

²¹⁵ Akt., Barrett, *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*, s. 20-21.

²¹⁶ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 77-78.

kullanımı, iktidar mekanizmasının oluşmasında itici bir etkidir. Hem doğa hem de toplumlar üzerinde egemen olmak, bilgi gücünü faal kullanmaya bağlıdır. Ancak modernleşmeyle birlikte kapitalist zihniyetin etkisi altında gelişen pozitivist bilim anlayışının farklı ve yeni bilimsel teknikler ve yöntemler geliştirmesi, bilginin akıl varlığı olan ve merak eden insanın bilme isteğinin ürünü olmasının dışına çıkarak iktidarın hükmetmek için kullandığı güç haline dönüşür. Bunun en güzel örneği, I. ve II. Dünya Savaşlarıdır. Foucault'nun özenle üzerinde durduğu olay da toplumsal ve kültürel pratiklerin oluşmasında ve uygulanmasında söylemsel bir ürün olarak ortaya çıkan bilgi konusudur. Söylemsel bir ürün olması, bir düzenleme hedefine odaklı olması, sosyal bir kodlamaya kaynaklık etmesi, söylemsel bir biçim olarak iktidarla kaçınılmaz bağlılığı ve her yerdeliğini koruma amacı, bilginin iktidarla iç içeliği açısından Foucault'nun özne-iktidar incelemesinde önemli bir yer işgal etmektedir. Bilgi, bir söylem ürünü olarak bağımsız, bağlantısız değildir, o iktidar bütününe işleyişinden ayrılmaz bir parçadır.²¹⁷ Bu kavrayış modern iktidarın toplumsal hayatta etkin olabilmesi ve yaşamı kontrol edebilmesi için bilgi ve iktidarın hep bir arada olması gerektiğini gösteren ve karşılıklı bir varoluşu ortaya koyduğunu haklılaştıran düşünce tarzıdır. Çünkü bilgi, insanı tanımanın, onu düzenlemenin, dönüştürmenin ve manipüle etmenin bir aracıdır. İktidar aracı olarak bilgiye duyulan gereksinim iktidara bağlılığın gücünü de artırır. Bu yüzden tüm bilgi aktarım ve uygulayış süreçleri iktidar hiyerarşisiyle belirlenir ve ona göre şekillenir. Bilgi gücünün iktidarın egemenliğini ifade ettiğini dile getiren Foucault, iktidar ile bilgi arasındaki ayrılmaz ilişkinin altını çizer.

İktidarın bilgiye, bilginin iktidara sürekli eklemeli olduğu kanısındayım ve ben bunu ortaya çıkarmayı denedim. İktidarın falanca keşfe, filanca bilgi biçimine ihtiyaç olduğunu söylemekle yetinmemeli, iktidar işleyişinin bilgi nesnelere yarattığı, bunları ortaya çıkardığı, enformasyon biriktirdiği ve kullandığı da söylenmelidir. İktidarın işleyişi sürekli olarak bilgi yaratır ve aksi yönde, bilgi de iktidar etkilerine yol açar.²¹⁸

Sosyal yaşamdan kültürel yaşama, iktisadî hayattan eğitim alanına, sağlık alanından hukuka, aile hayatından birey yaşamına kadar birçok düzenlemenin gerçekleştirilmesinde bilgiye duyulan ihtiyaç, iktidarın bilgiyi önemli bir konuma yerleştirmesine neden olur. Bireyin aynı zamanda hem özne hem de nesne olması

²¹⁷ Barbara Townley, Foucault, Power/Knowledge, and Its Relevance for Human Resource Management, *The Academy of Management Review*, Vol. 18, No. 3, Jul., 1993, Published by: Academy of Management, s. 521.

²¹⁸ Foucault, "İktidarın Gözü", *İktidarın Gözü / Seçme Yazılar* 4, s. 35.

durumuna göre değerlendirilen (bilimsel) bilgi, iktidar için ideolojiye itaat edecek normleştirilmiş bir insan tipinin sunulmasında yardımcıdır. Yani modern bilim anlayışının gördüğü işlev, ortaçağda dinin gördüğü işlevle aynıdır: Egemen güç ve iktidar ilişkilerini meşrulaştırmak.²¹⁹

Mevcut ideolojiler kapsamında yeni bireyler yaratma teorilerine kapı açan bilgi, iktidarın daha rahatça idare etmek istediği bir toplumsal yapının inşa edilmesinde önemli bir faktördür. Yani iktidarın çıkarları ile doğru orantılı olan bilgi üretimi, dünyayı yeniden kurmak ve şekillendirmek için bir araçtır. Tıp, eğitim, cezalandırma alanındaki değişmeler ya da yeni algılama biçimleri, bilginin iktidarı ürettiği ya da iktidarın bilgiyi ürettiği tarzındaki anlayışı ortaya koymak için yeterlidir:

İktidarın bilgi ürettiğini (ve bunun yalnızca bilgiyi yararlandığı için teşvik ederek veyahut da yararlı olduğu için uygulayarak yapmadığını), iktidar ve bilginin birbirlerini doğrudan içerdiklerini; bağlantılı bir bilgi alanı oluşturmadan iktidar ilişkisi olamayacağını, ne de aynı zamanda iktidar ilişkilerini varsaymayan ve oluşturmayan bir bilginin ve bilgi alanının olamayacağını kabul etmek gerekir.²²⁰

Kaldı ki her iktidar, mevcudiyetini devam ettirecek ve egemenlik gücünü yenileyecek bilgiyi üretir. Bilgi, ötekileri denetlemek, liderlik etmek ve yönetmek için önemli bir silahtır. Bilgi ve bilimin iktidar denetiminde oluşu, toplum üzerinde iktidarın nüfuzlu olmasını sağlar. Her siyasi erk, bilimsel gelişimlerin takipçisi olarak bilgiyi denetimleri altına almak ister. Çünkü insanların iç dünyalarının yanı sıra bilgi kaynaklarına veya alanlarına hükmetmek davranışlarının belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla iktidar bilgiyi arzulayan, yaratıcı olan, olumsuz olmayandır. Bu bağlamda Foucault, bilgi-iktidar ilişkisinde iki anlayış üzerinde yoğunlaşır. Birincisi, bilginin iktidarı yaratması ya da iktidarın bilgi kazanımlarıyla geliştirilmesi vasıtasıyla bilgi-iktidar arasındaki ilişkinin çözümlenmesi, ikincisi de bir şeyin biri veya bir şey üzerinde işleminin ötesinde, iktidarın nesnelere yaratan, üreten ya da bütünleyici olduğunun gösterilmesidir.²²¹ Çünkü Aydınlanma felsefesinin doğru bilgiyi iktidar ilişkilerinden bağımsız, nesnel bir çerçeveye yerleştirdiği görülmektedir. Ancak Foucault bilgiyi, hem iktidarla ayakta duran söylemlere gereksinimi nedeniyle hem de bilginin kullanımının stratejik olmasından dolayı bir iktidar olgusu olarak ele alır.²²²

²¹⁹ Muammer Tuna, "Modern Çağda Bilimin İşlevselliği", *Bilim ve İktidar*, ed. Esin Candan, Nida Kamil Özbek, Mustafa Öziş, Dipnot Yay., Ankara 2008, s. 333.

²²⁰ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 65.

²²¹ Townley, *Agm.*, s. 521.

²²² Deveci, *Agm.*, s. 30.

İktidar ve bilgi arasındaki sarmal ilişki, Foucault'nun çözümlemesi bağlamında düşünüldüğünde dışlama, hapsedme, gözetleme, kontrol etme, denetleme, normalleştirme, nesneleştirme pratikleriyle ortaya çıkan birçok disiplinin oluşması, yeni iktidar tekniklerinin geliştirilmesi ve uygulanışı noktasında da etkilidir. İktidarın uygulamalarına bilimsellik katarak yapılanların hem tanımlanmasına hem de haklılaştırılmasına katkı sağlaması siyasal çıkarlar açısından önemlidir. Foucault, ideoloji ve bilimin birbirini dışladığı düşüncesini eleştirir. Şayet bu eleştirilerin maksadı, bilimin iktidardan ayrılamayacağını ya da ideolojinin bilinir olduğuna yönelikse bu, bilimin geçerliliğinin ve gerçeklik iddialarının sarsılmasına neden olur. Ayrıca, bu sonuç bilgi ve iktidarın asla birleştirilemeyeceği fikrine temel dayanaktır. Birçok eleştiriye karşı Foucault, bilimin sadece bir bilgi pratiği olarak ele almasında ve bilimin ideolojik işlevlerini göstererek bilginin önermelerinin geçerliliğinin ya da meşruluğunun eleştirilmemesinde ısrar eder. Bilimin içinde önermelerin nasıl kurulduğunun, resmileştiğinin ve onaylandığının, bilginin nasıl sistemleştirildiğinin işaretleri olan dâhili “asgariler” vardır.²²³ Örneğin, akıl hastaneleri, hapisaneler, kapatma evleri, hastaneler, klinikler psikoloji, sosyoloji, tıp, mimari alanlardaki bilimsel teknikleri, bilirkişilerin önerilerini ve kararlarını bilimsellik başlığı altında evrenselleştirerek iktidarın toplumu ikna etmede kullandığı araçlar olması bakımından örnek teşkil ederler.

Genel hastane tıbbi bir kurum değildir. Daha çok yarı adli bir yapı olup, daha önceden oluşmuş yetkilerin yanı sıra ve mahkemelerin dışında karar veren, yargılayan ve infaz eden bir cins yönetsel bütündür.²²⁴

Yine Foucault'ya göre kapatma, iktidarın rezaleti önleme arzusunun ve en azından meşruluğun temellendirilmesinde kullanılan uygulamadır.²²⁵ Dolayısıyla modernitenin en önemli özelliklerinden biri olan evrensellik kavrayışı da egemenlik alanının genişletilmesinde bilgi-iktidar ilişkisinin kullandığı bir başka araçtır. Çünkü tüm egemen güçler, ideolojilerini bölgesel veya dünya ölçeğinde nüfuz etme amacına uygun olan evrenselci söylemlerle güçlendirirler. Dolayısıyla bilgi, iktidarı elde etmede, siyasal çıkarların ya da ideolojinin aksine edimlerin engellemesinde, toplumsal normalleştirme sürecinin gerçekleştirilmesinde önemli bir öğedir. Foucault, iktidar deneyimlerinin belli bilgi türlerini ürettiğini ve bilgi şekillerinin özgür bir biçimde

²²³ O'Farrell, *Age.*, s. 96-97.

²²⁴ Foucault, *Deliliğin Tarihi*, s. 91.

²²⁵ Foucault, *Age.*, s. 226.

kompleks iktidar ağında ortaya çıkmadığını ifade eder.²²⁶ Bilgi, iktidar deneyimlerinin güçlendirilmesinde bir başka yoldur. Bilgi ve iktidar birbirlerinin alternatifi olarak işler. Farklı bilgi türlerini üreten iktidar mekanizmasının insanların var oluşu ve eylemleri üzerinde kolektif bir bilgi ve inceleme amaçladığı ortadadır. İktidar ilişkilerinde verili bir ilişki olması, belli bir zaman dilimi içinde var olması, iktidar sahibinin kim olduğu, kimin kim üzerinde etkide bulunduğu sorgulanması önemsizdir. Önemli olan, toplumsal yapıya yayılmış söylem ve pratiklerin birbiri üzerinde etkili olması ve tarihsel bir olgu olarak ele alınan iktidarın bilgiyle birlikte hem olanaklılığı hem de toplumsal dolaşıma sokulmasıdır.²²⁷

Modern toplumda bilgi-yönetim ilişkisi birincil niteliğe sahiptir. Bilgi, toplumu modernleştirip kalkındırırken aynı zamanda iktidarla ilişkisinde yönetme, nüfusu denetleme, kontrol etme koşullarının oluşmasında iktidarla ilişki içindedir. Bu bağlamda iktidar, bilgi aracılığıyla modern toplumda insanlara özgürlük ve hareket etme olanağı verir. Ancak bu özgürlük ve hareket alanının sınırlarını yine iktidar belirler. Yani bilgi-iktidar ilişkisinde bilgi, modern toplumun bir disiplin toplumuna dönüştürülmesinde iktidarın temel yönetimi, tekniğidir. Ancak dikkat edilmesi gereken bir husus, bilginin bireyin özgürleşmesinde iktidar baskısına karşı kullanabilecek önemli bir araç olmasıdır. Çünkü bilgi-iktidar ilişkisinde iç içe geçmişliğin ve bağlaşıklık bir yapının olduğu açıkça ortadadır. Kaldı ki iktidar direnişi de içinde barındırır. Bu nedenle her ne kadar güçlü karşısında insanın yaşam hakkının korunması ve insanın haklarından feragat edip kendisini temsil etme hakkını iktidara bırakarak ona değer atfetmesi söz konusu olsa da bilgi iktidarın bekâsı açısından normalleştirme sürecine uyumlu bireyler yaratılması noktasında o kadar değerlidir.

Sonuç olarak, Bacon'ın ifade ettiği gibi "bilgi, güçtür". Bilgi hem iktidarlarını sürdürmek isteyenler hem de toplumu ve hayatı dönüştürmek isteyenler için vazgeçilmezdir. İktidarın yeni bilgi nesnelerinin ortaya çıkmasına yol açması ve hatta onları yaratması bağlamında düşünülmesi gerektiğine vurgu yapan Foucault, bilginin iktidarın sonuçlarına daha canlılık kazandırdığını düşünür. Bilgi olmadan iktidar ve iktidar olmadan bilgi üretiminin var olması olanaksızdır.²²⁸

²²⁶ O'Farrell, *Age.*, s. 101.

²²⁷ Deveci, *Agm.*, s. 30.

²²⁸ Madan Sarup, *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*, Çev. A. Baki Güçlü, Ark Yay., Ankara 1995, s. 93.

3. 5. CİNSELLİK-İKTİDAR İLİŞKİSİ

Foucault'nun çalışmalarının esasını oluşturan iktidar ve özne kavramlarının detaylı bir şekilde incelendiği bir diğer alanda cinsellik-iktidar ilişkisidir. Bu ilişkinin özelliği, daha önce kabul gören iktidar anlayışlarının dışına çıkarak, orijinal bir şekilde cinsellik sorununa bir iktidar sorunu kapsamında bakılmasıdır. Bu yeni anlayışa göre iktidar, karmaşık bir yapıya sahip olan, sınırlayıcılığından çok üretici niteliğiyle de işlerlik gösteren bir mekanizmadır. İktidar, bir ilişkiler ağının dışında olan (ki bunlara cinsel ilişkiler de dâhil), belli bir hiyerarşik sıralama içinde yukarıdan aşağıya doğru işleyen katı bir yapısal örgütlenme değildir. Ayrıca ele geçirilen, yalnızca sahipliği olan, baskı ve zorlama kullanan ve sabit bir ilişkiyi anımsatan bir yapılanma da değildir. Foucault'nun tanımladığı şekliyle iktidarı şöyle anlamak gerekir:

Bana göre iktidardan ilk önce uygulandıkları alana içkin olan ve kendi örgütlemelerini kuran güç ilişkileri çokluğunu anlamak gerekir; yani, mücadeleler ve karşı karşıya gelmeler yoluyla bu ilişkileri dönüştüren, güçlendiren, tersine çeviren hareketi anlamak; bu güç ilişkilerinin, bir zincir ya da sistem, ya da tersine onları birbirlerinden tecrit eden farklılıklar ve karşıtlıklar oluşturacak biçimde birbirlerinde buldukları dayanakları anlamak ve nihayet, genel çizgisi ya da kurumsal saydamlaşması devlet aygıtlarında, yasanın formüle edilmesinde ve toplumsal hegemonyada gelişen stratejiler – söz konusu güç ilişkileri bu stratejilerin içinde etkili olurlar- anlamak.²²⁹

Bu iktidar algılayışı, cinsellik sorununu daha yeni ve farklı bir çözümlemenin odağına yerleştirmek için olanaklar sunar. Cinsellik, insanın doğası ile ilintili bir sabit değildir. Modern anlayış çerçevesinde olgunlaşan, iktidar mekanizmaları tarafından üretilen bir tertibattır. Başlangıçta Hıristiyanlığın günah çıkarma geleneğiyle ilişkili olan bu tertibat, cinselliği detaylı bir incelemenin nesnesi haline getirir. İtirafın bir teknik olarak kullanılmasıyla cinsellik kurumsal bir niteliğe dâhil edilmiştir. Böylece cinselliğin söyleme geçirilmesi aşaması söz konusu olmuş ve cinselliğin yok sayılma, yasaklanma, gizleme, karşı çıkılma durumu söylemselleşme ve tasvir edilme gibi tekniklerle iktidar tarafından kuşatılmaya başlamıştır. Cinsellik, Hıristiyanlığın günah çıkarma geleneğiyle söylemsellik kazanmış ve daha sonraki dönemlerde konuşurmanın klinik kodlaması biçiminde sunulması, yorumlama tekniği, genel ve nedensel bir ön kabul olarak kabul edilmesi, itirafın tıbbîleştirilmesi yöntemleriyle cinselliğin gizemsellikten bilimselliğe geçişi sağlanmıştır. Dolayısıyla anlam değeri olan bir etki olarak cinsellik, iktidarın

²²⁹ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 71-72.

biçimlendirdiği, ortaya çıkardığı ve denetim altına aldığı bir tertibata dönüşmüştür. Toplumsal, zihinsel ve bedensel etkenlerin cinselliğe yön verdiği ve bu etkenlerin bilimsel yöntemlerle açıklandığı görülür. Ancak bu durum cinselliğin incelenmesi sürecinde farklı sonuçların ortaya çıkmasına da neden olur. Cinsel davranışlar belli sınıflandırmalarla (sapkın, normal, heteroseksüel, homoseksüel, vb.) bilimsel, yasal ve tıbbi alanlarda oluşan normlar ve kurallar kümesinin nesnesi olur. Fakat çeşitli kurallar çerçevesinde yapılan bu sınıflandırma, sıradan bir sınırlandırma ya da engelleme (cezalandırma, öldürme vb.) örneği oluşturmaz. Çünkü cinsellik incelemesinin ana iskeletini, yasaklayıcı bir iktidar mekanizması değil, insanın bilme merakını öne çeken, öznenin kendini tanıma ve bu yolla kendini kurma sürecini destekleyen üretken bir iktidar bilinci oluşturur. Bir başka ifadeyle cinsellik tertibatı, birinin ya da bir şeyin dıştan müdahalesiyle öznelere cinsel edimlerini sınırlandırmak üzere kurulan bir kontrol sistemi değildir. Cinsellik, psikiyatri, kriminoloji, tıp, hukuk, fizyoloji gibi kurumlar tarafından şekillendirilen bir iktidar aygıtıdır. Bu şekliyle cinsellik, modern öznenin kurulması süreciyle doğrudan ilintilidir.

Cinsellik, Yunan, Roma, Hıristiyanlık dönemlerindeki çeşitli belgelerle çeşitli yorumların yapıldığı bir kavramdır. Antik dönemde normal, doğal, olumlu anlamda kullanılırken, Hıristiyanlık günahla bağlantılı olarak algılamış, cinsellikten uzak bir yaşamın ruhu dingiliğe kavuşturacağına yönelik öğütlerle kontrol altına alınmaya çalışmıştır. Cinselliğin tarihsel yapılandırması, iktidar pratikleri ve söylemlerle bağlantılı, farklı bir tertibat olarak XVIII. yüzyılın başlarında inceleme sahası genişler. Başlangıçta, cinsellik bir kışkırtma ya da tahrik tekniği olarak Hıristiyan ahlâkıyla, günahla, bedensel isteklerle bağlantılı bir dini söylem üzerinde varlık bulmuştur. Fakat hastalıkların artması ve yayılması, toplumsal istatistikler, fuhuş gibi konular yavaş yavaş nüfus bilimcilerin ve denetleyicilerin ilgisini çekmiştir.²³⁰ XIX. yüzyıldan itibaren artık cinsellik iktidarın stratejilerinden bir olarak siyasal alanın önemli öğelerinden biri olmuştur. Cinsellik hem yönetimi hem de bireyi içine alan bir mesele haline gelmiştir. Böylece cinsellik net bir biçimde beden bireysel disiplinleri ile nüfusun düzenlenmesi arasındaki bir birleşim noktasında konumlanmıştır. Burada önemli bir noktaya da değinmek gerekir. Hıristiyanlığın cinsellik olgusunu olumlu karşıladığı tek nokta, tek eşliliğin söz konusu olduğu evlilik bağıdır. Ancak devam eden süreçte evlilik bağının

²³⁰ Hubert L. Dreyfus, Paul Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Harvester Wheatsheaf, New York, London 1982, s. 170.

dışında şekil kazanan cinsellik tertibatını, stratejik iktidar tekniklerine göre şekillenen bir inşa olarak görmek de olanaklıdır. Cinsellik, bir disipline etme aracına dönüşmesinin yanı sıra, nüfus oluşumu, doğum ve ölüm oranı gibi konuları da içine alacak şekilde tüm yaşam alanına etkisi olan bir özelliğe sahiptir. Toplumsal düzenleme ve disipline etme noktasında da siyasi bir önem kazanır.²³¹ Dolayısıyla cinsellik tertibatının varoluş nedeni, kendini yeniden üretmek değil, bollaştırmak, yenilemek, icat etmek, eklemek, bedenlere giderek daha ince ayrıntıları kuşatacak biçimde sokulmak ve gitgide daha bütünsel biçimde denetlemek şeklinde ifade edilebilir.²³²

Bilgi ve söylem gibi cinsellikte bir iktidar stratejisi olarak normalleştirme sürecinin bir diğer basamağını oluşturur. Bu süreçte önemli olan, bilimsel alan içinde yeni bir form kazandırılmaya çalışılan cinselliğin, iktidarın bir diğer hedefini hayata geçirmesine olanak sağlamasıdır. Bu hedef, *arî ırk*'tır. Temelini insan soyunun bilimsel olarak iyileştirilmesi ve hastalıklardan bilinçli uygulamalar yoluyla kurtulma bilincini işleyen bir iktidar anlayışı oluşturur. Bu çerçeveden bakıldığında, soy iyileştirilmesi olarak tanımlanan öjenizm kavramı, kusursuzluk arayışı içindeki iktidar erkinin kan bağıyla ilişkili olarak seçkin insan topluluğu oluşturma hedefini işaret eder. Yani olumsuzluk içeren anlamda saf ırkçılığı ifade eder. Nüfus, aile, toplum gibi hiyerarşik bir sınıflandırmada ırkın saflığını kullanan disipline dayalı bir iktidarın oluşumu söz konusudur. İktidar, sürekli var olma arzusunu saf ırkın yaratılması arzusuyla pekiştirir. İktidar, bu düşüncesini arî ırk zihniyetini arayan bir iktidarın yayılıp gelişmesi hayaliyle de ötekilere dikte eder. Bu duruma Foucault şu örnekle açıklık kazandırır:

Nazizm, kan düşleleriyle disipline dayanan bir iktidarın son örneklerinin en naif ve en kurnaz –ve kurnaz olduğu için naif–birleşimini oluşturdu. Toplumun öjenik biçimde bir düzene sokulmasına ve bunun gerektirdiği şekilde sınırsız bir devletleştirme örtüsü altında mikro-iktidarların yayılıp güçlenmesine, üstün bir kanın düşsel heyecanı eşlik ediyordu.²³³

Bu nedenle arî ırk söylemi, iktidar mekanizmasının toplumu birleştirmek ve bir arada tutmak için ortaya koyduğu problemleri bir strateji olarak görülür. Bu zihniyetin problemleri olmasının nedeni, bu tarz bir yorumlamanın siyasi iktidar tarafından kullanılan bir araç olması halinde diğer toplumlarla ilişkilerin düşmanlık aşamasına

²³¹ Foucault, "İktidarın Halkaları", *Özne ve İktidar / Seçme Yazılar 2*, s. 152-153.

²³² Foucault, "Özne ve İktidar", *Age.*, s. 82.

²³³ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 110.

vardırılabilceği endişesidir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı yılları Alman politikasının sonucu olan Yahudi Soykırımını örnek niteliğindedir.

Özetle, iktidar mekanizmasının oluşmasında ve işleminde merkezi bir yer işgal eden cinsellik, iktidarın baskı alanından kurtarılmak istenen doğal güdüsel bir olgu değildir. Aksine öznenin kendisini kurması ve kendini tanıması açısından incelenmesi gereken bir tertibattır. Görüldüğü gibi, cinsellik düşüncesini farklı stratejileriyle ortaya çıkaran şey, cinsellik tertibatıdır. Bu söz konusu tertibatta iktidar cinselliği bütünlüğün ve kısmîliğin, ilke ve eksikliğin, mevcudiyet ve yokluğun, aşırılık ve yetersizliğin, işlev ve içgüdünün, amaç ve anlamın, gerçek ve hazzın oyununa tâbi kılar.²³⁴ Bedenleri uyarmak, hazları yoğunlaştırmak, söylemi kışkırtmak, bilimleri oluşturmak, denetim ve dirençleri pekiştirmek, bilgi ve iktidarın stratejilerine uygun olarak büyük bir ağın görünümünü ele almak, genel bir cinsellik-iktidar kuramının iskeletini oluşturur.²³⁵ Böylece cinsellik-iktidar ilişkisi Foucaultcu teoriler bağlamında, baskıcı iktidar hipotezini bir tarafa bırakıp öznenin durumunu yeni bir iktidar yapısıyla ele alan, arzunun baskıdan kurtarılışını, hazzın ve zevkin yoğunluğu içinde izah eden, ortaya koyan, öne çeken incelemedir.

²³⁴ Foucault, *Age.*, s. 113.

²³⁵ Megill, *Age.*, s. 37.

SONUÇ

Bu çalışmada, modern ve öncesi özne ve iktidar kavramsallaştırmasında etkili unsurlar ve Foucault'nun bu kavramsallaştırmaya ilişkin teorik yaklaşımları ve eleştirileri incelenmeye çalışılmıştır. Buna göre, Foucault'nun özne-iktidar ilişkisini değerlendirirken aydınlanma geleneği ve modernitenin olmazsa olmaza dönüştürdüğü bölünmez bir bütün olarak özne, postyapısalcı/postmodern düşünce ile özünde tekil olmayan, bölünmüş, heterojen, çokkatlı bir inşa olarak tartışılır. Modern özne doğayla girdiği ilişkide doğayı denetimine almaya çalışan tahakkümcü ve totaliter bir temel üstüne kuruludur. Var olan her şeyi denetimi altına almayı arzulayan modern özne, akla, bilime ve bilimsel bilgiye kayıtsız şartsız bağlıdır. İnsanlığın geleceğini, insanlığın her anlamda ilerlemekte olduğuna ilişkin sarsılmaz inancına bağlıdır. Öznenin formel bilginin bir problemi haline getirilmesi ve modernitenin özne/öznelere toplumsal bir özne haline dönüştürmesiyle bu süreç devam eder. Batı düşüncesinin temel varsayımlarını, kavram ve karşıtlıklarını yıkıcı, eleştirel bir tutumla yerinden etmeye çalışan çağdaş felsefenin önemli isimlerinden Foucault da modern öznenin birey olarak kurulmasını araştırır. Bilimin problem alanı haline getirdiği özne, aslında, iktidar ve iktidar kurumlarının nüfuz edebilme amacı doğrultusunda bir standartlaştırmanın ürünü olarak karşımızdadır. İktidarı bir fenomen olarak çözümleme gayesinde olmayan Foucault'nun gerçek hedefi, insanların Batı kültürü içinde özneye dönüştürülme süreçlerinin tarihini yapmaktır. Bu belirlemede modernitenin ortaya koyduğu kavramların da iktidar ve iktidar kurumlarının meşruluk iddiasını temellendirmede kullandığı araçlar olduklarına dikkat çeker. Foucault, öznenin evrensel, bütünlükçü, homojen yapısından uzak durarak, özneyi Aydınlanma ve modern anlayışın kısırcısından kurtarmanın peşindedir. Bu her şeyden önce iktidarın bireyselleştirme girişimine karşı bir zorunluluktur.

Modern anlayışın normalleştirme sürecinde önem verdiği delilik, suç, hastalık, bilgi, cinsellik gibi deneyimlerin ve bu deneyimlerin karşılıklı bir ilişki içinde olduğu iktidar sistemlerinin çözümlenmesi Foucault'nun felsefi düşüncelerini temellendirmesi açısından önemlidir. İktidar olgusunun toplumsal yapı içinde karmaşık stratejik bir durumu işaret etmesi, iktidar nedir sorusuna verilecek cevabın değişmez, tözsel ve aitlik bildirimini çerçevesinde olamayacağını gösterir. Çünkü kavram ve yapı olarak iktidar,

karmaşık toplumsal ilişkiler ve karşılıklı etkileşimlerden başka bir içeriğe sahip olması durumunda, kuramsal ve genel geçer bir tanıma ulaşmanın olanaksız olduğu, özü olmayan, ortaya çıktığı durum ve ilişkilere göre çok farklı şekillerde uygulanan bir olgudur. Yani iktidar kavramının, zorbalığın, baskının, tahakkümün, kişi veya zümrenin güç bildiriminin tasviri olmaktan öteye geçmemesi söz konusudur. Ancak Foucault'nun Batı kültüründeki geleneksel anlayışa duyulan inancı sarsan yeni iktidar anlayışı, bütünü içine alan ve karşılıklı etkileşimin ürünü bir mekanizmanın ortaya çıkarılması açısından önemlidir. Çünkü iktidar tarihi kökenlerine inilerek uzun uzadıya incelenmesi gereken bir şey değildir. Yalnızca bireylerarası ilişkiler etrafında araştırılması gereken, birinin bir diğerini belirlemede bir tür spesifik ilişkiyi gösteren, tamamen zorlamayı dışlayan bir mekanizmanın ifadesidir. İktidarın uygulanabilirliğinin her türlü davranışın, farklı tavırların, çeşitli tepkilerin dışlanmadığı, yüz yüze gelmekten korkulmadığı bir ortamda, yani özgürlük durumunda gerçekleşeceğinin altı çizilmelidir. Bu bağlamda, iktidar baskı unsurunu kullanan, engelleyen, bireyler üzerinde tahakküm uygulayan, susturan, korku ve endişe iktidarı olmamalıdır. İktidar, mutlaka direnişe olanak sağlamalıdır. Çünkü direnişin varlığı özgürlüğün olduğunu göstermesi anlamında önemlidir. Kaldı ki şayet her yerde iktidar varsa, o halde her yerde özgürlük, iktidar ilişkileri ve direniş de vardır. Çünkü iktidar özgür özneler üzerinde ve onlar özgür oldukları sürece işler. Aksi takdirde ilişki tek yönlü, sabit hale gelir ve artık iktidar ilişkilerinden söz edilemez. Böyle bir durumda yalnızca baskı ve baskının olduğu her yerde korku iktidarı vardır. Dolayısıyla iktidar az da olsa özne ile sınırlıdır. Çünkü iktidar ilişkileri özneliği kesin olarak bitiremez ya da iktidara karşı direnmeyi tamamen olanaksız hale getiremez. İktidarın kullandığı disiplin altına alma ve bunu yaparken de güç kullanma derecesi sınırlı olmak zorundadır. Tersi bir durumda iktidar ya varlık nedenini yitirir ya meşruluğunu kaybeder ya da mevcut ilişki iktidar olmaktan çıkar.

Modern iktidar egemenliğini devam ettirmek ve denetim ve bağlılıkla kendine tabi kıldığı özneler yetiştirmek adına birçok teknikler geliştirilir. Modern iktidar tedavi eder, iyileştirir, ıslah eder. Bundan kasıt, insanların zihinlerinin kontrol edilmesi ve onların iktidar istekleri doğrultusunda oluşturulması ve yaşatılmasıdır. Hapishaneler, akıl hastaneleri, klinikler, okullar, yetiştirme yurtları vb. ortaya çıkışında insan olmağlığı ön plana alıyor görünse de, ilerleyen dönemde anlayış değişikliğine uğrayarak ideolojinin hizmetine sunulan kurumlara dönüşmüştür. Eğitim, sağlık, hukuk, güvenlik

gibi sosyal bir devlet anlayışında bireylere herhangi bir amaç güdülmeden sunulması gereken hizmetler iktidar aygıtları haline gelmiştir. Foucault'nun bu tarz bir yapıya getirdiği eleştirinin niteliği iktidarın doğrudan veya dolaylı tahakkümle ortaya koyduğu disiplin biçimini yeni bir algılayışla düzenleyici iktidar mekanizması etrafında yeniden inşa etmektir. Doğrudan disiplin uygulayan (ceza, işkence, uzaklaştırma, infaz, sürgün vb.) değil, her bir bireyin içinde yer aldığı, özgür özneler üzerinde işleyen, üreten bir iktidar anlayışı geleneksel yapının bertaraf edilmesinde yeterlidir. Çünkü iktidar merkezî değil, görünmezdir, her yerdedir ve iktidarın oluşması ve devam etmesinde bilgi önemli bir öğedir. Bilgi, modern anlayışın vurgu yaptığı tarzda hayata müdahale edebilmek için özellikle bilimsel bilgiye duyulan ihtiyaç bağlamında ele alınır. Söylem ve söylemsel bir ürün olan bilgi, modern iktidar lehine sistematik bir şekilde tüm yaşam alanlarına belli kurallar çizmede etkilidir. Aydınlanma, bilgi temelli işleyen modern iktidara bilgi ve söylemler oluşturmuş ve modern yaşamı bireyler üzerinden sınırlamıştır. Bu, hangi önermelerin kabul edilip, hangilerinin dışlanacağına sınırının çizilmiş olması anlamına gelir. Hakikatin iknalarla meşrulaştırılması, söylemsel bilgilerinde yapısal bir iktidar ilişkisi içermesi, bilgiyi ister istemez iktidara bağımlı kılar.

Sonuç olarak, Foucault'da insan tarihsel bir varlık olarak ortaya çıkar. Ancak bu ortaya çıkış yakın dönemde gerçekleşir. Bu nedenle insan kendini varoluşunda arayan ve bu varoluşta sorgulayan bir varlıktır. İktidar ise düzenleyici ve pratikte belli tipte beden ve zihinler üretmeye çalışan, direnmeye olasılık bırakan, düzenlenmiş ve disiplin altına alınmış sosyal ilişkilerin ve kimliklerin yaratmasıyla üretkendir. İktidar ilişkileri, bireyler arasında, aile ve eğitim kurumlarında, siyasi yapılarda vb. olmak üzere, insan ve insanın içinde olduğu tüm ilişkilerde son derece geniş bir alana yayılarak vardır.

KAYNAKÇA

- AKARSU, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998.
- ALTHUSSER, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yay., İstanbul 2008.
- ARENDR, Hannah, *Şiddet Üzerine*, Çev. Bülent Peker, İletişim Yay., İstanbul, 2009.
- BARRETT, Michéle, *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*, Çev. Ahmet Fethi, Doruk Yay., İstanbul 2004.
- BARTHES, Roland, “Yazarın Ölümü”, *Edebiyat Eleştirisi*, Çev. Hüsamettin Çetinkaya, İzmir, Güz 1993.
- BERNAUER, J. W., *Foucault'nun Özgürlük Serüveni*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., İstanbul 2005.
- BOYNE, Roy, *Foucault ve Derrida'da Aklın Öteki Yüzü*, Çev. İsmail Yılmaz, Bilgesu Yay., Ankara 2009.
- _____, *Foucault ve Derrida'da Feminizm ve Ayırım*, Çev. Ayşe Banu Karadağ, Sel Yay., İstanbul 1998.
- CALLINICOS, Alex, *Postmodernizme Hayır*, Çev. Şebnem Pala, Ayraç Yay., Ankara 2001.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2002.
- ÇAĞAN, Kenan, “Entelektüel İngesi Üzerine”, *Entelektüel ve İktidar*, ed. Kenan Çağan, Hece Yay., Ankara 2005.
- _____, “İktidarla İmtihan Süreçlerinde Entelektüelin Durumu”, *Entelektüel ve İktidar*, ed. Kenan Çağan, Hece Yay., Ankara 2005.
- ÇELİK, Sara, “Descartes'tan Foucault'ya Modern Özne ve Dönüşümleri Sorunu”, *Özne*, 7. Kitap, Bahar, 2007.
- DELİCE, Engin, “Şiddetin Epistemolojisi ya da Bilincin Gerçeklik Restorasyonu”, *Felsefelogos*, Sayı 37, 2009/1.
- DEVECİ, Cem, “Foucault'nun İktidar Kavramsallaştırmasında Siyasal Boyutun Ayrıştırılamazlığı”, *Doğu Batı*, Sayı 9, 1999.
- DREYFUS, H. L., Rabinow, P., *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Harvester Wheatsheaf, New York, London 1982.
- DUHM, Dieter, *Kapitalizmde Korku*, Çev. Sargut Şölçün, Ayraç Yay., Ankara 2002.

- DOĞAN, D. M., *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yay., Ankara 2001
- EAGLETON, Terry, *İdeoloji*, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yay., İstanbul 2005.
- EBENSTEIN, William, *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, Çev. İsmet Özel, Şûle Yay., İstanbul 2003.
- EDWARDS, Richard, “Actively seeking subjects?”, *Foucault and Lifelong Learning: Governing The Subject*, ed. Andreas Fejes, Katherine Nicoll, Routledge, New York 2008.
- ERKAN, Mukadder, *Samuel Beckett: İfadenin Arayüzü/ Arayüzün İfadesi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2005.
- FALZON, Christopher, *Foucault ve Sosyal Diyalog*, Çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yay., İstanbul 2001.
- FITZPATRICK, Peter, “Foucault’s Case: Subject and Subjection in Law”, *Michel Foucault: Critical Assessments*, Vol. 7, ed. Barry Smart, Routledge, London 1995.
- FOUCAULT, Michel, “Yazar Nedir?”, *Edebiyat Eleştiri*, Çev. Osman Akınhay, İzmir, Güz 1993.
- _____, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan, Birey Yay., İstanbul 1999, s. 60.
- _____, *Bir Aile Cinayeti*, Çev. Erdoğan Yıldırım, Alev Özgüner, Ayrıntı Yay., İstanbul 2007.
- _____, *Büyük Kapatılma: Seçme Yazılar 3*, Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin, ed. Ferda Keskin, Ayrıntı Yay., İstanbul 2005.
- _____, *Cinselliğin Tarihi*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yay., İstanbul 2007.
- _____, *Deliliğin Tarihi*, Çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- _____, *Ders Özetleri (1970-1982)*, Çev. Selahattin Hilav, YKY., İstanbul 1993.
- _____, *Dostluğa Dair*, Çev. Cemal Ener, Telos Yay., İstanbul 1992.
- _____, *Entelektüelin Siyasi İşlevi/ Seçme Yazılar 1*, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ferda Keskin, ed. Ferda Keskin, Ayrıntı Yay., İstanbul 2005.
- _____, *Felsefe Sahnesi/ Seçme Yazılar 5*, Çev. Işık Ergüden, ed. Ferda Keskin, Ayrıntı Yay., İstanbul 2004.
- _____, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- _____, *İktidarın Gözü/ Seçme Yazılar 4*, Çev. Işık Ergüden, ed. Ferda Keskin, Ayrıntı Yay., İstanbul 2003.

- _____, *Kelimeler ve Şeyler*, Çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- _____, *Kliniğin Doğuşu*, Çev. Temel Keşoğlu, Doruk Yay., Ankara 2002.
- _____, *Michel Foucault: Yapısalcılık ve Post Yapısalcılık*, Çev. Ümit Umacı, Ali Utku, Birey Yay., İstanbul 2001.
- _____, *Özne ve İktidar*, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınbay, ed. Ferda Keskin, Ayrıntı Yay., İstanbul 2005.
- _____, *Psikoloji ve Ruhsal Hastalık*, Çev. Muhsin Hesapçioğlu, Birey Yay., İstanbul 2000.
- _____, *Politics Philosophy Culture: Interviews and Other Writings 1977-1984*, ed. Lawrence D. Kritzman, Routledge, New York 1988.
- _____, *Sonsuza Giden Dil/Seçme Yazılar 6*, Çev. Işık Ergüden, ed. Ferda Keskin, Ömer Albayrak, Ayrıntı Yay., İstanbul 2006.
- _____, *Söylem Düzeni*, Çev. Turhan Ilgaz, Hil Yay., İstanbul 1987.
- _____, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, Çev. Şehsuvar Aktaş, YKY., İstanbul 2001.
- FREUD, Sigmund, *Freud Seçmeler*, Çev. A. Avni Öneş, Milliyet Yay., 1972.
- _____, *Psikanaliz Nedir ve Beş Konferans*, Çev. Kamuran Şipal, Bozak Yay., İstanbul.
- FROMM, Erich, *Çağımızın Özgürlük Sorunu*, Çev. Bozkurt Güvenç, Özgür İnsan Yay., Ankara 1973.
- GILLAN, Gart, "Foucault and Nietzsche: Affectivity and the Will to Power", *Michel Foucault: Critical Assessments*, Vol. 5, ed. Barry Smart, Routledge, London 1995.
- GOLDEN Dictionary*, haz. N. Arıkan, G. Yenal, G. Taşpınar, Altın Kitaplar Yay., İstanbul.
- GUTTING, Garry, *Foucault*, Çev. Hakan Gür, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2010.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002.
- HARDT, M., Negri, A., *İmparatorluk*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul 2001.
- KARAKAŞ, Jale, "İktidarın Meşrulaştırılmasında Felsefe ve Hukuk 'Bilgi Alanları'nın İşbirliği", *Bilim ve İktidar*, Dipnot Yay., Ankara 2008.
- KESKİN, Ferda, "Foucault'da Öznellik ve Özgürlük", *Toplum ve Bilim*, Yaz 1997.
- Kusch, Martin, *Foucault's Strata and Fields*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston 1991.

- MACEY, David, *Michel Foucault: Muhalif Yaşamlar*, Çev. Zeynep Okan, Güncel Yay., İstanbul 2005.
- MACİT, M. H., “Politik İdeolojilerde Siyasal Şiddetin Teorik Temelleri”, *Felsefelogos*, Sayı 37, 2009/1.
- MANSFIELD, Nick, *Öznellik: Freud’dan Haraway’e Kendilik Kuramı*, Çev. H. Çetinkaya, R. Durmaz, Ara-lık Yay., İzmir 2006.
- MCHOUL, A., Grace, W., *A Foucault Primer: Discourse, Power and the Subject*, UCL Press, London 1993.
- MCNAY, Lois, *Foucault*, Polity Press, Cambridge 1994.
- MEGILL, Allan, *Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, Çev. Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1998.
- NOLA, Robert, *Foucault*, Frank Cass, London 1998.
- O’FARRELL, Clare, *Michel Foucault*, Sage Publications, London 2006.
- O’LEARY, Timothy, *Foucault: The Art of Ethics*, Continuum, New York 2002.
- ÖNGEN, Tülin, “Bilim, İktidar ve Gerçeklik”, *Bilim ve İktidar*, ed. Esin Candan, Nida Kamil Özbulut, Mustafa Öziş, Dipnot Yay., Ankara 2008.
- ÖZLEM, Doğan, *Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji*, İnkılap Kitabevi, Ankara 2001.
- PHILIP, Mark, “Michel Foucault”, *Çağdaş Temel Kuramlar*, ed. Quentin Skinner, Çev. Ahmet Demirhan, Vadi Yay., Ankara 2007.
- POSTER, Mark, *Foucault, Marksizm ve Tarih*, Çev. Feride Güder, Otonom Yay., İstanbul 2006.
- RABINOW, Paul, “What is Enlightenment?”, *The Foucault Reader*, ed. Paul Rabinow, Penguin Books, New York 1991.
- REICH, Wilhelm, *Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı*, Çev. Bertan Onaran, Payel Yay., İstanbul 2002.
- REVEL, Judith, *Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi*, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yay., İstanbul 2005.
- ROSENAU P. M., *Post-Modernizm ve Toplum Bilimler*, Çev. Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2004.
- SAID, Edward, *Entelektüel*, Çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yay., İstanbul 2004.
- SARUP, Madan, *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*, Çev. A. Baki Güçlü, Ark Yay., Ankara 1995.

- SCHRIFT, A. D., "Reconfiguring the Subject: Foucault's Analytics of Power", *Reconstructing Foucault: Essays in the Wake of the 80s*, ed. Ricardo Miguel-Alfonso and Silvia Caporale- Bizzini, Rodopi, Amsterdam 1994.
- SKIRBEKK, G., Gilje N., *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, Çev. Emrah Akbaş, Şule Mutlu, Kesit Yay., İstanbul 2006.
- SPARGO, Tamsin, *Foucault ve Kaçıklık Kuramı*, Çev. Kaan H. Ökten, Everest Yay., İstanbul 2000.
- STEVEN, B., Douglas K., *Postmodern Teori*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul 1998.
- ŞAYLAN, Gencay, *Postmodernizm*, İmge Kitabevi, Ankara 2002.
- TAGG, John, "Power and Photography: Part One – A Means of Surveillance: The Photograph as Evidence in Law", *Michel Foucault: Critical Assessments*, Vol.7, ed. Barry Smart, Routledge, London 1995.
- TEKELİOĞLU, Orhan, *Michel Foucault ve Sosyolojisi*, Çev. İbrahim Sirkeci, Bağlam Yay., İstanbul 1999.
- TEPE, Harun, "Şiddetsiz Bir Dünya Olanaklı mıdır: Şiddetin Antropolojik ve Etik Temelleri", *Felsefelogos*, Sayı 37, 2009/1.
- TOKU, Neşet, *Felsefe Yazıları*, Yeni Zaman Yay., İstanbul 2004.
- _____, *Siyaset Felsefesine Giriş*, Kaknüs Yay., İstanbul 2005.
- TORUN, Yıldırım, *Klasik Anarşizm*, Savaş Yay., Ankara 2007.
- TOURAINÉ, Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, Çev. Hülya Tufan, YKY., İstanbul, 2004.
- TOWNLEY, Barbara, "Foucault, Power/Knowledge, and Its Relevance for Human Resource Management", *The Academy of Management Review*, Vol. 18, No. 3, July 1993.
- TUNA, Muammer, "Modern Çağda Bilimin İşlevselliği", *Bilim ve İktidar*, ed. Esin Candan, Nida Kamil Özbulut, Mustafa Öziş, Dipnot Yay., Ankara, 2008.
- TURKEL, Gerald, "Michel Foucault: Law, Power, and Knowledge", *Journal of Law and Society*, Vol. 17, No. 2 (Summer, 1990).
- ULAŞ, S. E., Güçlü, A.B., Uzun, E., Uzun, S., Yolsal, Ü. H., *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2002.
- WEST, David, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yay., İstanbul 2005.

YAKUPOĞLU, Mukadder, “Özne ve Söylem”, “Doğu Batı”, Sayı: 9, Kasım/ Aralık/ Ocak- 1999.

YAYLA, Atilla, *Siyasi Düşünceler Sözlüğü*, Adres Yay., Ankara 2005.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.felsefeekibi.com/forum/forum_posts.asp?TID=34982,

(Erişim tarihi: 23/04/2008)

<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=ideoloji&ayn=tam>

(Erişim tarihi: 15/07/2009)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Cüneyt COŞKUN
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum 10/02/1980
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Artvin Çoruh Üniversitesi
İletişim	
E-Posta Adresi	cuneytcoskun80@hotmail.com
Tarih	12.07.2010